

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ І.Ф. КУРАСА

УКРАЇНА ТА РОСІЯ: ПОТЕНЦІАЛ ВЗАЄМОДІЇ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Київ
2010

УДК 327.39(470+477)

М-69

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 4 від 24 червня 2010 р.)

Редакційна колегія:

Ю.А. Левенець, акад. НАН України (головний редактор)

Ю.М. Пахомов, акад. НАН України (головний редактор)

М.Є. Горєлов, к.і.н. (відповідальний секретар)

М.І. Михальченко, чл.-кор. НАН України

В.Є. Новицький, чл.-кор. НАН України

О.О. Рафальський, д.і.н.

Є.Є. Камінський, д.і.н.

О.М. Майборода, д.і.н.

А.І. Кудряченко, д.і.н.

О.П. Дергачов, д.і.н.

І.О. Гузенко, к.е.н.

Рецензенти: *О.П. Реєнт, чл.-кор. НАН України;*

М.І. Панчук, д.і.н.

М-69 Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва.

Збірник наукових праць. — К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. — 208 с.

ISBN 978-966-02-5788-7

У збірнику розглядаються актуальні проблеми українсько-російських відносин у період кардинального концептуального «перезавантаження» підходу обох держав до міждержавних взаємин.

Для істориків, політологів, економістів, філософів, викладачів та студентів гуманітарних факультетів.

Тексти даються в авторській редакції. Відповідальність за достовірність наукової інформації та посилань несуть автори.

Збірник підготовлено у рамках спільного проекту НАН України і РГНФ.

УДК 327.39(470+477)

ISBN 978-966-02-5788-7

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010

ЗМІСТ

Артёмов Іван. Актуальні аспекти вибору напряму єврорегіонального співробітництва в контексті досвіду Вишеградської четвірки: Україна між ЄС та Росією	6
Будкін Віктор. Новітні проблеми українсько-російських відносин в умовах світової економічної кризи	17
Горелов Микола. Українська повстанська армія (УПА) і російська визвольна армія (РВА): принципові і безпринципні вороги радянської влади	26
Єфименко Тетяна. Оптимізація бюджетної політики в контексті сучасної глобальної конкуренції	42
Камінський Євген. Сутнісні концептуальні аспекти побудови відносин з Російською Федерацією (або, що усвідомив Барак Обама і чого не сприйняв Віктор Ющенко)	55
Кононенко Сергій. Міжнародні відносини на пострадянській східноєвропейській та євразійській напівпериферії. Теоретичний ракурс	69
Кудряченко Андрій. Європейський вибір України: сучасний етап реалізації курсу	76
Майборода Олександр. Користь і сентименти в українсько-російських відносинах	88
Михальченко Николай. Украинско-российские отношения: потенциал перезагрузки	96
Ковалевський Владислав. Політичні комунікації України і Росії: сучасний стан і тенденції розвитку	106
Новицький Валерій. Взаємодія України з РФ: кооперація в контексті сучасних технологічних реалій	117
Павленко Юрій. Співвідношення цивілізаційного та національного в українсько-російських взаєминах	124
Пахомов Юрий. Украина и Россия: эффекты взаимодействия и риски отторжения	131
Поручник Анатолій. Реалізація національних інтересів України в контексті двосторонньої співпраці з Росією: питання інтеграції	153
Рафальський Олег. Україна у Другій світовій війні	161
Рыжов Владимир. Украина и Россия: потенциал взаимодействия и сотрудничества	175

Рудяков Павел. Гуманитарный разлом как фактор конфуза в украинско-российских отношениях	182
Фомін Сергій. Деякі проблеми українсько-російських торговельно-економічних відносин	195
Шаров Евгений. Украинско-российские отношения в условиях кардинального изменения геополитического баланса	204

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Основою цього збірника статей є матеріали міжнародної наукової конференції «Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва», що відбулася 21 травня 2009 р. в м. Києві. Внаслідок певних обставин нам не вдалося опублікувати їх по «гарячих слідах». А потім українсько-російські взаємини зазнали таких кардинальних змін, що редколегія вирішила доповнити наявні матеріали статтями провідних наукових експертів, в яких аналізуються ці, на наш погляд, прогресивні метаморфози.

В електронному вигляді з матеріалами збірника можна ознайомитися на Інтернет-порталі DC-SUMMIT.INFO, який здійснював інформаційну підтримку цього проекту.

*Артьомов Іван,
кандидат історичних наук*

**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИБОРУ НАПРЯМУ
ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ:
УКРАЇНА МІЖ ЄС ТА РОСІЄЮ**

Актуальність наукового вивчення міждержавних і міжрегіональних відносин країн Вишеградської четвірки (Угорщини, Словаччини, Чехії та Польщі) та України зумовлена принциповою важливістю повного розуміння ключових проблем міжрегіонального, транскордонного співробітництва в якісно нових умовах поглиблення європейських інтеграційних процесів, зокрема після утворення українсько-євросоюзівського кордону і введення Шенгену та появи нових викликів для України внаслідок світової економічної кризи. В умовах активного залучення України до світових глобальних процесів, вивчення досвіду країн Вишеградської четвірки, аналіз стану та динаміки регіонального співробітництва в процесі практичної реалізації євроінтеграційного курсу держави у практичному вимірі сприяє динаміці євроінтеграційного поступу України, особливо на рівні регіонів [1].

Аналіз джерел, досліджень і публікацій. Після розширень ЄС 2004–2007 років значно активізувалися інтеграційні процеси на регіональному рівні сусідніх держав, імпульс яким надають нові форми організації транскордонного співробітництва. Важливим елементом останнього, як зазначає Л. Хоффман, є зростання регіональної політичної інтеграції, яку можна порівняти з рухом до європейського федералізму, каталізатором якого, на думку експерта, є регіональна експансія ЄС до Східної Європи [2, с. 27–28].

Як зазначає Дж. Капорасо, вивчення процесів єврорегіональної інтеграції вимагає єдності поглядів стосовно її визначення і тлумачення. Одні вчені вважають її станом, інші — процесом. Опоненти інтеграції вважають, що інтеграція веде до нівелювання унікальності нації, однак процеси в ЄС свідчать, що вона підкреслює особливості культури кожної нації та підвищує можливість ефективного вирішення спільних проблем [3, с. 135].

Аналіз історіографії єврорегіональної проблематики свідчить про значну зацікавленість геополітичною проблематикою як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Їх можна умовно розділити

на дві групи. До першої належать науковці, які розглядають євро-регіональні аспекти сучасної української геополітики на основі економічних показників і окремих політичних чинників. Зокрема це А.Гальчинський, В.П'ятницький, З.Варналії, В.Чалий, Ю.Рубан, Б.Данилишин, І.Бураковський та інші [4].

Другий напрям підтримується вченими, що сформувавшись уже в пострадянський період, або тими, хто працював або стажувався за межами України. Вони розглядають європейську інтеграцію загалом і євро регіональну, зокрема, не лише з точки зору економічних, а в основному в площині політичних, військових, правових, культурних і соціальних процесів. До науковців другого напрямку можна віднести В.Горбуліна, В.Хандогія, В.Гречанінова [5], І.Бусигіну, С.Биховського, О.Буторіну, М.Каргалову, Н.Кузнецова [6] та інших.

Поряд з названими авторами проблематиці місця України в геополітичному просторі присвятили свої роботи багато інших вітчизняних та зарубіжних вчених і науковців [7].

Зокрема, Закарпатський державний університет у 2007–2008 рр. розробив і видав серію навчальних посібників для студентів з проблематики євроінтеграційних та регіональних аспектів сучасної української геополітики, дев'ять з яких отримали гриф МОН України «Рекомендовано як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів» [8]. Названі питання досліджено у посібниках «Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні» [9] та «Міжнародна інтеграція» [10].

Проблематика єврорегіональних інтеграційних аспектів частково висвітлюється також у новому посібнику В. Копійки та Т. Шинкаренка [11], у якому аналізується сучасний стан європейської інтеграції. У колективній монографії [12] розкрито сутність державної регіональної політики, проаналізовано проблеми державного регулювання розвитку України, визначено особливості регіонального та єврорегіонального співробітництва країн та їх взаємодії, актуальні проблеми регіональної політики України в контексті сучасних інтеграційних процесів.

Новий погляд на єврорегіональне співробітництво України після «великого розширення» ЄС продемонструвала Єва Кіш [13]. Автор переконливо доводить життєздатність Вишеградської четвірки в складі ЄС, виокремлюючи особливості функціонування країн названого утворення вже як повноправних членів Європейського Союзу. У її монографії зазначається важлива особливість

еврорегіональної інтеграції, в якій ключова роль належить новому європейському східному кордону. З огляду на розставлені акценти у сфері єврорегіональної інтеграції України, з урахуванням досвіду країн Вишеградської четвірки, цікавими аспектами названої роботи є дослідження:

- стану єврорегіонального співробітництва України в умовах активізації «східного» вектора зовнішньої політики після президентських виборів 2010 року;

- відповідних кроків ЄС щодо України, які випливають з ініціативи «Східне партнерство», і в першу чергу посилення діалогу щодо асоційованого членства і зони вільної торгівлі;

- співвідношення єврорегіонального співробітництва України з реанімацією українсько-російського діалогу і практичних дій у площині взаємовигідної співпраці східних регіонів держави з Росією, Білоруссю та окремими азійськими країнами.

Єврорегіональна співпраця реалізується на чотирьох рівнях:

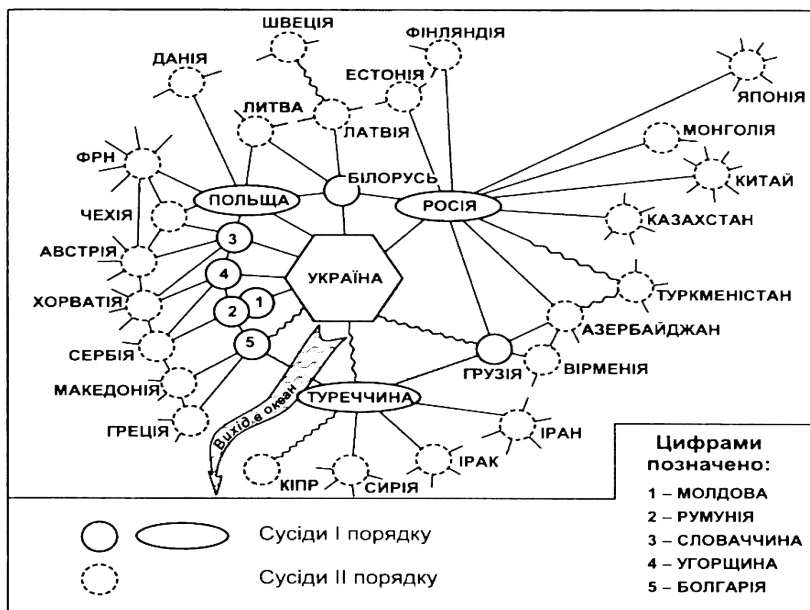
- міжнародний рівень: реалізується політика загальноєвропейських інтересів, здійснюється координація національних регіональних політик для участі у збалансованому розвитку європейського простору;

- державний рівень: виробляється національна політика розвитку єврорегіонального співробітництва та узгоджуються національні інтереси з загальноєвропейськими, а також здійснюється гармонізація національних та регіональних цілей;

- регіональний рівень: реалізується регіональна політика єврорегіонального співробітництва з урахуванням інтересів держави та місцевих органів влади, здійснюється координація між регіонами сусідніх країн;

- місцевий рівень: здійснюється координація планів розвитку місцевої влади, з істотною увагою до регіональних та національних інтересів, відбувається конкретна співпраця між суб'єктами прикордонних територій. Відомо, що єврорегіональний рівень інтеграції базується на спільності територіальних кордонів держав, які інтегруються, на схожих шляхах історичного розвитку, які доповнюються природним, економічним, транспортно-комунікаційним, науково-технічним потенціалом, а також на спільності економічних проблем, зовнішньополітичних та геополітичних інтересів.

Якщо змоделювати геополітичну схему єврорегіонального співробітництва, то вона матиме такий вигляд:

Українські території в зоні впливу державного кордону завжди мали і мають надзвичайно важливе політичне й економічне значення. Надзвичайно сприятливими для нашої держави є її географічне розташування та геополітичні переваги, висока питома вага прикордонних територій. 19 із 25 областей України межують із регіонами сусідніх держав. Протяжність кордонів з Росією становить 2295,4 км, з країнами Центральної Європи, Білоруссю, Молдовою — 4698,6 км. Наша держава межує, зокрема, з країнами ЄС: Польщею — 542,3 км., Словаччиною — 98,7 км., Угорщиною — 135,1 км та Румунією — 608,6 км. Україна має один із найвищих у Євразії показників центральності — якщо взяти всю множину країн регіону, то тільки Росія та Китай мають більше сусідів. Після розширень ЄС 2004–2007 років склалися сприятливі можливості як для поглиблення і розширення єврорегіонального співробітництва України, так і для збагачення форм транскордонної співпраці.

Утворилася нова ситуація на кордонах. Західний кордон України став східним кордоном Євросоюзу. Україна дістала можливість більш раціонально використовувати своє географічне розташування в Європі за рахунок визначення пріоритетних напрямів транскордонного співробітництва в системі загальнорегіонального розвитку.

Серед результативних форм єврорегіональних інтеграційних процесів важливе місце займають новоутворення, зокрема:

- Уніфіковані комплекси інженерно-комунікаційної та соціально-побутової прикордонної інфраструктури, які об'єднують в логістичний ланцюжок вантажопотоків експортно-імпорتنі потоки України. Досвід спорудження та організації фінансування таких комплексів накопичено в Україні. Вони надійно та ефективно функціонують в єдиному європейському економічному просторі і об'єднують автомобільні та залізничні шляхи доставки вантажів.

Про важливість спорудження і вдосконалення сучасної прикордонної інфраструктури свідчить увага керівників сусідніх з Україною держав. Підтвердженням цієї тези є факт участі президентів держав за участю профільних міністрів у відкритті комплексу прикордонної інфраструктури «Автопорт — Чоп» на українсько-угорському кордоні у 1996 р. [14, с. 164-169].

- Вдосконалення доступу до єврорегіональних ринків і розвинена транспортна інфраструктура завдяки реалізації міжнародних програм розвитку міжнародних транспортних коридорів. Автодорожня частина зазначених коридорів на території України становить:

- коридор №3: Краковець — Львів — Рівне — Житомир — Київ;

- коридор №5: Косини — Чоп — Стрий — Львів;

- коридор №9: Нові Яриловичі — Чернігів — Кіпті — Київ — Любашівка — Платонове з відгалуженнями Любашівка — Одеса та Кіпті — Бачівськ.

- Активізація діяльності 7 єврорегіонів, що функціонують в Україні, і особливо Карпатського єврорегіону, який є з'єднуючою ланкою України з сусідніми державами-членами ЄС.

- Відродження функціонування територій пріоритетного розвитку та вільних економічних зон у прикордонних регіонах.

- Впровадження передових інтеграційних технологій єврорегіональної співпраці — спільних промислових парків, які успішно функціонують в Угорщині та Словаччині.

Відомо, що сучасна концепція політики регіонального розвитку, яка є домінуючою в країнах ЄС, ґрунтується на розумінні того, що вона (ця політика) здебільшого має орієнтуватися не стільки на підтримку депресивних регіонів за рахунок регіонів-донорів, скільки на створення умов для мобілізації місцевого потенціалу і ресурсів, посилення конкурентоспроможності регіонів. Ця теза набуває особливої актуальності, коли мова заходить про прикордонні регіони, які є віддаленими від великих адміністративних,

фінансових, ділових, наукових, культурних центрів своїх країн: адже поняття «периферійний» і «відсталий» у багатьох випадках стали сприйматися майже як синоніми.

Тому актуальним для єврорегіонального співробітництва України є:

- забезпечення функціонування і встановлення взаємовигідних ділових контактів з відповідними європейськими регіональними структурами і організаціями — Палатою регіонів Ради Європи, Комітетом регіонів і місцевих рад Європейського Союзу, Асоціацією товариств європейських регіонів тощо;

- здійснення заходів з адаптації вже існуючих законодавчих актів України, що забезпечують єврорегіональне співробітництво, до стандартів ЄС, та заходів для вдосконалення договірно-правової бази, а також інституційного забезпечення єврорегіонального співробітництва;

- удосконалення механізму державної фінансової підтримки програм і проектів єврорегіонального співробітництва та розвитку єврорегіонів;

- розроблення конкретних проектів у сфері єврорегіонального співробітництва, забезпечення їх подальшого просування у структурі ЄС, міжнародні фінансові інституції, інституції з менеджменту на етапі реалізації цих проектів, забезпечення їх кваліфікованими кадрами, особливо районного та селищного рівнів;

- підвищення рівня інформаційного забезпечення єврорегіонального співробітництва, забезпечення його достовірною та порівняльною транскордонною статистичною інформацією.

На початку березня 2010 р. Президент України Віктор Янукович по закінченні зустрічі з президентом Європейської Комісії Жозе Мануелем Баррозу в Брюсселі заявив, що європейська інтеграція є ключовим пріоритетом для України. «Для України європейська інтеграція — це ключовий пріоритет зовнішньої політики, а також стратегія здійснення системних соціально-економічних реформ», — сказав він. Євроінтеграційний курс був підтверджений ним у зверненні до народу України 3 червня 2010 р. з приводу програми реформ: «Найвищим пріоритетом нашої зовнішньої політики була і залишається євроінтеграція. Йдеться не лише про зовнішньополітичний курс. Цей напрям визначає загальний вектор перетворень, насамперед внутрішніх» [20].

Серед головних пріоритетів України в єврорегіональному співробітництві виділяються:

- реалізація угод про спрощення візового режиму та реадмісію осіб, які набули чинності з 1 січня 2008 року. На жаль, як відомо, ефективність дії цих угод залишається низькою;
- підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, що передбачено ініціативою «Східне партнерство»;
- вирішення питання про створення Зони вільної торгівлі з ЄС;
- відпрацювання Нової Посиленої Угоди з ЄС.

Саме ці та інші першочергові заходи щодо європейської інтеграції України увійшли до плану роботи Кабміну на 2010 рік. Про особливості роботи у цьому напрямі віце-прем'єр-міністр Сергій Тігіпко відмічав: «Україна має кілька програм з євроінтеграції, які йдуть практично паралельно. Ми відпрацьовуємо угоду про партнерство, у складі якої буде зона вільної торгівлі, і ми повинні цю угоду відпрацювати до кінця року. Ми відпрацьовуємо угоду про безвізовий режим» [15]. Він додав, що Україна відпрацьовує угоду з ЄС із різних галузевих напрямів, зокрема санітарного, фітосанітарного контролю, технічного регулювання та енергетики, і наголосив, що для узгодження дій різних міністерств і відомств щодо розробки зазначених документів був створений «План заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2010 р.»

17 травня ц.р. верховний представник Європейської Комісії з зовнішньої політики та питань безпеки Кетрін Ештон заявила, що угоду про асоціацію між Україною та ЄС можна підписати вже до кінця цього року. Укладення угоди про асоціацію дасть до того ж змогу створити зону вільної торгівлі між ЄС та Україною. Представниця Єврокомісії відзначила, що тісна політична та економічна інтеграція Брюсселя й Києва відкриє європейський ринок для українських товарів. Верховний представник запевнила, що ЄС готовий допомогти Україні з проведенням реформ, кінцевою метою яких є не тільки європейська інтеграція, а й поліпшення життя українців.

Слід акцентувати увагу на тому, що іншою особливістю сучасного регіонального співробітництва є активізація транскордонної та міждержавної співпраці України з Росією. Активізація українсько-російського співробітництва на всіх рівнях викликає у багатьох європейських політиків сумніви щодо євроінтеграційної риторики українського керівництва. В той же час, вони відзначають здоровий зовнішньополітичний прагматизм українського керівництва, який базується на відомій аксіомі про те, що у держави немає вічних друзів і вічних ворогів, а є вічні інтереси. Так, директор відділу зовнішньополітичної стратегії Єврокомісії Герхард Сабатіл

не став приховувати, що у Брюсселі й Берліні після підписання Харківських угод зітхнули з полегшенням. «Ці угоди стабілізують українсько-російські відносини і таким чином підвищують енергетичну безпеку Європейського Союзу. Досі ми тремтіли щомісяця 6–7 числа, чи сплатить Україна за блакитне паливо і чи не буде перекритий газ. Що Україна дала росіянам взамін — це питання не до нас», — зауважив єврочиновник [16].

Високу оцінку українсько-російському діалогу дають і політики. Зокрема, відзначаючи особливості та головний результат візиту Президента Росії Д.Медведева до Києва, Прем'єр-міністр України М. Азаров дійшов висновку про відновлення добросусідських відносин та довіри між Україною та Росією: «Результати візиту були очікувані, тому що були достатньо підготовлені завдяки дуже інтенсивному міждержавному, міжурядовому діалогу, який відновив нормальні добросусідські та взаємовигідні відносини між Україною та Росією».

На його думку, головним результатом візиту Д.Медведева стало створення фундаменту для поступового відновлення зв'язків у всіх сферах життєдіяльності, подальшого поглиблення економічного, наукового, гуманітарного співробітництва. «І головне — для відновлення довіри між керівництвом країни та народами», — додав він.

Підписання угоди про демаркацію кордонів засвідчило, що Україна здатна вирішувати «масштабні багаторічні проблеми на основі взаєморозуміння, з урахуванням національних інтересів кожної зі сторін. Це надбання, яке прислужиться нам на багато й багато років уперед», — зазначив М. Азаров [17].

У той же час доцільно зауважити, що досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС залишається генеруючим фактором і наочним прикладом вирішення існуючих проблем в єврорегіональному співробітництві держав.

Спираючись на аналіз стану єврорегіональної інтеграції в контексті досвіду Вишеградської четвірки, погоджуємося з думкою фахівців про доцільність визначення найбільш злободенних проблем, що перешкоджають регіональному розвитку та конкурентоспроможності регіонів. Серед них:

- наявність структурних диспропорцій та деформацій на регіональному рівні;
- загострення міжрегіонального відчуження внаслідок політичної регіоналізації та відмінностей геополітичної орієнтації населення;

- порушення ефективної взаємодії по лініях: центр–регіони та регіон–регіони;
- намагання штучної економічної та політичної автономізації окремих регіонів;
- наявність регіональної асиметрії у системі міжбюджетних відносин;
- значна диференціація регіонів за рівнем економічного розвитку та якістю життя людей;
- залежність національної економіки від кон'юнктурних коливань на зовнішніх ринках і надмірна залежність економічної стабільності регіонів від експортної динаміки та критичного імпорту стратегічних ресурсів;
- недосконалість стратегічного менеджменту та програмування соціально-економічного розвитку на регіональному та місцевому рівнях.

З метою вирішення поставлених завдань головним пріоритетом лишається підвищення ролі та відповідальності місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та територіальних громад, тобто запровадження в Україні європейських правових моделей відносин держави і регіонів, основними рисами яких є:

- розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на основі дотримання принципів субсидіарності, децентралізації та деконцентрації державного управління;
- зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування;
- реформування системи адміністративно-територіального устрою України;
- удосконалення механізмів взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері державного стимулювання розвитку регіонів;
- поліпшення кадрового забезпечення місцевого самоврядування, удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації її працівників.

Саме вирішення зазначених проблем у сфері єврорегіональної інтеграції дозволить успішно реалізувати Державну програму регіонального розвитку до 2015 р. і тим самим надати новій динаміці транскордонному співробітництву як на Російському, так і на європейському напрямі.

Література:

1. Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України: Аналітичні оцінки / Редкол: В.І. Андрійко, О.С. Власюк, С.І. Мітрьєва (голов. ред.). — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. — 136 с.
2. Україна на шляху до Європи / Л.Хоффманн, Ф.Мьоллерс. — К.: Фенікс, 2001. — 343 с.
3. James A. Caporaso. Theory and method in study of international integration. — International organization, № 25. — 1971. — P. 228.
4. Гальчинський А. Помаранчева революція і Нова влада. — К.: Либідь, 2005. — С. 268; Пятницький В. Евросоюз — это машина для захвата новых рынков // 2000. — 2009. — 10 квітня; Данилишин Б. Вступ України до СОТ сприятиме зростанню реального ВВП за рахунок додаткового збільшення експорту української продукції. — Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua.](http://www.kmu.gov.ua;); Бураковський І. СОТ сказала «так» // Дзеркало тижня. — 2008. — №5.
5. Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник / В.В.Говоруха, В.Г.Бульба, А.Є.Тамм, А.В.Меляков та ін.; За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна. — К.: ДП НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 200 с.
6. Чумаков В. Расширение европейской интеграции на восток и государственные интересы России: автореф. дис. на соискан. уч. степени канд. полит. наук. — Нижний Новгород, 2006. — С. 5–6.
7. Фіалко А. Зовнішня політика України / А.Фіалко // Дзеркало тижня. — 2006. — 25 лютого; Бжезинський З. Велика шахівниця / З.Бжезинський; Пер. з англ. — Львів — Івано-Франківськ, 2000. — С. 12–13.
8. Посібники з грифом МОН України: Державне управління в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України: історія, теорія, методологія (Моніторинг наукових досліджень і розробок): навчальний посібник / За ред. В.Д.Бондаренка та Ф.Г.Ващука. — Ужгород: Ліра, 2007. — 343 с.; Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник: У 2-х кн. / І.В.Артёмов. — Кн. 1. Україна — Європейський Союз. — Ужгород: Ліра, 2008. — 476 с.
9. Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: навч. посіб. / І.В.Артёмов, В.Д.Бакуменко, В.Д.Бондаренко та ін. — Ужгород: Ліра, 2009. — 656 с.
10. Міжнародна інтеграція: навч. посіб. / Авт. кол. І.В.Артёмов, В.Д.Бакуменко, О.М.Ващук та ін. — Ужгород.: Ліра, 2009. — 472 с.
11. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: посіб. / За ред. Л.В. Губерського. — К.: Знання, 2009. — 751 с.
12. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / За ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.

13. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш — Ужгород: Ліра, 2008. — 440 с.

14. Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І.В.Артьомов. — Ужгород: Ліра, 2009. — 520 с.

15. Кабмін затвердив план першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2010 р. — Режим доступу: www.rbc.ua/ukr/top/show/kabmin-utverdil-plan-pervocherednyh-meropriyatiy-po-integratsii-19052010140400

16. В Європі після підписання Харківських угод зітхнули із полегшенням? — Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/04/29/226919>

17. Азаров назвав головний результат візиту Медведева. — Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-377566.html>

18. Україна пойдєт в ЄС без членства в НАТО. — Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/2010/05/21/687648.html>

19. Картунов О. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу / О. Картунов, С.Лаптев // Зовнішня торгівля. — 1999. — № 3–4. — С. 140–143.

20. Послання Президента України Віктора Януковича до українського народу. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>

*Будкін Віктор,
доктор економічних наук*

НОВІТНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Світова криза висуває нові проблеми для міждержавних економічних відносин, що сповна стосується й взаємин між Україною та Російською Федерацією (РФ). Серед чисельних проявів таких складних проблем у подальшому викладі будуть проаналізовані найбільш вагомі, які можна згрупувати в ряд основних блоків. Серед них виділяються такі:

Валютно-фінансові відносини

Напередодні саміту «Великої двадцятки» в березні 2009 року президент Д.Медведев звернувся до її учасників з пропозиціями щодо реформування глобальних фінансових відносин, серед яких визначив необхідність «заходів щодо диверсифікації моновалютної системи, в якій долар — на шкоду світовим економікам — і надалі залишається єдиною резервною валютою». Про наполегливе прагнення забезпечити розв'язання цієї проблеми свідчить наголошення цієї тези президентом РФ також на його зустрічі з італійським прем'єром С.Берлусконі 17 травня 2009 року. До цього треба додати ще два важливі факти. Хоча проголошення півтора року тому російського рубля конвертованою валютою не досягло поставленої мети, російське керівництво не схильне відмовлятися від її досягнення, спочатку хоч би в окремому сегменті світової економіки — в регіоні Співдружності незалежних держав (СНД). Немаловажним є й інший факт — укладання в травні того ж року Китаєм з п'ятьма країнами — партнерами угоди про відмову від долара на користь розрахунків у національних валютах, що фактично приведе до переважання, врешті-решт, найбільш могутньої з них — китайського юаня.

Дуже ймовірно, що «китайський» аналог буде запропонований Росією й для розрахунків всередині спочатку ЄврАзЕС поряд зі створенням у межах цього найбільш інтегрованого навколо РФ угруповання митного союзу, а далі (або паралельно) — також на терені всієї СНД. У цьому разі неминуче виникне ситуація, яка була характерна для валютно-фінансових відносин СРСР та інших членів Ради економічної взаємодопомоги до її розпуску в 1991 році.

В межах цієї організації соціалістичних країн функціонувала спільна регіональна валюта «перевідний рубль», яка використовувалася як база для взаємних розрахунків. Її застосування на практиці виявило такий важливий недолік, як поділ продажу окремих товарів на «м'яку» (саме ці «перевідні рублі» з їх обмеженою сферою дії) та «тверду» (долари та інші конвертовані грошові одиниці) валюти. На першу з них продавалася та продукція, яка не знаходила збуту поза межами РЕВ, а на «тверду» — найбільш якісні товари, що продавалися на долари не лише на інших, але й на взаємному ринку партнерів по цьому блоку. Якщо Росія проведе в межах СНД ідею про розрахунки в національних валютах, неминуче виникне повтор зазначеної вище ситуації в РЕВ, яка суттєво ускладнить валютно-фінансове становище України. Справа в тім, що конкурентоспроможні на світовому ринку товарні групи (насамперед енергоносії як основна частина українського імпорту з РФ) будуть продаватися за конвертовані валюти, а менш конкурентоспроможна продукція України під час поставок до Росії — на базі її національної валюти, яку не можна буде витратити у торгових відносинах з іншими країнами й використати для поповнення валютних резервів нашої держави.

Друга проблема українсько-російських відносин у цій сфері пов'язана із рішеннями «Великої двадцятки» про фінансову допомогу значно слабкими країнам. Узявши на себе відповідні зобов'язання, керівництво РФ відразу ж (як, між іншим, явно будуть діяти й інші високорозвинуті країни-донори, виходячи із власних геополітичних інтересів) проголосило свою прихильність до «регіонального» підходу щодо виділення коштів. Д.Медведев наголосив, що ця допомога буде скерована насамперед найближчим партнерам Росії, а це реально означає — країнам ЄврАзЕС. Якщо керівництво Росії в травні 2009 року відмовилося надати Україні кредит у 5 млрд доларів, то сподіватися на отримання від неї вгамованої або навіть якоїсь допомоги в рамках рекомендацій саміту «двадцятки» є ілюзорним.

Проблеми конкуренції на світових ринках

Україна і Росія, як і всі інші країни СНД, мають відкриту економіку, яка орієнтується на поставки продукції до світових ринків. При цьому є ряд пріоритетних для обох держав галузей, у яких, внаслідок залишеної ще від часів СРСР структури економіки, існує паралельний випуск експортної продукції, а отже, й конку-

ренція між українськими та російськими виробниками. Хоча під тиском такої конкуренції вже відбулася певна реструктуризація експортних потенціалів (переважним чином в Україні з її меншими можливостями забезпечити вигреш у конкурентній боротьбі з більшістю конкретних видів продукції), зберігається високий рівень орієнтації на одні й ті самі галузеві сегменти цього ринку. Це, насамперед, стосується таких пріоритетних галузей, як озброєння та літакобудування.

Обидві країни входять до десятки світових лідерів поставки військової техніки (Росія у 2007 році займала друге місце після США на світовому ринку озброєнь, Україна — шосте, але із великим перепадом в абсолютних обсягах військового експорту). Україна бере активну участь у найбільш престижній ярмарці озброєнь в арабських еміратах IDEX, на якій у 2008 та 2009 роках демонструвала, зокрема, керовані ракети нового покоління «Альта», тренажерну військову техніку тощо. В цьому році провела іспити модернового танку «Оплот М» на заводі ім. Малишева в Харкові. Але порівняно із Росією суттєвим недоліком українського ВПК є відсутність масштабних обсягів виробництва, яке в Україні розраховане лише на пошуки зовнішнього споживача. Міністр оборони України Ю.Єхануров ще до свого конфлікту з головою уряду Ю.Тимошенко неодноразово наголошував, що наявні асигнування не дають змоги отримати від українських зброярів необхідну для модернізації армії техніку. Як наслідок, рішенням уряду 22 квітня 2009 року зі Стабілізаційного фонду на ці цілі було виділено 928 млн гривень (еквівалентно близько 122 млн доларів), з цього ж фонду була здійснена підтримка виробничої діяльності українського виробника танків — заводу ім. Малишева.

Але всі ці заходи незіставні з державною підтримкою російського ВПК, який в останнє п'ятиріччя отримує дійсно гігантські оборонні замовлення, в тому числі й для самої армії цієї країни. Для порівняння — на 2009 рік у російський бюджет закладені витрати на закупівлю озброєння для Міністерства оборони у розмірі 520 млрд рублів (близько 17 млрд доларів). Лише в тому ж році російська армія мала отримати 300 танків, більше 108 літаків та гелікоптерів, 14 кораблів, 30 ракет «Іскандер» тощо. Такі великі замовлення суттєво знижують витрати на виробництво військової техніки як для власних потреб, так і на експорт, дозволяють на базі російських військових частин перевірити боєздатність, надійність та модерновість озброєння, що суттєво підвищує його

конкурентоспроможність, порівняно із іншими експортерами, в тому числі й «Укрспецекспорту».

За часів СРСР високий рівень випуску літаків для власних потреб та на експорт був забезпечений тією широкою кооперацією між авіаційними підприємствами Росії, України та Узбекистану, яка була втрачена за останні п'ятнадцять років. Найбільш великі авіаційні корпорації світу Боїнг, Ейрбас монополізували переважну частину глобального ринку літаків, але, поряд з тим, є потреба в авіатехніці на теренах СНД, в Китаї, Ірані та деяких інших країнах, яка традиційно може бути задоволена російськими або українськими фірмами Туполева чи Антонова. Враховуючи це, Росія у 2008 році провела широкомасштабну реорганізацію літакобудівного сектору, об'єднавши на базі горизонтальної та вертикальної кооперації підприємства з випуску моторів (корпорація «Рибінські авіамотори»), авіаційного устаткування та складальні заводи. Відповідну роботу провели в минулому році і в Україні, де до державної корпорації увійшли Харківський авіазавод, київський «Аміант» та інші підприємства. Необхідно відразу ж підкреслити, що умови стабілізації авіаційної індустрії в Росії набагато кращі, порівняно з Україною. Величезний простір російської території вимагає значного авіаційного парку. Крім того, поряд із прямою державною фінансовою підтримкою цієї галузі в РФ додатково діє фактор значних замовлень оборонного відомства, а також різке зниження у 2009 році цін на авіаквитки з Далекого Сходу, що, в свою чергу, стимулює компанії-перевізники до купівлі нових літаків. Усього цього немає в Україні, яка може орієнтуватися лише на експорт літаків та авіаційної техніки. Тому в останні роки ця галузь перебуває в глибокій кризі — в 2006 році в Україні не було вироблено жодного літака, в 2007 році із авіазаводів вийшов 1 літак, в 2008 році — 4. Рішенням уряду в квітні цього року було виділено 260 млн гривень кредитів зі Стабілізаційного фонду, що дозволить добудувати й продати до десяти літаків, на які є замовлення іноземних компаній. Для України особливо важливим може стати те, що під час переговорів у Москві між прем'єрами Ю.Тимошенко та В.Путіним була досягнута домовленість про розширення кооперації в цій галузі, спільному випуску новітньої моделі літака АН-148–100. Якщо ці домовленості будуть втілені в життя, то здійснення такої кооперації, як це доводить співробітництво двох країн у ракетобудуванні, може стати вагомим чинником, відновлення українського авіабудування.

Потрібно зазначити, що система підтримки національних виробників стосовно зниження цін на авіаквитки на понаддовгих рейсах застосовується в Росії й щодо інших галузей. Так, для стимулювання власної автомобільної промисловості Міністерство промисловості та торгівлі РФ у квітні 2009 року надало великі пільги громадянам-покупцям російських машин. Держава, зокрема, покриває 2/3 ставки по рубльовому автокредитуванню. В травні того ж року були введені додаткові пільги — зазначене субсидування поширилося на машини з ціною до 600 тисяч рублів проти 350 тисяч за квітневими рішеннями. Крім того, з 30% до 15% знижений первісний внесок від вартості придбаного автомобіля. Підвищення обсягів виробництва в такому разі позитивно відіб'ється і на експортних цінах на продукцію російського автопрому, що посилить його позиції на світовому ринку, порівняно з і так незначним експортом автомашин з України.

Проблеми інноваційного розвитку двох країн

Однією з нерозв'язаних досі проблем економічного розвитку обох держав є мляве й неефективне використання можливостей інноваційного розвитку. Фактично їх національні економіки не вийшли за рамки індустріальної моделі, тоді як передові держави світу вже переходять від постіндустріальної до інформаційної стадії функціонування суспільства, в тому числі й на базі його економічної складової. Досвід показує, що лише на базі масового використання високих технологій можна забезпечити гідне місце у рейтингу стабільно конкурентоспроможних держав світу — орієнтація на випуск сировини та напівфабрикатів навіть за тимчасово високої кон'юнктури попиту на них (як це було до початку сучасної глобальної кризи) призводить лише до збереження високого ступеня залежності від найбільш могутніх гравців на світовому ринку.

Суттєва різниця між двома досліджуваними державами полягає в тому, що в Україні про перехід до інноваційної стадії розвитку обмежилися лише розмовами та декларативними урядовими постановами. Щоправда, Верховна Рада України прийняла рішення про проведення 17 червня 2009 року парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», що може лише посилити увагу до цієї надто важливої проблеми сучасності, а не вирішити її в комплексі. У Росії ж попри всі складнощі докризового й навіть кризового періоду почали проводити постійну роботу щодо виходу

на якісно вищій рівень модернізації національної економіки. Ще у 2008 році Мінекономрозвитку РФ розробило варіативний прогноз розвитку російської економіки до 2020 року, який розглядає різні моделі подальшого її функціонування — «енергетичний», «змішаний» та «інноваційний». Останній передбачає селективну диверсифікацію виділення інвестицій насамперед на більш технологічні галузі та види продукції, комплексну підтримку цих галузей на передвиробничій (науково-технологічні та проектні розробки) та післявиробничій (стимулювання попиту на високо-технологічні товари та послуги) стадіях. Згідно із цим варіантом до 2020 року ВВП Росії може зрости у 2,3 раза, інвестиції — в 4 рази, продуктивність праці — в 2,5 раза й реальні доходи населення — в 2,6 раза. Через 12 років виробництво машинобудівної продукції за інноваційним варіантом втричі перевищить рівень 2008 року. До цього сценарію закладені деякі пункти, які можуть безпосередньо погіршити позиції українських виробників та експортерів на російському та міжнародному ринках. Це стосується, зокрема, намірів в 16 разів збільшити випуск літаків або проекту створення мережі металургійних мінізаводів, які можуть різко знизити імпорт прокату до Росії.

У РФ вжиті заходи щодо поступового інституційного забезпечення інноваційної діяльності. Серед них — організація державних корпорацій у морському суднобудуванні та авіації, корпорації «Ростехнології» тощо. Особлива увага приділяється розвитку нанотехнологій, які можуть стати джерелом революційних перетворень у виробництві як мирної, так й військової продукції. Голова корпорації «Роснано» А.Чубайс розраховує створити в РФ 20–30 нанофабцентрів вартістю 2–3 млрд рублів кожний, які за короткий час забезпечать прорив на передові позиції в світовому рейтингу за цим показником. Він на всіх попередніх постах — і під час роздержавлення та приватизації, і як керівник енергетичного гіганта «РАО ЄЕС» — показав себе таким менеджером, який обов'язково досягає поставленої мети. Тому може бути лише небагато сумнівів в тому, що й в цьому окремому секторі інноваційного розвитку Росія забезпечить собі пріоритетне становище серед інших нанопроцентів світу.

Річ у тім, що «прищеплення» інновацій іде в Росії згори за мінімального попиту до них з боку національної економіки з її невисоким ступенем конкуренції, надмірною монополізацією та можливістю функціонувати за рахунок експорту енергоносіїв та

сировини. Критичний стан досягнутого в сфері високих технологій вимушені визнати навіть вищі посадові особи Росії. Так, президент Д.Медведев в одному зі своїх виступів у травні 2009 року з сумом констатував, що в плані технологічної модернізації не здійснено практично нічого. Без докорінної перебудови господарського механізму на дійсно цивілізованих ринкових засадах з іманентною для суб'єктів економічної діяльності потребою в інноваціях марно сподіватися на їх масове застосування в усіх сферах національного відтворення. Це повною мірою стосується Росії, України та всіх інших пострадянських країн. Такий реалістичний висновок, однак, не заперечує можливості досягнення Росією окремих та некомплексних пікових показників у вибраних секторах високих технологій (зокрема, в тій же нанотехніці) — вже відомим світовим прикладом цього є результати селективної технологічної політики Японії у 1960–1980 роках, а стосовно самої РФ — значна питома вага таких технологій в її експорті озброєнь. За збереження сучасної моделі господарювання прорив в окремих технологічних напрямках не означатиме засвоєння інновації як комплексного явища у виробництві, його організації, науково-технічному забезпеченні, системному підході до збуту продукції тощо. Але навіть частковий вихід на високі технології суттєво підвищить загальний рівень конкурентоспроможності російських фірм на внутрішньому та міжнародному ринках, що, відповідно, послабить позиції на них українських товарів. У таких умовах найбільш раціональним варіантом було б залучення до російських науково-технологічних розробок. Відповідний потенціал в Україні ще є, а сподівання на західних партнерів виявилися марними — вони або ігнорують вітчизняні наробки, або їх хижачьки експлуатують. На жаль, цей шанс, який можна було б перевести від сфери науково-технологічних робіт до спільного випуску високотехнологічної продукції, також є малоймовірним — його використанню, як і раніше, будуть перешкоджати суто політичні міркування й вже стала взаємна недовіра.

Відносини в сфері транзитного транспортування

Питання транзиту газу та нафти українськими трубопроводами з Росії до Західної Європи є одними з найбільш обговорюваних як на рівні експертів обох країн, так й на рівні їх парламентів, урядів, президентських структур, а також у відносинах РФ та України з Європейським Союзом. Саме для цього кола питань характерна

надвисока заполітизованість, а також утаємниченість справжніх мотивів відстоювання тієї чи іншої позиції в українсько-російській конфронтації з енергетичних проблем відповідно до впливу великого бізнесу на найвищі органи влади обох держав. Суто протилежні оцінки заходів кожної з цих країн щодо взаємин по транзиті були характерні для всього періоду дев'яностих-двохтисячних років й набули особливої гостроти в цьому році. «Газова війна» між Росією та Україною на початку 2009 року буквально шокувала Європу, поставивши її перед загрозою гуманітарної та виробничої катастрофи. Попри всі аргументи керівних діячів обох країн про провину іншої сторони європейські держави визнають обидві з них винними у виникненні кризової ситуації й такими, що втратили довіру як надійні партнери з постачання енергоносіїв. Гострі розходження між Москвою та Києвом виникли під час обґрунтування власних позицій щодо проекту модернізації газотранспортної системи України за наслідками Міжнародної конференції в Брюсселі 23 березня 2009 року. Конкретний фактаж цих останніх подій та позиціонування чільних представників й аналітиків Європи, Росії та України достатньо повно висвітлені в офіційних заявах і коментарях експертів й не потребують подальшого дублювання.

На наш погляд, нині необхідно більше уваги приділити іншій стороні цієї проблеми, а саме — перспективам функціонування транзитної системи України в умовах чітко сформованої позиції керівництва РФ про усунення залежності від неї енергетичного експорту цієї держави. Євросоюз у Брюсселі пообіцяв виділити на ремонт газотранспортної системи України 2,6 млрд доларів, майже півмільярда доларів — на підземні сховища газу. Але особливо негативно російська сторона зустріла намір розширити потужність цієї ГТС із 120 до 180 млрд куб. метрів на рік — це повністю підриває ефективність тих нових газопроводів в обхід України, в які російський «Газпром» уже вклав перші великі кошти. Голова уряду РФ В.Путін розцінив це рішення як прямий тиск на Росію, щоб вимусити її додатково постачати до Європи 60 млрд куб. метрів газу, яких у «Газпрому» немає (необхідно вказати, що ця корпорація досі експлуатує родовища, закладені ще за часів СРСР й лише повільно розгортає освоєння нових газових свердловин на півночі країни та в акваторії Північного Льодовитого океану). Але головною причиною різко негативної реакції Росії на брюссельські домовленості (В.Путін навіть пообіцяв переглянути всю систему відносин з Європейським Союзом) є якраз

будівництво двох газопроводів «Північного потоку» по дну Балтійського моря та «Південного потоку» в акваторії Чорного моря з потужністю, відповідно, 55 млрд куб. метрів та 30 млрд куб. метрів на рік. Після вводу цих двох об'єктів в експлуатацію потреба «Газпрому» у прокачуванні газу через Україну зменшиться майже на 90 млрд куб. метрів на рік, тобто на 3/4 від сучасного обсягу транспортування цього російського енергоносія з усіма від'ємними наслідками для нашої країни.

Якщо проаналізувати наведені вище нові аспекти розвитку відносин з Росією, то треба підкреслити, що всі ці економічні негаразди прямо пов'язані з політичним фактором. Заміна взаємовигідного пошуку вирішення складних проблем ухилянням від розгляду аргументів більш могутнього партнера або прямою конфронтацією з ним призвела лише до великих втрат для України. В цьому сенсі показовим є приклад Казахстану, де добрі взаємини з РФ не викликали втрату національного суверенітету, а навпаки — сприяли посиленню його політичної та економічної складових.

*Горєлов Микола,
кандидат історичних наук*

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (УПА)
І РОСІЙСЬКА ВИЗВОЛЬНА АРМІЯ (РВА):
ПРИНЦИПОВІ І БЕЗПРИНЦИПНІ ВОРОГИ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

У зв'язку з 65-річчям Перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні активізувалася дискусія щодо оцінки українських і російських формувань, які разом з вермахтом боролися зі сталінським режимом. З українського боку це були загони УПА та есесівська дивізія «Галичина», з російського РВА та численні спецпідрозділи з національних меншин та козаків. «Галичина» входила до складу вермахту й її участь у війні на боці нацистів не викликає жодного сумніву. А от щодо УПА існують дві точки зору. Одні експерти твердять, що повстанська армія воювала на два фронти: і проти Сталіна, і проти Гітлера й вимагають для її вояків статусу «воюючої сторони». Інші вважають, що до кінця 1944 року, коли радянська армія визволила Україну від гітлерівців, УПА виконувала роль допоміжної сили окупаційного режиму, а після відходу німців кілька років самотужки вела громадянську війну в західних областях України. По-різному оцінюють і роль РВА та її командувача А.Власова.

У своєму виступі хотів би зіставити ці два феномени Другої світової війни, дати оцінку діяльності їх провідників.

Гауптман Р. Шухевич і УПА

Народився майбутній командувач УПА в 1907 р. у Львові в сім'ї священика. Оскільки Львів у цей час перебував у складі Австро-Угорщини, Роман став її громадянином. Після розпаду імперії став громадянином Польщі. У 1934 році закінчив Львівську політехніку і отримав диплом інженера. Був чудовим спортсменом, а також здобув музичну освіту. У 1928–1929 роках служив у польській армії в артилерійській частині. У 1925 р. Р.Шухевич вступив до лав Української військової організації (УВО), яку очолював полковник Євген Коновалець (останній, до речі, знімав у Шухевичів кімнату). Ця організація в основному терористичними методами боролася з польським режимом, який проводив у Галичині жорстоку антиукраїнську політику. На її базі в 1929 р. у Відні було створено Організацію українських націоналістів (ОУН). Побудоване

за орденським принципом, це тоталітарне формування охопило своєю діяльністю всю Галичину і Волинь, проводячи масові акції непокори, а також теракти проти польської влади. Головним ідеологом ОУН, формально не входячи до її складу, був Д. Донцов, для якого ідеалами партій у той час були сталінська ВКП (б) в СРСР і гітлерівська НСДАП в Німеччині.

У 1933–1934 роках Р. Шухевич був бойовим референтом Крайової езекутиви ОУН, брав участь у підготовці та проведенні терористичних актів проти польських чиновників і радянських представників у Польщі. У зв'язку з убивством оунівцями в червні 1934 міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького влада провела масові арешти серед членів ОУН. Був заарештований і Р. Шухевич, відсидівши півроку у львівському концтаборі «Берега Каргузька» і два роки у львівській в'язниці «Бригідки». На волю вийшов у 1937 р. за амністією.

У березні 1937 р. створив у Львові рекламну кампанію «Фама» і якийсь час був досить успішним бізнесменом.

У грудні 1938 р., коли на Закарпатті виникла автономна Карпатська Русь, Р. Шухевич входить до складу Генерального штабу її оборони. Поручик «Борис Щука» (тодішній псевдонім Р. Шухевича) брав активну участь у бойових діях проти угорської армії, яка окупувала Карпатську Русь.

З осені 1939 р. після поділу Польщі між Німеччиною та СРСР Р. Шухевич опиняється в німецькій окупаційній зоні, т. зв. «Генерал-губернаторстві». Якщо врахувати, що лідери ОУН всі свої надії на захоплення влади в Україні пов'язували з війною Німеччини проти СРСР, немає нічого дивного в пронімецьких симпатіях пана Шухевича. Йому абсолютно не було за що любити ані Польщу, з правлячим режимом якої він боровся все своє свідоме життя, ані СРСР, який відразу ж після входження Галичини до складу Української РСР почав там масові репресії та депортації. (Нагадаємо, що всього за 1939–1941 р.р. з колишніх Волинського, Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств було виселено близько 550 тис. осіб. Майже кожен десятий житель Західної України став жертвою насильницького переселення).

Необхідно відзначити, що певні причини пов'язувати своє майбутнє з війною німців проти СРСР в оунівців були. Нацистське керівництво Німеччини розглядало два основні варіанти щодо майбутнього окупованої України. Перший підтримував відомий нацистський ідеолог Альфред Розенберг. Він передбачав створення

маріонеткової «української держави» під повним контролем Рейху з подальшим використанням її у війні проти СРСР. Відродження української державності повинно було зіграти роль катализатора національних революцій на радянській території і прискорити перемогу Німеччини. Природно, на чолі цього утворення оунівці бачили себе.

Другий сценарій, до якого схилився сам фюрер і його найближче оточення, повністю ігнорував такі «складні» схеми і розглядав Україну як звичайний колоніальний простір, позбавлений будь-якої самостійності. У підсумку, цей сценарій нацисти і розіграли.

Обидві гілки ОУН (до цього часу ця організація розкололася на мельниківців та бандерівців за іменами своїх «вождів» А. Мельника і С. Бандери) з шкури лізли для того, щоб довести німцям свою корисність. Бандерівці доручають своєму емісарові в Берліні Ріко Ярому встановити контакти з керівництвом Вермахту з тим, щоб отримати дозвіл на створення українського спецпідрозділу в складі німецької армії. Свої шляхи співпраці з німцями шукало й інше крило ОУН — мельниківське. Саме воно згодом виступило ініціатором створення дивізії СС «Галичина».

Поки ж українським націоналістам дозволили сформувати дві диверсійні частини абверу — легіони «Нахтігаль» і «Роланд», які входили до т. зв. «Брандербурзьких» формувань німецької розвідки. Особовий склад «Нахтігально» становив 700 осіб (в основному бандерівців). Легіон проходив навчання на абверівській базі в м. Нойгаммер. «Роланд», який формувався з націоналістів усіх напрямів, дислокувався в Зауберсдорфі, недалеко від Відня. Командиром «Нахтігально» був німецький обер-лейтенант Д. Герцнер, політичним керівником — німецький ж обер-лейтенант Т. Оберлендер. Функції їх помічника виконував Р. Шухевич. Керував створенням батальйону «Роланд» фон Ярій.

Аналогічно з абверівськими легіонами навесні 1941 р. були створені т. зв. «похідні групи» ОУН. Відповідно до планів німецького командування вони мали виконувати роль допоміжного окупаційного апарату, бути сполучною ланкою між окупаційною владою і українським населенням. Оунівці ж розраховували, що участь в «похідних групах» дасть їм можливість займатися певною політичною діяльністю, не піддаючись гонінням з боку гестапо. Крім того, за допомогою «похідних груп» і мельниківці, і бандерівці планували як можна швидше потрапити в Україну і відразу ж, тільки-но пройде фронт, політично заволодіти територією.

Звичайно, це був блеф, бо німці ніколи не дозволили б оунівцям скористатися перемогами Вермахту.

За тиждень до початку німецько-радянської війни ОУН (б) підготувала меморандум для офіційного Берліна. Але потрапив цей документ до райхсканцелярії тільки на другий день після німецького нападу на Радянський Союз.

У меморандумі підкреслювалося, що рішення української проблеми повинно відповідати українським інтересам і що тільки за цієї умови вирішення українського питання принесе користь і Німеччині.

З аналогічною пропозицією до німців звернулася і мельниківська гілка ОУН — Провід українських націоналістів (ПУН). Як відзначав відомий український військовий діяч Микола Капустянський, ПУН через полковника А. Бізанца, колишнього командира 7-ї галицької бригади, який мав зв'язки з Вермахтом, звернувся до німецької ставки з планом створення української армії «як союзної, під українським політико-стратегічним управлінням. Разом з цим йшли і наші плани відродження суверенної України. На горі собі, пихате вище німецьке командування не зрозуміло нашої далекосяжної пропозиції».

Звичайно, німецьке командування, м'яко кажучи, було здивоване раптовою появою такого «могутнього» союзника. Легше уявити собі союз кролика з удавом, ніж ОУН з Рейхом. Але в перші дні війни гітлерівському удавові було не до «забав» інтегральних націоналістів. Скориставшись цим, оунівці 30 червня 1941 проголосили в окупованому німцями Львові «відновлення української незалежності».

Від німців на установчих зборах були присутні майор Айнкерт і представник відомства Розенберга у групі армій «Південь» капітан Ганс Кох. Їх присутність, на думку бандерівців, мала продемонструвати лояльність офіційного Берліна до «акту 30 червня». Однак німецькі офіцери виконували зовсім іншу функцію. Зокрема, Кох після того, як зачитали декрет про призначення Я. Стецька главою уряду, попередив присутніх у залі українців, що вони не повинні займатися політикою, що тільки Гітлер може віддавати накази в Україні.

Через кілька днів С. Бандера і Я. Стецько були заарештовані в Кракові. На їх допиті заступник держсекретаря Кундт заявив: «... фюрер єдиний, хто керує боротьбою, і ніяких українських союзників не існує. Можливо, що українці особисто відчувають велике

піднесення і почувають себе нашими союзниками. Проте в розумінні державної термінології ми не є союзниками, ми є завойовниками російсько-радянської території».

Таким чином, оунівцям відразу було вказано, хто в домі хазяїн. Легіони «Нахтігаль» і «Роланд» були кинуті для каральних операцій спочатку до України, а потім в Білорусь. Для цієї ж мети використовувалися і «похідні групи» ОУН. Під керівництвом «айнзацкоманд», органів гестапо і СД вони створювали допоміжні органи окупаційної адміністрації і насамперед німецько-українську поліцію.

Аналогічні завдання були поставлені абвером і перед «отаманом Бульбою» – Боровцем, який в 1940 році почав підпільну діяльність на Волині. В оперативному наказі, виданому наприкінці червня 1941 р., він під псевдонімом «отаман Тарас Бульба», вимагав від своїх агентів «створити невеликі повстанські загони та розпочати диверсійні акти в тилу Червоної армії з завданням: 1) висаджувати в повітря мости та лінії зв'язку, 2) знищувати транспортні засоби, 3) збирати детальну інформацію про оборонні споруди більшовиків і негайно пересилати мені або безпосередньо передавати на фронт німецьким частинам, 4) не допускати мобілізацію українців до Червоної Армії.... Здійснювати диверсійні напади на більшовиків ... всюди захоплювати владу, створювати міліцію, вивішувати жовто-блакитні прапори, організувати урочисті зустрічі німецьких військ».

Збройні загони під назвою Українська повстанська армія (УПА) — Поліська січ, створені «Бульбою», уникали відкритих боїв з частинами Червоної армії, обмежуючись несенням поліцейської служби та прочісуванням лісових масивів на Поліссі. У місті Сарни «Бульба» організував відділ німецько-української поліції і став його керівником. Створив поліцейську школу, яка за своїм характером була спеціальним каральним підрозділом.

Німці кілька разів передислоковували загони «Бульби», намагаючись якомога ближче просунути їх до лінії фронту. УПА до осені 1941 встигла відзначитися на Житомирщині, Київщині, Чернігівщині, виконуючи всі ті ж каральні функції. Однак після зустрічного прохання «січовиків» до абверівського командування про прийняття їх загонів на військово-продовольче постачання, німці відповіли відмовою і просто розпустили «бульбівців». Частина з них була переведена на службу в німецько-українську поліцію, решта розійшлися по домівках.

Однак після того, як в тилу німців в Україні і Білорусі радянські спецслужби організували масштабний і дієвий партизанський рух, абвер згадав про УПА. Спершу німці запропонували «Бульбі» створити на основі кадрів, що залишилися в його розпорядженні, «шцудманшафтбатальйон» — спеціальний поліцейський загін для боротьби з партизанами, взявши його на повне забезпечення. Останній же запропонував німцям більш витончений «План боротьби з більшовицькими партизанами, сконцентрованими в поліській улоговині в межах Брест — Мінськ — Гомель — Житомир». У цьому районі кількість радянських партизанів становила 17-20 тис. осіб.

«Ліквідація згаданої сили, — вказувалося в плані, — вимагає щонайменше 2-3 контрпартизан на кожного партизана, таким же чином озброєних. Ліквідація повинна проводитися послідовно і в основному шляхом насадження на звільненій території сильних гарнізонів як засобу запобігання нових десантів. Основні принципи операції: акцію проводять українські партизани під моїм командуванням на основі таємної домовленості з німецькими військами. Сила українських партизанів 40000 (насправді набагато менше. — *Авт.*); німецька влада офіційно поборює одних і інших партизанів, неофіційно підтримує українських партизанів і таємно постачає їм військові матеріали; вихідна база акції — Пінський округ. На якійсь залізничній станції українські партизани імітують захоплення призначених ним ешелонів військових матеріалів і звідти розвивають свою акцію в усіх напрямках; за угодою з німецькими властями українські партизани оволодівають деякими міськими центрами для організації там своїх шпиталів, баз постачання і т. п. Акція охоплює всю поліську улоговину; у разі скорочення фронту по лінії Одеса — Київ — Вітебськ — Рига українські партизани утримують поліську улоговину по лінії фронту; у разі подальшого просування Червоної Армії на Захід українські партизани залишаються для диверсій у більшовицькому тилу, діючи і далі спільно з німецькою армією. «План датований 15 березня 1943. Підпис — отаман «Тарас Бульба» — Боровець.

Відчуваючи труднощі в ході війни, німці погодилися з Боровцем і за описаним вище сценарієм озброїли кілька тисяч членів УПА. Що стосується легіонів «Нахтігаль» і «Роланд», то після переформування у Франкфурті-на-Одері на їх основі було створено каральний «шцудманшафтбатальйон 201», який був перекинутий для боротьби з партизанами в Білорусь і знаходився у розпорядженні

есесівського корпусу фон ден Баха-Залевського. Там продовжував службу тепер уже гауптман Р. Шухевич. У березні-квітні 1943 р. батальйон було розформовано, а здобувши абверівський вишкіл його особовий склад влився в структури УПА. Бандерівці оголосили, що отаман «Бульба» їм підкорився, і стали на чолі всієї УПА. Насправді ж бандерівці, захопивши керівництво в УПА, Боровця відсунули на задній план. У липні 1943 року, дізнавшись про змову проти нього, Боровець утік зі своїм оточенням, оголосив про розрив з верхівкою бандерівської УПА і перейменував свої загони в Українську народну революційну армію (УНРА). Деякий час між УПА та УНРА тривала збройна боротьба. Врешті-решт німці забрали Боровця в Рейх і до капітуляції Німеччини він трудився в розвідувально-диверсійному центрі «зондерштаб-Р» (Росія).

У серпні 1943 року на III Надзвичайному великому зборі ОУН головнокомандувачем УПА був обраний Роман Шухевич із присвоєнням йому звання «генерал-хорунжий». У липні 1944 р. у зв'язку зі вступом Червоної армії в Західну Україну ОУН створила Українську головну визвольну раду (УГВР). Виконавчим органом УГВР став Генеральний секретаріат, головою якого також обрали Р. Шухевича (під псевдонімом «Лозовський»). До 28 жовтня 1944 р. — дати повного звільнення України від гітлерівців — УПА партизанськими методами боролася з Червоною армією і радянською владою, співпрацюючи з німцями. Після звільнення України боротьба УПА з радянським режимом перейшла в нову фазу і набула характеру громадянської війни. Необхідно визнати, що обурене передвоєнним сталінськими репресіями і депортаціями населення західних областей України підтримувало УПА, що дозволило їй вести збройну боротьбу протягом тривалого часу вже після закінчення Другої світової війни. Повстанці безжально розправлялися з радянськими офіцерами і солдатами, радянськими і партійними активістами, які потрапляли до їхніх рук, вчителями, що направлялися до Галичини зі східних областей України.

За підрахунками відомого українського дослідника історії ОУН–УПА В. Кучера, кількість повстанців на території Західної України наприкінці війни коливалася в межах 300 тис. чол. Українське підпілля за період партизанської боротьби вчинило 14424 акції, внаслідок яких загинуло 30676 військовослужбовців, радянських і партійних працівників, господарників, вчителів і т. п. Фактичні втрати підпілля за цей період становили 155108 чол., з них у східних областях 1746. У той же час з повин-

ною вийшли 76753 повстанці. У 1943–1956 роках радянською владою було заарештовано 103866 чол. За 1944–1952 роки з регіону було депортовано 203 тис. осіб.

Однак повернемося до Р. Шухевича. Він досить успішно керував повстанцями до 5 березня 1950 року, коли загинув у бою з засідкою НКВС. На наш погляд, Шухевича не можна визнавати зрадником і колабораціоністом. Він просто ніколи не був громадянином України і СРСР. Вихований на постулатах ОУН, він все життя боровся за Україну, образ якої створили Д. Донцов та інші оунівські теоретики. Не зраджував Шухевич і Польщу, громадянином якої він був до 1939 р. Так, він боровся з польським режимом, який пригноблював українців, піддавався за це репресіям. Але на німецьку військову службу він пішов, коли Польщі вже не було. Яскравий пасіонарій, талановита, мужня і вольова людина, він зробив успішну кар'єру в абвері. У німцях він бачив силу, здатну розгромити СРСР і привести до влади в Україні ОУН. Інша справа, що це була утопія. Б'ючись в абверівських і есесівських частинах з радянськими партизанами, він відчував себе часткою величезної військової машини, здатної знищити сталінський режим. Він воював на німецькій стороні тому, що чудово розумів: у своїй імперії Сталін не тільки знищить таку радикальну організацію, як ОУН, але не потерпить і хоч трохи помітного інакомислення. Маючи всі можливості перебратися на Захід і відновити кар'єру успішного бізнесмена, він обрав шестирічну повну повенірянь і небезпек боротьбу з радянською владою. Боротьбу, яка неминуче мала завершитися його фізичним знищенням. Тому, безумовно, героїзм в його поведінці був. І якщо б цей героїзм не був би похований під горами брехні про те, що УПА воювала на «два фронти», воювала і з німцями, громадськість не так болісно відреагувала б на указ Президента В.Ющенка про присвоєння йому звання «Герой України». Треба було тільки сказати правду: до 1944 р. гауптман Р. Шухевич воював з СРСР у складі німецьких формувань, а з 1944 р. і до загибелі генерал-хорунжий Тарас Чупринка очолював УПА під час громадянської війни в Україні.

Генерал-лейтенант А. Власов і РВА

На початку вересня 2009 р. Архієрейський Синод Російської православної церкви за кордоном на своїх засіданнях торкнувся суперечок стосовно книги церковного історика, протоієрея Георгія Митрофанова «Трагедія Росії. «Заборонені» теми історії

XX століття». Зокрема, було зазначено, що: «Трагедія тих, кого прийнято іменувати «власівцями»... справді велика. В усякому разі, вона повинна бути осмислена з усією можливою неупередженістю та об'єктивністю. Поза такого осмислення історична наука — перетворюється на політичну публіцистику. Нам ... слід уникати «чорно-білого» тлумачення історичних подій. Зокрема, іменування діянь генерала А.А. Власова — зрадою є, на наш погляд, легковажним спрощенням тодішніх подій. У цьому сенсі ми цілком підтримуємо спробу отця Георгія Митрофанова підійти до цього питання (а вірніше, до цілої низки питань) з міркою, адекватною складності проблеми. У Російському Зарубіжжі, частиною якого стали і вцілілі учасники РВА, генерал А.А. Власов був і залишається своєрідним символом опору безбожному більшовизму в ім'я відродження Історичної Росії... Все, що було ними зроблено — робилося саме для Вітчизни, в надії на те, що поразка більшовизму призведе до відтворення потужної національної Росії. Німеччина розглядалася «власівцями» виключно як союзник у боротьбі з більшовизмом, але вони, «власівці», готові були, за необхідності, протистояти збройною силою будь-якій колонізації або розчленуванню нашої Батьківщини. Ми сподіваємося, що в майбутньому російські історики поставляться до тогочасних подій з більшою справедливістю і неупередженістю, ніж це спостерігається в наші дні».

Отже, авторитетна частина Російської православної церкви готова пробачити А. Власову і співпрацю з гітлерівцями, і пряму участь у бойових діях проти Червоної армії в ім'я того, що це робилося з метою знищення «безбожного більшовизму». Спробуємо неупереджено розібратися в тому, як слід трактувати вчинки генерал-лейтенанта Червоної армії Андрія Власова, а пізніше командарма РВА.

Народився він 14 вересня 1901 р. в селі Ломакіно нині Гагінського району Нижегородської області в сім'ї селянина. Росіянин. У Червоній армії з 1920 р. Після закінчення командирських курсів брав участь у боях з білогвардійцями на Південному фронті. З 1922 р. Власов обіймав командні і штабні посади, а також займався викладацькою роботою. У 1929 р. закінчив Вищі армійські командні курси. У 1930 р. вступив до ВКП (б). У 1935 р. став слухачем Військової академії імені М.В. Фрунзе. З серпня 1937 — командир 133-го стрілецького полку 72-ї стрілецької дивізії, а з квітня 1938 помічник командира цієї дивізії. Восени 1938 р. направлений

до Китаю для роботи у складі групи військових радників. З травня до листопада 1939 виконував обов'язки головного військового радника. Нагороджений орденом Золотого Дракона. У січні 1940 р. генерал-майор Власов призначений командувачем 99-ї стрілецької дивізії, яка в жовтні того ж року була визнана кращою дивізією в окрузі. За це А. Власов був нагороджений орденом Червоного Прапора. У січні 1941 р. Власов був призначений командиром 4-го механізованого корпусу Київського особливого військового округу, а через місяць нагороджений орденом Леніна. Тобто, можна констатувати, що Андрій Андрійович зробив блискучу військову кар'єру саме в той період, коли сталінський режим десятками тисяч нищив командний склад Червоної армії. У лояльності і відданості Власова «кращий друг всіх військових» не сумнівався.

Війна для Власова почалася під Львовом, де він обіймав посаду командувача 4-го механізованого корпусу. За умілі дії отримав подяку і за рекомендацією М.Хрущова був призначений командувачем 37-ї армії, яка захищала Київ. Пізніше розрізнені з'єднання цієї армії зуміли пробитися на схід, а сам Власов був поранений і потрапив до шпиталю.

У листопаді 1941 р. Сталін викликав Власова і наказав йому сформувати 20-у армію, яка входила до складу Західного фронту і охороняла столицю. 5 грудня в районі села Червона Поляна (що знаходиться в 27 км від Московського Кремля) радянська 20-а армія під командуванням генерала Власова зупинила частини німецької 4-ї танкової армії, зробивши вагомий внесок у перемогу під Москвою. Долаючи запеклий опір противника, 20-а армія вибила німців з Солнечногорська і Волоколамська. 24 січня 1942 за бої на річці Ламі він отримав звання генерал-лейтенанта і був нагороджений другим орденом Червоного Прапора. Г.Жуков оцінював дії Власова так: «Особисто генерал-лейтенант Власов в оперативному відношенні підготовлений добре, організаційні навички має. З управління військами справляється цілком». Після успіхів під Москвою А.Власова поряд з іншими генералами РККА називають «рятівником столиці». За завданням Головного політуправління про Власова пишеться книга під назвою «Сталінський полководець».

7 січня почалася Любанська операція. Війська 2-ї ударної армії Волховського фронту, створеного для зриву наступу німців на Ленінград і подальшого контрудару, успішно прорвали оборону противника в районі населеного пункту М'ясний Бор (на лівому березі річки Волхов) і глибоко вклинилися в його розташування

(у напрямку Любані). Але, не маючи сил для подальшого наступу, армія опинилася у важкому становищі. Противник кілька разів перерівав її комунікації, створюючи загрозу оточення. 8 березня 1942 генерал-лейтенант А. Власов був призначений заступником командувача військами Волховського фронту. 20 березня 1942 командувач Волховського фронту К.Мерецков відправив свого заступника А.Власова на чолі спеціальної комісії у 2-у ударну армію (генерал-лейтенант М.Кликов). «Три доби члени комісії розмовляли з командирами всіх рангів, з політпрацівниками, з бійцями», а 8 квітня 1942 р., склавши акт перевірки, комісія відбула, але без генерала А. Власова. Відстороненого («тяжкохворого») генерала Кликова 16 квітня літаком відправили в тил.

Закономірно постало питання, кому доручити керівництво військами 2-ї ударної армії? Того ж дня відбулася телефонна розмова А.Власова та дивізійного комісара І.Зуєва з Мерецковим. Зуєв запропонував призначити на посаду командарма Власова, а Власов — начальника штабу армії полковника П.Виноградова. Військова рада [Волховського] фронту підтримала ідею Зуєва. Так Власов з 20 квітня 1942 став командувачем 2-ї ударної армії, залишаючись одночасно заступником командувача [Волховським] фронтом. Він отримав війська, практично вже не здатні боротися, отримав армію, яку треба було рятувати. Протягом травня-червня 2-а ударна армія під командуванням А.Власова робила відчайдушні спроби вирватися з мішка.

Ось витяг з повідомлення командування 2-ї ударної армії від 21 червня 1942 р.: «Військовій раді Волховського фронту. Доповідаю: війська армії протягом трьох тижнів ведуть напружені запеклі бої з противником... Особовий склад військ до краю виснажений, збільшується кількість смертних випадків і захворюваність від виснаження зростає з кожним днем. Внаслідок перехресного обстрілу армійського району війська зазнають великих втрат від артмінометного вогню і авіації противника... Бойовий склад з'єднань різко зменшився. Поповнювати його за рахунок тилів і спецчастин більше не можна. Все, що було, взято. На шістнадцяте червня в батальйонах, бригадах і стрілецьких полках залишилося в середньому по кілька десятків людей. Всі спроби східної групи армії пробити прохід в коридорі із заходу успіху не мали. Війська армії три тижні отримують по п'ятдесят грамів сухарів. Останні дні продовольства зовсім не було. Доїдаємо останніх коней. Люди вкрай виснажені. Спостерігається групова смертність від голоду. Боєприпасів немає...».

25 червня противник повністю завершив оточення армії. Показання різних свідків не дають відповіді на запитання, де ж ховався генерал-лейтенант А. Власов наступні три тижні — бродив в лісі чи існував певний запасний КП, до якого пробиралася його група. 11 липня 1942 в селі старовірів Туховежі Власов був виданий місцевими жителями (за іншою версією — здався в полон сам) патрулю 28-го піхотного полку 18-ї армії Вермахту. Перебуваючи у Вінницькому військовому таборі для полонених вищих офіцерів, Власов погодився співпрацювати з Вермахтом і очолив «Комітет визволення народів Росії» (КВНР) і «Російську визвольну армію» (РВА), організованих з полонених радянських військовослужбовців. Власов написав відкритий лист «Чому я став на шлях боротьби з більшовизмом». Крім того, він підписував листівки, що закликали повалити сталінський режим, які згодом розкидалися з літаків на фронтах, а також розповсюджувалися в середовищі військовополонених.

Російська визвольна армія, РВА — військові частини, сформовані німецьким штабом військ СС під час Другої світової війни з російських колабораціоністів. Армія формувалася, здебільшого з радянських військовополонених, а також з-поміж російських емігрантів. Неофіційно її членів називали «власівцями», на ім'я їхнього керівника, генерал-лейтенанта Андрія Власова. РВА була сформована переважно з радянських військовополонених, які потрапили у німецький полон в основному на початку Великої Вітчизняної війни, під час відступу Червоної армії. Творцями РВА була заявлена як військово формування, що створюється для «звільнення Росії від комунізму» (27 грудня 1942). Генерал-лейтенант Андрій Власов, що потрапив в полон у 1942 р., разом з генералом Боярським запропонували в листі німецькому командуванню організувати РВА. Начальником штабу був призначений генерал Федір Трухін, його заступником — генерал Володимир Боярський, начальником оперативного відділу штабу — полковник Андрій Нерянін. До числа керівників РВА також входили генерали Василь Малишкін, Дмитро Закутний, Іван Благовіщенський, колишній бригадний комісар Георгій Жилінков. Чин генерала РВА мав колишній майор Червоної Армії і полковник Вермахту Іван Кононов.

Фінансувалася армія цілком і повністю німецьким державним банком. 28 січня 1945 РВА набула статусу збройних сил Німеччини. 12 травня 1945 був підписаний наказ про розпуск РВА. Після перемоги союзників і окупації Німеччини більшість членів

РВА було передано радянській владі. Частина була розстріляна на місці НКВС, разом зі солдатами США і Великобританії, а частина була відправлена на довгі роки в Гулаги СРСР. Деякій частині «власівців» вдалося отримати притулок у західних країнах, а також в Австралії, Канаді та Аргентині.

На кінець квітня 1945 А. Власов мав у своєму підпорядкуванні збройні сили в такому складі: 1-а дивізія генерал-майора С.Буняченка (22 000 чол.); 2-а дивізія генерал-майора Г.Зверева (13 000 чол.); 3-а дивізія генерал-майора М.Шаповалова (не озброєна, був лише штаб і 10 000 добровольців); запасна бригада підполковника (згодом полковника) С.Койда (7000 чол.) — єдиний командир великого з'єднання, не виданий окупаційною владою США радянській стороні; Військово-Повітряні сили генерала В.Мальцева (5000 чол.); дивізіон ПТО; офіцерська школа генерала М.Меандрова; допоміжні частини; Російський Корпус генерал-майора Б.Штейфона (4500 чол.). Козачий Стан генерал-майора Т.Доманова (8000 чол.); група генерал-майора А.Туркула (5200 чол.); 15 козачий кавалерійський корпус генерал-лейтенанта Х. фон Панвіца (більше 40 000 чол.); резервний козачий полк генерала О.Шкуро (більше 10 000 чол.); кілька дрібних формувань кількістю менше 1000 чол.

Загалом у цих формуваннях налічувалося 124 тисячі чоловік. Ці частини були розкидані на значній відстані один від одного, що стало одним з головних факторів їх трагічної долі. Проте фактично всі військовослужбовці РВА, що опинилися на момент капітуляції Німеччини поза зайнятої радянськими військами зони, були видані західною окупаційною владою радянській стороні. І це було юридично обґрунтовано. Згідно з міжнародним правом, особи, що мали раніше радянське громадянство і стали внаслідок різних обставин на шлях служіння гітлерівцям, які складали присягу на вірність Батьківщині і зрадили її, вважалися колабораціоністами і зрадниками, які підлягають видачі.

Окремі частини власівців використовувалися німцями для охоронної служби та каральних операцій, зокрема придушення Варшавського повстання, де вони відрізнялися жорстокістю і мародерством. Серед власовський воєначальників були кадрові командири Червоної армії (5 генерал-майорів, 2 комбриги, 29 полковників, 16 підполковників, 41 майор), що мали відмінні атестації під час служби в Червоній армії, і навіть три Герої Радянського Союзу (льотчики Антілевський, Бичков і Тенніков). Ряд командирів Червоної армії, пробувши від року до трьох років у німецьких табо-

рах, приєдналися до Власова після публікації Празького маніфесту та створення Комітету визволення народів Росії (КВНР), коли вже ніхто не сумнівався в результаті війни. На початку травня 1945 р. між Власовим і Буняченком виник конфлікт — Буняченко хотів підтримати Празьке повстання, а Власов вмовляв його не робити цього і залишитися на боці німців. На переговорах у чеських Козоєдах вони не домовилися і їхні шляхи розійшлися.

У відкритому листі А. Власова від 3 березня 1943 р. «Чому я став на шлях боротьби з більшовизмом» він, зокрема, писав:

«Я прийшов до твердого переконання, що стоять перед Російським народом, можуть бути виконані у союзі та співробітництві з Німецьким народом. Інтереси російського народу завжди поєднувалися з інтересами німецького народу, з інтересами всіх народів Європи. Вищі досягнення Російського народу нерозривно пов'язані з тими періодами його історії, коли він пов'язував свою долю з долею Європи, коли він будував свою культуру, своє господарство, свій побут у тісному єднанні з народами Європи. Більшовизм відгородив Російський народ стіною від Європи. Він прагнув ізолювати нашу Батьківщину від передових європейських країн. В ім'я утопічних і чужих Російському народові ідей він готувався до війни, протиставляючи себе народам Європи.

У союзі з Німецьким народом Російський народ має знищити цю стіну ненависті та недовіри. У союзі і співробітництві з Німеччиною він повинен побудувати нову щасливу Батьківщину в рамках сім'ї рівноправних і вільних народів Європи. З цими думками, з цим рішенням в останньому бою разом із жменькою вірних мені друзів я був узятий у полон. Понад півроку я пробув у полоні. В умовах табору військовополонених, за його ґратами я не тільки не змінив свого рішення, але зміцнився в своїх переконаннях. На чесних засадах, на засадах щирого переконання, з повним усвідомленням відповідальності перед Батьківщиною, народом і історією за вчинені дії я закликаю народ на боротьбу, ставлячи перед собою завдання побудови Нової Росії.

Як я собі уявляю Нову Росію? Про це я скажу свого часу. Історія не повертає назад. Чи до повернення до минулого закликаю я народ. Ні! Я кличу його до світлого майбутнього, до боротьби за завершення Національної Революції, до боротьби за створення Нової Росії — Батьківщини нашого великого народу. Я кличу його на шлях братерства та єднання з народами Європи і в першу чергу на шлях співпраці та вічної дружби з Великим Німецьким народом. Мій заклик викликав глибоке співчуття не тільки в найширших

верствах військовополонених, а й у широких масах Російського народу в областях, де ще панує більшовизм. Цей співчутливий відгук російських людей, які висловили готовність грудьми встати під прапори Російської Визвольної Армії, дає мені право сказати, що я перебуваю на правильному шляху, що справа, за яку я борюся, — справедлива справа... У цій боротьбі за наше майбутнє я відкрито і чесно стаю на шлях союзу з Німеччиною».

Отже, бойовий генерал Червоної армії, який на власні очі бачив звірства гітлерівців на радянській землі, закликав росіян до «союзу з Німеччиною». У той час, коли печі німецьких концтаборів щодня топилися тілами його колишніх співгромадян, А. Власов з німецькими спецслужбами розробляв «хитромудрі» плани визнання РВА «воюючою стороною» за нейтралітету до США та Англії. Звичайно, потопаючий хапається за соломинку, але важко уявити більш божевільну комбінацію, породжену безвихідністю гітлерівського фашизму та його поплічників.

12 травня 1945 р. А. Власова захопили військовослужбовці 25-го танкового корпусу 13-ї армії 1-го Українського фронту неподалік від міста Пльзень у Чехословаччині під час спроби втекти в західну зону окупації. Танкісти корпусу переслідували машину Власова за вказівкою капітана-власівця, який повідомив, що саме в цій машині знаходиться його командувач. Власова було доставлено в штаб маршала Конева, звідти до Москви. Спочатку керівництво СРСР планувало провести публічний процес над Власовим та іншими керівниками РВА в Жовтневому залі Будинку Союзів, однак внаслідок того, що частина обвинувачуваних могла висловлювати на процесі погляди, що «об'єктивно можуть збігатися з настроями певної частини населення, незадоволеного Радянською владою», було вирішено зробити процес закритим. Рішення про смертний вирок щодо Власова та інших було ухвалено Політбюро ЦК ВКП (б) 23 липня 1946 р. 30–31 липня 1946 відбувся закритий судовий процес у справі Власова та групи його послідовників. Усіх визнали винними в державній зраді. За вироком Військової колегії Верховного Суду СРСР їх позбавили військових звань і 1 серпня 1946 повісили, а їхнє майно конфіскували.

* * *

Настала пора повернутися до початку нашого дослідження і провести порівняння гауптмана Шухевича та генерал-лейтенанта Власова, УПА і РВА. Ми вже відзначали, що і Шухевич, і біль-

пність бійців УПА до війни не були громадянами СРСР. Тобто зрадити йому вони не могли за визначенням. Виховані на радикальній ідеології ОУН, вони боролися за ту Україну, яка відповідала їх ідеалам. Так, вони співпрацювали з гітлерівцями, але хто в ті часи не мріяв про союз з непереможним фігурером? Німці не оцінили можливостей, які відкривалися перед ними у разі формального відновлення українського суверенітету. Але надії на це оунівців були цілком обґрунтовані. Інша справа, що Гітлер тоді не був би Гітлером, а найбільшим політичним стратегом. До осені 1944 р. оунівці використовувалися абвером як допоміжна сила на окупованій території. Проте після звільнення України вони ще довгі роки вели партизанську війну проти радянської влади, всіма доступними їм методами відстоюючи свої ідеали. Це була повномасштабна громадянська війна з важкими втратами з обох сторін. Галичани тисячами гинули під важким чоботом «дядечка Джо», але припинили боротьбу тільки після повного виснаження джерел поповнення і озброєння. Як і в кожній громадянській війні, тут не було ані правих, ні винних. Кожна сторона боролася за своє бачення України. Тому вояки УПА, як і їх головнокомандувач не можуть не викликати певної поваги. Що до їх статусу «воюючої сторони», то такий слід визнати за ними саме в громадянській війні.

Сталінський полководець Андрій Власов та його соратники, навпаки, були громадянами СРСР, складали присягу на вірність Батьківщині, перебуваючи в рядах Червоної армії. Тому вони однозначно є зрадниками і колабораціоністами. Якщо Р. Шухевич усе своє свідоме життя був відданий ідеалам ОУН, то А.Власов, в 29 років вступивши до ВКП (б), після полону раптово «прозрів» і забажав боротися з «безбожним більшовизмом». Причому на боці кривавого Гітлера, винного в загибелі десятків мільйонів росіян. Тому порівнювати ідеологічні «credo» оунівців і власівців немає сенсу: у перших воно було, а у других — ні. Показово, що якщо оунівці ще тривалий час билися з більшовизмом у підпіллі, то власівці відразу після поразки Німеччини здалися в полон і навіть не думали про боротьбу за «нову Росію».

Закінчуючи наші роздуми, повернемося до «безбожного більшовизму», за декларативну, в основному, боротьбу проти якого отці Російської православної церкви за кордоном закликають реабілітувати А. Власова. Так от, перед війною Л. Троцький зауважив, що найзатятішим антибільшовиком є Й. Сталін, який знищив комуністів більше, ніж Гітлер і Муссоліні разом узяті. За логікою церковних ієрархів і вусатого «батька всіх народів» слід пробачити?

*Єфименко Тетяна,
доктор економічних наук*

ОПТИМІЗАЦІЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Завдання підвищення життєвих стандартів у країні, забезпечення сприятливих конкурентних позицій на світовому ринку, в системі міжнародного поділу праці передбачають під час проведення бюджетної політики врахування завдань послідовного та науково обґрунтованого формування попиту на інновації з боку вітчизняного виробництва та соціуму в цілому, фінансування випереджаючого розвитку фундаментальної науки, найважливіших прикладних досліджень і розробок, вдосконалення рамкових засад господарської діяльності, доопрацювання відповідної нормативно-правової бази наукової.

Слід відзначити, що для сучасної соціально-економічної системи бюджетна політика постає дієвим важелем оптимізації розвитку, а з точки зору участі у системі міжнародного поділу праці, у глобальній економіці — інструментом покращання національних конкурентних позицій, як з погляду макроекономічного комплексу загалом, так і зважаючи на інтереси приватних агентів світового ринку. Фактично йдеться про те, що бюджетна політика забезпечує комплекс позитивних факторів, які сприяють покращенню параметрів ринкової діяльності, інноваційній активності, товарній диверсифікації на міжнародних ринках, нарешті глобальній ринковій експансії.

Бюджетна політика виступає найбільш ефективним, системовизначальним, зокрема з погляду інноваційної політики окремо узятій держави, інструментом забезпечення конкурентоспроможності. Це відповідає тенденції посилення інститутів державного втручання, навіть перенесенню «центру державного впливу на інституціональну та управлінську діяльність на всіх рівнях народногосподарського комплексу» [1], завдяки чому найбільш успішні ринкові держави стимулюють інноваційні, авангардні технологічні процеси.

Змістом бюджетної політики є забезпечення інноваційної орієнтації розвитку, а її результатом — активізація науково-технічної та інноваційної діяльності, адаптація науково-технічного комплексу до умов ринкової економіки, забезпечення взаємодії державного і приватного капіталу в цілях розвитку науки, техніки і технологій.

У цьому контексті бюджетна політика відіграє важливу роль у плані глобальної конкурентної боротьби. Адже збільшення інноваційного потенціалу не тільки є запорукою прогресу, забезпечення добробуту населення, але має своєю метою розширення присутності на міжнародних ринках, фактором формування та нарощування конкурентної сили. Такою конкурентною силою є форсоване збільшення інноваційного потенціалу відповідно до нової ролі людського фактору, співвідношення науки та виробництва. Адже саме бюджетна політика є ключовим інструментом формування інформаційного суспільства через витрати на освіту, науку, ініціацію технологічних кондомініумів, науково-технічних проєктів. До цього слід додати, що іманентними елементами стратегії формування сукупного людського капіталу нації є все те, що сприяє повноцінному розвитку та реалізації творчого потенціалу особистості, включаючи медицину, розвиток культурних осередків, мистецтва.

Формування ефективного інституційного середовища відповідно до умов сучасного інноваційного розвитку, науково-технічного прогресу, становлення інформаційних систем є необхідною умовою проведення вираженої регулятивної політики. Реалізація цієї мети постає фактором динамічного соціально-економічного поступу, гарантом безпеки та незалежності країни, умовою стабільності й ефективної життєдіяльності суспільства, досягнення успіху в глобальній конкурентній боротьбі, протистояння екологічним негараздам.

Головним критерієм традиційного макроекономічного регулювання з позиції забезпечення економічного зростання і соціального розвитку суспільства є рівень перерозподілу ВВП через бюджет. Утім, за сучасних умов функція перерозподілу ВВП через бюджет набуває цілком нового значення. Адже важливим виміром конкурентоспроможності є формування соціального профілю інформаційної економіки, класу інноваторів, широких верств соціуму, які зацікавлені в інноваціях та які формують попит на інновації.

Водночас бюджетне регулювання як головний державний інституційний регулятор не може не мати виражений цільовий характер та орієнтуватися на критерії вибіркового та пріоритетного фінансування. Скажімо, бюджетне регулювання як інструмент конкурентоспроможності держави може орієнтуватися або виключно на соціальні цілі, або на цілі, що передбачають розбудову держави у довгостроковій перспективі. Робити одночасно уніфіковані соціальні виплати популістського змісту та проводити цільове фінансування неможливо, адже ефективна бюджетна політика

не може мати нічого спільного із заграванням з електоратом, що ми спостерігали донедавна. Вона має базуватися на ідеї зростання доходів населення не за рахунок про-інфляційних виплат, а скоріше за рахунок зростання ВВП. Тому зниження темпів зростання ВВП в 2005 р. було зумовлено відсутністю необхідних акцентів, пов'язаних з капіталізацією економіки, не кажучи вже про те, що у сучасній бюджетній політиці фактично відсутня ідея інвестицій у людський капітал (натомість маємо інвестиції в політичний імідж популістського уряду).

Дотримання оптимального рівня співвідносного «бюджетні доходи — ВВП» є важливим для формування умов для сталого економічного зростання. В роки економічного піднесення його слід розглядати у взаємозв'язку з темпами зростання ВВП та відповідно до потреб держави за умов реформування податкової системи. Тому частка доходів бюджету у ВВП, на наш погляд, повинна бути достатньо високою, але не настільки, щоб перетворитися на гальмо розвитку та проведення структурних реформ. Світовий досвід показує, що стабільним податковим системам властива вагома частка доходів бюджету у ВВП. Так, наприклад, протягом останнього періоду відповідні показники сягали таких величин: у Німеччині — 31,4%, Великій Британії — 36,5%, Швеції — 40,1%, Франції — 41,9%, Бельгії — 43,9%, Нідерландах — 46,1% [2, с. 293–302]; [3, с. 267–274].

У широкому розумінні у видатках бюджету уособлені економічні відносини, що виникають внаслідок розподілу фонду грошових коштів держави і його використання за цільовим, відомчим та територіальним призначенням. Видатки бюджету здійснюються через конкретні статті, кожна з яких характеризується якісним і кількісним аспектами. Якісна характеристика дозволяє встановити економічний зміст і суспільне призначення відповідних бюджетних видатків, кількісна — їхню величину.

Згідно з традиційним розумінням принципів бюджетного процесу видатки бюджету — це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Таким чином, у системі загальних видатків окремо виділяються суто видатки і витрати бюджету, що визначаються, з одного боку, сумами обслуговування державного боргу, а з іншого — сумами, що повертаються в разі надмірної сплати бюджетних коштів. Видатки безпосередньо пов'язані з реалізацією загальнодержавних програм.

Економічні відносини, що виникають між державою, юридичними і фізичними особами в процесі розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, відображаються, передусім, у формуванні доходів зведеного бюджету. Формою прояву цих економічних відносин є встановлені законодавством України різні види надходжень від сплати фізичними та юридичними особами податків, зборів та інших обов'язкових платежів, надходжень з інших джерел до бюджетної системи, а матеріальним втіленням — грошові кошти, що мобілізуються до бюджетного фонду. Бюджетні доходи, з одного боку, є результатом розподілу вартості ВВП між суб'єктами економіки, з іншого — виступають об'єктом подальшого розподілу зосередженої у розпорядженні держави його частки, оскільки остання використовується як для формування державного бюджетного фонду, так і місцевих бюджетних фондів згідно з адміністративно-територіальним поділом країни.

Слід враховувати, що узагальнюючим показником на макрорівні, який характеризує формування та використання бюджету, у світовій практиці прийнято вважати питому вагу доходів бюджету, включаючи їхню податкову складову, в обсягах ВВП. Інтерпретація показника полягає в тому, що він демонструє, яка частка валового внутрішнього продукту на всіх етапах утворення, розподілу та перерозподілу залишається у державному секторі у вигляді доходів бюджету.

Отже, можна зробити висновок, що показник рівня перерозподілу ВВП через бюджет потребує більш детального дослідження щодо його адекватності стану відкритої економіки будь-якої країни та потребам держави для виконання її функцій в управлінні економікою.

Тому невідкладними завданнями для урядів є здійснення додаткових заходів, що мають забезпечити суттєве розширення фінансової бази, насамперед — за рахунок прискорення темпів виробництва та використання сприятливої внутрішньої і зовнішньоекономічної кон'юнктури, поглиблення бюджетної реформи. Критерієм ефективності бюджетної реформи повинен стати конструктивний вплив бюджетів на реалізацію базових завдань економічних та соціальних перетворень як у середньостроковій, так і довгостроковій перспективі. Відповідно до світової практики бюджет має стати основним інструментом економічної політики. Насамперед, він має сприяти підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної економіки, зміцненню політичної та соціальної стабільності у країні.

Враховуючи, що доходи бюджету здебільшого формуються за рахунок податкових надходжень, податкова політика щільно пов'язана з бюджетною в частині завдань щодо фінансового забезпечення бюджетних видатків та стимулювання розвитку економіки. Виходячи з цього, визначаючи перспективи розвитку економіки, необхідно проаналізувати передумови і макроекономічні чинники, які впливатимуть на формування бюджетних доходів та пріоритетів бюджетної політики.

У процесі опрацювання заходів економічної політики, спрямованих на досягнення намічених орієнтирів, урядам слід враховувати ті чинники, які впливають на макроекономічну ситуацію і, одночасно, — на податкові надходження та інші бюджетні показники. Зокрема, серед факторів, які негативно впливатимуть на соціально-економічний розвиток країни, можна відзначити такі:

- відсутність належних економічних передумов, які забезпечували б створення сприятливого підприємницького клімату та достатній рівень інвестиційної привабливості вітчизняного виробництва;

- важкий фінансовий стан багатьох підприємств провідних галузей, що забезпечують інноваційний та інвестиційний розвиток, передусім — машинобудування;

- недостатня державна фінансова підтримка за рахунок коштів бюджетів інноваційної діяльності підприємств державної форми власності;

- недостатня забезпеченість реального сектору кредитними ресурсами, особливо — тими, що виділяються на середньостроковий і довгостроковий періоди, через слабкий розвиток банківської системи та високі відсотки;

- недостатня обґрунтованість та невиконання програм з приватизації, наявність значної кількості збанкрутілих підприємств, що свідчить про відсутність ефективного власника для більшості приватизованих підприємств;

- значні обсяги простроченої дебіторської і кредиторської заборгованості в економіці та, зокрема, у сільськогосподарському виробництві, високий рівень витрат на виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, що неминуче пов'язано зі зростанням цін на основні види продовольчої продукції;

- невідпрацьована система соціальних стандартів в умовах низького рівня доходів більшості населення та недостатність у зв'язку з цим споживчого попиту на внутрішньому ринку;

– накопичення неплатежів за користування комунальними послугами, що гальмує технічне переоснащення житлово-комунального господарства;

– складна економічна і соціальна ситуація, особливо у сільській місцевості, недостатня забезпеченість фінансовими ресурсами для її вирішення;

Для усунення негативного впливу зазначених факторів важливу роль можуть відіграти як податкова, так і бюджетна політика в сфері формування бюджетних доходів та використання бюджетних видатків.

Бюджетна політика як система науково обґрунтованих і законодавчо визначених засад та заходів щодо удосконалення розвитку взаємовідносин між різними ланками бюджетної системи та удосконалення бюджетного процесу розробляється з метою оптимального збалансування бюджетних параметрів з урахуванням бюджетних пріоритетів, розвитку бюджетної сфери та необхідності забезпечення ефективного виконання державою головних її функцій. Стратегічною метою бюджетної політики є створення державою необхідних економічних, правових та організаційних засад формування і оптимального розподілу фінансових ресурсів між різними ланками бюджетної системи для ефективного її розвитку, спрямованого на економічне зростання та підвищення життєвого рівня населення.

З огляду на це, активний вплив бюджетної системи на фінансові зв'язки і потоки між різними секторами економіки є необхідною умовою для забезпечення стабільних та високих темпів економічного зростання. Пріоритетами розвитку бюджетної політики слід вважати збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення збалансованості і, разом з тим, соціальної спрямованості бюджету за умов зменшення податкового тягаря, зниження високого боргового навантаження за обмеженої можливості залучення зовнішніх ресурсів.

Збалансування бюджету можна досягти за рахунок вирішення таких завдань:

– забезпечення стабільної (на рівні 27–28 відсотків) частки перерозподілу ВВП через доходну частину зведеного бюджету шляхом чіткого визначення меж втручання держави у процеси розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, що створюються в різних секторах економіки;

– формування видатків зведеного бюджету у межах доходів, що є необхідною умовою стримування інфляції і досягнення певних

темпів економічного зростання та стабільності державних фінансів;

– зростання державних інвестицій в основний капітал до рівня, не меншого від 1,5 відсотка ВВП, та збільшення частки видатків на науку до 2,5% ВВП з метою реалізації пріоритетного завдання державної бюджетної політики щодо сприяння запровадженню інноваційної моделі розвитку економіки України;

– узгодження видатків на управління із завданнями адміністративної реформи та видатків на оборону з основними напрямками реформ у військовій справі;

– вдосконалення системи управління державним боргом, зниження боргового навантаження на економіку і бюджет внаслідок відновлення довіри учасників внутрішнього і світового фінансового ринку до бюджетної політики і політики державних запозичень та повного виконання зобов'язань за державним боргом.

Політика держави на міжнародних фінансових ринках має формуватися з урахуванням пріоритетності погашення зовнішнього державного боргу, а не залучення нових запозичень. Усі види довгострокових позик органів державної влади, включаючи запозичення на ринку державних цінних паперів і єврооблігацій, повинні спрямовуватися на збільшення інвестицій, тим самим має бути створена основа для повного і своєчасного обслуговування державного зовнішнього боргу. Одночасно доцільним є, щоб розмір внутрішніх запозичень визначався виходячи з оптимального варіанту запозичень на зовнішньому ринку і з урахуванням необхідності зменшення навантаження на внутрішній фінансовий ринок з метою спрямування вільних коштів суб'єктів господарювання у реальний сектор і створення умов для активізації інвестиційного процесу у всіх галузях.

Якісно новий рівень управління видатками державного бюджету передбачає підвищення ефективності витрат бюджетних коштів, оптимізацію бюджетних дотацій та субвенцій, підвищення соціальної спрямованості видатків. Державні ресурси повинні спрямовуватися у пріоритетні галузі, від яких залежить соціальна захищеність населення, національна безпека, реалізація структурних перетворень в економіці.

У доходах бюджету виділяється група так званих неподаткових надходжень. Варто зазначити, що відмінність між ними і податковими платежами полягає у їхньому функціональному призначенні: податкові платежі із самого початку створюються як фіскальні

інструменти задля формування бюджету, а неподаткові платежі такого вираженого цільового призначення не мають, їхня роль може бути досить різноманітною, навіть не пов'язаною з бюджетом. Характер спрямування таких неподаткових надходжень до бюджету визначається тим, що бюджет є основним централізованим фондом держави, а ці платежі не мають цільового призначення, тому їх обсяг можна лише приблизно оцінювати на перспективу.

Одночасно дуже важливо розробляти методичні підходи до прогнозування неподаткових надходжень, що дозволило б підвищити обґрунтованість цих показників, адже суми таких надходжень у структурі бюджету зростатимуть, а це не може не позначитися на стабільності виконання загальних доходів бюджету.

У практичній роботі використовується широкий набір методів прогнозування та планування податкових та бюджетних показників, до яких належать, зокрема, такі: методи експертних оцінок (інтерв'ю, аналітичний, колективної генерації ідей, «Дельфі» та інші); методи історичних аналогій; методи прогновної екстраполяції (підбір функцій, експоненціальне згладжування, ковзної середньої, адаптивного згладжування); методи моделювання (матричні, оптимального планування, економіко-статистичні, прийняття рішень, імітаційні); економіко-математичні методи (лінійного програмування, кореляційно-регресійний та інші); методи економічного аналізу (балансовий, нормативний, програмно-цільовий) [4, с. 103–107]. Особливу увагу у сучасній практиці приділяють плануванню та прогнозуванню показників, що виступають базами оподаткування, врахуванню визначеної податковим законодавством методології їх розрахунку для кожного конкретного податку чи збору.

Узагальнена блок-схема алгоритму розрахунку на прогнозний рік статей податкових надходжень бюджету відображена на рис. 1.

Слід зазначити, що згадана блок-схема має універсальний характер, вона є прийнятною для будь-якої країни та податкової статті. Першим етапом такого розрахунку є аналіз бази оподаткування попереднього періоду, оцінка впливу факторів, які будуть збільшувати чи зменшувати базу оподаткування у плановому періоді. До факторів, що збільшуватимуть базу оподаткування, належать: прогнозоване зростання обсягів виробництва продукції; збільшення кількості об'єктів оподаткування; рівень інфляції, що впливатиме на вартісну оцінку об'єктів оподаткування; законодавче розширення бази оподаткування тощо.

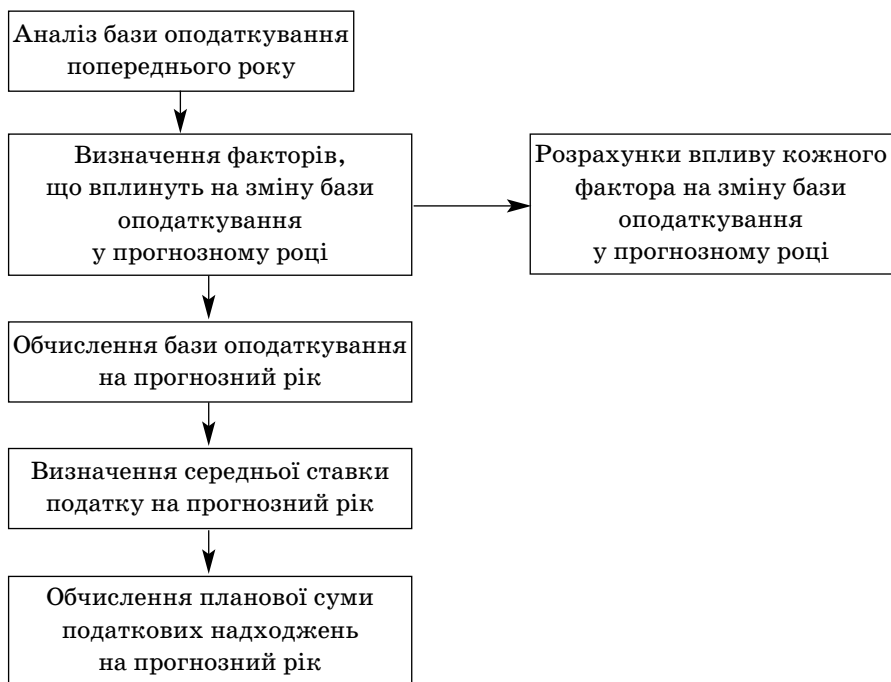

Рис. 1.1. Блок-схема алгоритму прогнозного розрахунку статей податкових надходжень до бюджету

До факторів, що визначатимуть зменшення бази оподаткування, належать: пільги, які надаються згідно із законодавством; скорочення кількості об'єктів оподаткування та платників податків; законодавче зменшення бази оподаткування в частині її складових та ін.

Велике значення для формування податкових надходжень та бюджету в цілому має динаміка інвестицій в економіку. З точки зору бюджету держави, активізація інвестиційної діяльності, постійне зростання інвестиційних витрат на економіку проявляється через вплив інвестицій на базу оподаткування. Прямим наслідком активізації інвестиційної діяльності є розширення бази оподаткування практично усіх податків, зборів, обов'язкових платежів, а тому зростання інвестицій є стабільною стратегічною передумовою формування достатніх фінансових ресурсів держави у формі податкових надходжень.

Через засоби податкової та бюджетної політики можна створювати максимально сприятливі умови для реалізації на практиці інвестиційного потенціалу всіх учасників економічних та фінансових відносин. При цьому важливо охопити усі джерела інвестування, якими, як відомо, є амортизаційні фонди, прибуток, банківські кредити, заощадження населення, іноземні кредити, бюджетні ресурси. Зокрема, передумовою забезпечення інвестиційної привабливості підприємницької діяльності є міцна банківська система, яка здатна кредитувати реальний сектор економіки на принципах зручності, гарантованості та доступності кредитів для широкого кола підприємців, ефективне функціонування ринку фінансових послуг, до яких, крім банківських, належать страхування, операції з цінними паперами, надання гарантій та поручительств, фінансовий лізинг, факторинг тощо.

Вагомим аспектом стимулювання інвестиційної активності є доступність банківських кредитів. На сьогодні недостатня кількість банківських кредитних ресурсів як джерела інвестування значною мірою пояснюється неадекватністю податкового законодавства, його невідповідністю рівню розвитку економічних процесів та платоспроможності платників податків.

Отже, вищенаведена інформація свідчить про те, що прогнозування податкових надходжень пов'язане з необхідністю врахування найбільш повного переліку факторів, що впливають на їхню величину. Тому пропонуються такі основні етапи прогнозування податкових надходжень, як:

- аналіз інформаційного забезпечення, зокрема визначення кола макропоказників та відповідних вхідних статистичних даних;

- визначення найбільш впливових факторів, що формують конкретний досліджуваний показник бази оподаткування, за ознаками їхніх економічного змісту та щільності функціональних зв'язків;

- обчислення параметрів зміни досліджуваного показника бази оподаткування за рахунок кожного з обраних факторів макроекономічного впливу;

- виконання прогнозних розрахунків податкових надходжень за кожною окремою статтею бюджету.

Необхідною умовою досягнення ймовірності результатів розрахунків є широке інформаційне забезпечення, передусім — щодо бази оподаткування за попередні звітні періоди, з урахуванням

чинників, що обумовлювали її зміни відповідно до умов кожного бюджетного року.

Важливо у розрахунках податків враховувати, що ставка оподаткування може бути єдиною, середньою чи диференційованою. Наприклад, для податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток та ПДВ це може бути єдина ставка, для плати за землю — середня ставка, для акцизних зборів, платежів за використання природних ресурсів — диференційована. При цьому ставки можуть збільшуватися, зменшуватися чи залишатися незмінними, порівняно з попереднім періодом відповідно до положень чинного законодавства у конкретній країні.

Згідно з наведеним алгоритмом ендогенна інформація, що виникає внаслідок проведених розрахунків, формується на другому, третьому та четвертому етапах розрахунків і дозволяє обґрунтувати обсяги податкових надходжень на плановий бюджетний період з урахуванням впливу на них вхідної, тобто екзогенної інформації. Деталізація ж вхідної інформації за тривалий період дає змогу підвищити точність та обґрунтованість прогнозних розрахунків статей податкових надходжень за рахунок отримання оцінок окремих чинників та їхнього впливу на формування прогнозних величин податкових надходжень. Такий системний підхід має стати ефективним засобом формування реального проекту бюджету та усунення наявних недоліків.

Можна також констатувати широке використання методів математичної статистики з побудовою багатофакторних лінійних та нелінійних регресійних моделей, які дають змогу оцінити рівень статистичного зв'язку (функціональної залежності) між досліджуваними показниками, зокрема бази оподаткування конкретним податком чи збором та іншими макропоказниками-факторами, які виступають як ендогенні та екзогенні змінні. Слід підкреслити, що перевага багатофакторних лінійних регресійних моделей базується на тому, що їхнє застосування дозволяє у багатьох випадках отримувати достатньо ймовірні прогнозні розрахунки, при тому, що вони більш доступні для широкого кола користувачів.

Методи і моделі формування та прогнозування податкових і неподаткових статей доходної частини бюджету повинні мати можливість:

– формалізувати вимоги чинного податкового законодавства та оцінити його ефективність;

– здійснювати факторний аналіз кожної статті доходної частини бюджету на основі показників алгоритму їхнього визначення та забезпечувати оцінку впливу кожної статті доходів на загальну їхню суму;

– проводити багатоваріантні розрахунки бюджету, змінюючи ставки та бази оподаткування з метою визначення ефективної структури податкових надходжень, в якій відображалось б оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій;

– здійснювати економічну оцінку змін у законодавчій і нормативній базі та оцінку впливу податкової політики на економічні процеси в країні за умов розвитку ринкових відносин.

У формуванні проекту бюджету об'єктивною необхідністю є забезпечення достовірності та обґрунтування бюджетних показників, що обумовлено прямим щільним зв'язком між видатками бюджету і доходною базою, потребою забезпечення збалансованості бюджету, реальністю формування бази оподаткування та можливостей сплати податкових надходжень і зборів.

Скоординована бюджетна політика Уряду, а також посилення централізації в прийнятті рішень у сфері державних фінансів дозволить підвищити керованість і ефективність фінансових потоків, що перерозподілятимуться через бюджетну систему. Технологія реалізації заходів економічної, у тому числі податкової і бюджетної, політики повинна знайти своє відображення в окремому законодавчому документі, пов'язаному з Програмою економічного і соціального розвитку країни. Поки що такий комплексний документ, в якому визначалася б економічна стратегія України з урахуванням основних джерел формування фінансових ресурсів для її забезпечення, включаючи ресурси зведеного бюджету, не розробляється. Чинні соціально-економічні програми в Україні лише фрагментарно висвітлюють окремі аспекти податкової та бюджетної політики, які слід постійно коригувати відповідно до запланованих змін.

Важливою вимогою, яку повинні задовольняти методи та моделі прогнозування податкових надходжень та інших бюджетних показників, є їхня здатність враховувати максимально широкий спектр факторів, що впливають на формування обсягів баз оподаткування та сум податкових надходжень і зборів.

Література:

1. Кваснюк Б. Сучасна парадигма державного регулювання економіки // Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / Б.Кваснюк; за ред. д.екон. наук Б.Є.Кваснюка. — К.: Ін-т екон. прогнозів.: Х.: Форт, 2003. — С. 28–34.

2. Михайлова Е.К. Регулирование платежей и движения капитала как инструментов торговой политики / Е.К.Михайлова // Основы торговой политики и правило ВТО. — М.: Международные отношения, 2005. — С. 293–302.

3. Соколовська А.М. Податкова система України: теорія та практика становлення / А.М. Соколовська. — К.: НДФІ, 2001. — 372 с.

4. Давиденко С.В. Методи прогнозування податкових надходжень в умовах реформування системи оподаткування /С.В. Давиденко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 7. — Суми: ВВП «Мрія» ЛТД, УАБС, 2003. — С. 103–107.

*Камінський Євген,
доктор історичних наук*

СУТНІСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ ВІДНОСИН З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ (АБО, ЩО УСВІДОМИВ БАРАК ОБАМА І ЧОГО НЕ СПРИЙНЯВ ВІКТОР ЮЩЕНКО)

У рамках глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2010 років, приходу до влади в Сполучених Штатах Б.Обами, а в Російській Федерації — Д.Медведева, низки проявів нездатності Євросоюзу здійснювати спільну зовнішню і безпекову політику, очевидного зростання ролі Китаю, Індії, Бразилії, перспективи змін у формуванні міжнародної системи, появи нових поглядів на світ-систему в умовах підтвердженої багатьма аналітиками системної кризи капіталізму евро-американського зразка, перемоги на президентських виборах в Україні В.Януковича українська перспектива розвитку потребує політологічного переосмислення. Але її вимірювання неможливе без ретельного врахування багатьох сталих зовнішніх факторів становлення і поступу нашої держави після одержання незалежності. У першу чергу, йдеться про практичне позиціонування Заходу і Російської Федерації щодо нашої держави.

* * *

Вважаю, що з розпадом СРСР міжнародна система відразу стала нестаціонарною, тобто некерованою, хиткою, здатною до несподіваних поворотів. Після зрозумілої всім епохи холодної війни і системного протистояння соціалізму і капіталізму постали часи розгубленості, що вилилося у тимчасове, жодним чином не формалізоване у міжнародному праві підпорядкування інших акторів глобальній стратегії США та їхніх європейських союзників.

Для України чи не головним у сенсі помилковості оцінок стало сприйняття Російської Федерації новою незалежною державою. Воно посилювалося різким послабленням статусу Росії у світі. Попри збереження ядерного статусу і постійного членства в Раді безпеки ООН, на таке позиціонування впливали демократична риторика президента РФ Б.Сльцина, пропозиція Москви приєднатися до НАТО, відносна відкритість держави для зовнішнього світу, падіння національної економіки тощо. На певний час в Україні випало з уваги те, що на Заході і у зовнішньому світі загалом СРСР

асоціювався з Росією. Помилкове віднесення Росії до категорії нових акторів міжнародної системи стало базовою причиною для несподіваності її великодержавного відродження з приходом до влади В.Путіна. З висоти сьогоденного історичного знання можемо стверджувати, що за умови початкового розуміння різкої відмінності між новими незалежними державами і Росією як спадкоємцем царської імперії і СРСР вдалося б не допустити багатьох помилкових рішень і дій української влади.

Згідно з авторською концепцією у цьому контексті далі зберігає свої впливи такий важливий для України та її майбутнього елемент проблеми, як поведінка переможених у холодній війні. Адже Україна, безумовно, належить до їх числа. Нас перемогли, а не ми перемогли. Принаймні так виглядала ситуація після розпаду СРСР. За існуючими політико-правовими принципами життя міжнародного співтовариства націй Захід цілком правомірно відніс Україну до суб'єктів, над якими він здобув перемогу. Нам диктували форми поведінки, нас повчали, від нас вимагали, але нас, практично, не розуміли або ж вважали нерозумними учнями. Водночас для Заходу СРСР фактично асоціювався з Росією, а неросійські республіки Радянського Союзу з цієї причини сприймалися у загальному вимірі перемоги над комуністичною імперією, що великою мірою спричинилося до деструктивних уявлень про ситуацію на пострадянському просторі після розпаду комуністичної системи.

Ситуація склалася так, що всередині України реальними переможцями стали ті, хто з погляду західного співтовариства мав би програти у протистоянні холодної війни. Спочатку з точки зору боротьби за владні повноваження, а поступово і у більш широкому контексті масового сприйняття українська національна ідея з притаманним їй органічним верховенством демократії не перемогла у 1990-ті роки. Тепер же, у першій половині 2010 року, маємо достатні підстави говорити про окремі сутнісні прояви повернення Української держави у «зону геополітичної і гео економічної відповідальності» Російської Федерації. Такий стан став наслідком безвідповідальності політичного керівництва держави, починаючи з 1992 року, коли влада залишилися в руках тих, хто її мав і в часи існування Української РСР. А це спричиняло сприйняття нашої держави у Західних демократіях якщо не як потенційного ворога, то принаймні джерела серйозних небезпек. З іншого боку, реальні російські політичні лідери на певний час почали лише очікувати свого повернення до Кремля для

відтворення в нових умовах домінування Москви на просторах колишнього СРСР.

Отже, саме за умов втрати національної ідеї українське керівництво фактично без жодних передумов просто віддало частку зброї масового знищення Росії. Тій самій, якій сьогодні той же Захід фактично потурає у відтворенні великодержавних тенденцій та використанні енергетичних ресурсів у політичних цілях. Не заперечуючи права цієї великої держави на розробку й реалізацію власних стратегій поведінки у світі, виокремлюємо інше, більш суттєве. Мається на увазі, по-перше, недооцінка Заходом можливості відтворення полюсів протистояння авторитаризму і демократії у Європі, по-друге, — фактичний відступ демократичного поступу на всьому пострадянському просторі за мовчазного спостереження євроатлантичної спільноти.

Не було помічено, що практично відразу після розпаду соціалістичного блоку і розчленування СРСР на 15 нових суверенів міжнародних відносин стали ясними вирішальні складові двоєдино-го російського політичного світосприйняття:

– Російську Федерацію за більшістю критеріїв не можна відносити до категорії нових незалежних держав, її слід розглядати в рамках продовження відомої державно-політичної та політико-ідеологічної традиції, що базується на верховенстві принципу регіонального гегемонізму з претензіями на передові ролі у світовій політиці.

– Таким чином, головне уже від 1990-х років для російських еліт полягало у якомога швидшому відновленні статусу великої держави на міжнародній арені з усіма притаманними їй рисами, починаючи від ролі гегемона в регіоні і завершуючи ключовими важелями впливу на глобальні рішення.

Політична ідеологія Б.Єльцина і його урядової команди молодих «реформаторів» формально чи радше декларативно включала в себе поступове впровадження елементів євро-американської моделі демократичного розвитку як способу реалізації цієї ідеї через входження у так зване західне співтовариство націй. Для обґрунтування такого курсу в очах суспільства часто застосовували порівняння з часами Петра I та його «вікном в Європу». Всерйоз розглядалася навіть можливість входження Російської Федерації до Організації Північноатлантичного договору. Розгублений від несподіваного розпаду СРСР російський політикум у 1990-ті роки тільки зовні виглядав настільки покীরним революційній владі Єльцина,

що демонстрував готовність до такого перебігу подій. Під загрозою люстрації і у світлі побоювання розслідувань правопорушень у радянські часи тимчасово відійшли у тінь колишні формальні і неформальні лідери КДБ СРСР. Окремі з них невдовзі разом із переважною більшістю колишніх радянських управлінців зайнялися пошуками свого місця у дикому капіталізмі тих часів, чому сприяла досі не розглянута історія із «розчиненням» у повітрі бюджетних і партійних коштів СРСР/КПРС. Врешті, після того, як їм вдалося відновити свої можливості політичного впливу через встановлення потужного прямого і опосередкованого контролю над основними багатствами Росії, вони «переварили» дефолт 1998 року і почали проявляти свій реальний світогляд. На практичному рівні першим став проект «наступник». На той час вже важко хворому Б.Єльцину з різних причин не забракло обережності, аби не протидіяти потужним закулісним гравцям.

Так у стислому вигляді виглядає етап переходу Російської Федерації від приниження 1990-х років до спроби відтворення нової наддержави. Але зрозуміти те, що відбувається нині, вже у поданні третього російського президента, повною мірою у всіх деталях і нюансах неможливо без бодай настільки ж стислого ретроспективного погляду на політичну історію перших років після завершення Другої світової війни.

1946 року молодий американський дипломат Джон Фішер на основі осмислення знань, здобутих в університеті, та досвіду дипломатичної роботи у Києві та Москві написав книгу «Чому вони поводяться як росіяни». Поштовхом для реалізації творчого задуму стало рішення Й. Сталіна фактично відразу по війні відмовитися від розвитку партнерських відносин із США як головним союзником у боротьбі з нацистами. З висоти нинішнього історичного знання можна стверджувати, що комуністичний «вождь» вирішив для себе не допустити падіння створеної КПРС політичної системи, що могло статися під впливом світоглядних змін у середовищі мільйонів рядових бійців Червоної (Радянської) армії, які побачили і частково сприйняли інший спосіб життя. Побачивши у цьому реальну загрозу своїй владі, Сталін мобілізував увесь державний і партійний механізм на недопущення навіть мінімальних змін у створеній за 30 років цілковито авторитарній системі. З іншого боку, він керувався певним сплеском лівих партій і політичних рухів у Західній Європі як одного з наслідків перемоги СРСР над гітлерівським нацизмом. Засобом він обрав боротьбу із

очолюваним Америкою Заходом за політико-ідеологічне домінування у так званому третьому світі. Поранений гігант, яким був СРСР, за визначенням Фішера, був готовий на все, у тому числі на крайнощі, також і задля забезпечення і зміцнення політичного контролю в країнах Східної Європи, які потрапили у зону радянської відповідальності після рішень Ялтинської і Потсдамської конференцій з питань післявоєнного врегулювання.

Закономірним виглядає, що журнал «Ньюсуїк» у жовтні 2009 року* провів пряму паралель між позиціонуванням Кремля 1946–1947 і 2008–2009 років. Фактично ставиться знак рівності між тогочасним внесенням розколу в європейську спільноту через втягування низки країн східної частини континенту у соціалістичний експеримент і добре організованим і виконаним розколом Грузії 2008 року зі створенням двох маріонеткових режимів на території цієї закавказької незалежної держави.

Можна сперечатися з американським автором стосовно масштабів порівняння, але суть від цього вирішальним чином не міняється.

Важливішим є те, що напевне саме через бажання «вирівняти масштаби» політичний оглядач популярного у світі журналу ставить кілька запитань сутнісного характеру:

– З яких причин російський президент Д.Медведев, котрий поводить як відповідальний лідер на засіданнях великої вісімки і відповідально пропонує партнерам нову архітектуру європейської безпеки, разом з тим погрожував розміщенням ракет у Калінінграді безпосередньо поблизу польських кордонів?

– Як сталося, що Медведев водночас підтримує можливі санкції міжнародного співтовариства націй щодо Ірану і далі поставляє до цієї держави протиракетні системи, будує АЕС і постачає підводні човни?

– Якою є загальна логіка сучасної стратегії Кремля на міжнародній арені?

З відповіддю американського фахівця сперечатися, по суті, неможливо. Адже вона точна. Він чітко пише, що очевидні суперечності у поведінці російських лідерів на міжнародній арені на кінець 2009 — початок 2010 років немає підстав вважати проявом іманентного зла чи дій за імперською інерцією. Це, за його визначенням, всього лише прояв специфічного національного світогляду.

* У нас була можливість ознайомитися з випуском журналу, датованим 5 жовтня 2009 р.

Отже, щоб реалізовувати захист національних інтересів іншої держави у відносинах з Російською Федерацією обов'язково необхідно виходити з цього висновку і на ньому базувати свої плани. Вони можуть реалізовуватися двома шляхами:

- через спробу змінити російський світогляд, що формувався щонайменше від часів Московського князівства,
- або на основі врахування іманентності цього світогляду і неможливості його зміни.

Другий із окреслених підходів видається оптимальним, оскільки у першому випадку йдеться про умовний, але реальний національний політичний «генокод». Саме таким чином у російському менталітеті глибоко вкорінена переконаність у тому, що **Росія, у якій формі вона не існувала б і який би державний устрій не домінував би у ній на певному етапі історичного розвитку, може бути тільки гегемоном у регіональних справах і гравцем високого рівня у світовій політиці.**

Видається так, що **Барак Обама став першим у новітній історії президентом, котрий не тільки зрозумів це, але й поклав в основу свого стратегічного підходу до побудови дво- і багатосторонніх відносин, базованого на так званому перезавантаженні.** Слід врахувати, що вийти на такий рівень сприйняття ситуації йому допомогла не тільки і, можливо, не стільки здобута освіта і особистий досвід у політичній діяльності, скільки порівняння американського і російського позиціонувань.

І, справді, ще раз мусимо погодитися з американським автором, котрий пише: «Поговоривши сьогодні з росіянами на будь-якому рівні життя про те, яким вони бачать місце своєї країни у світі, ви відразу почуєте від них слово «повага».

Далі він відзначає, що згадка про історію викликає буквально потік закидів Америці, суть яких у тому, що вона роками спричиняє економічні труднощі і політичний хаос. І знову-таки, важко заперечити наведене у статті американського оглядача посилання на слова М.Горбачова, який свого часу заявив, що розпад Радянського Союзу спричинив у американців думку про те, що Росія більше не є значимою, не є партнером і нічого не значить для Америки. У формулюванні української політики щодо Російської Федерації слід обов'язково зважати й на такі елементи:

Прийняття. Ось яке почуття пронизувало російський істеблішмент і суспільство у період між 1980-м і 2000-ми роками після падіння Берлінського муру, поразки в Афганістані, розпаду ідео-

логічної імперії, втрати цілої низки сателітних країн у Східній Європі, проявів внутрішнього сепаратизму (не тільки на Північному Кавказі), економічної деградації і фінансового дефолту. На рівні політичного «генокоду» такі пониження викликали цілковиту готовність підтримати такого лідера, котрий зуміє відтворити гегемоністську традицію. Схоже, що першими усвідомили такий стан російського суспільства та його еліт колишні високопосадовці та аналітики Комітету державної безпеки СРСР. Закономірність цього вже не заперечуваного ніким факту не викликає сумнівів з огляду на очевидні наслідки спеціальної «селекції» у підборі кадрів до цієї організації. Їхній висуванець, що ним став В.Путін, насправді був повністю готовий виконати відповідну місію відтворення російського гегемонізму, оскільки виховувався у середовищі, буквально враженому ідеєю про те, що вони завжди жили і мають жити у наддержаві. Еліта КДБ, у тому числі середньої ланки, до якої належав В.Путін у радянські часи, зазнала суттєвого, але, як виявилось, не смертельного удару з розпадом СРСР. Вона не примирилася з новою ситуацією і впродовж десятиліття накопичувала потенціал відтворення.

І тут постають додаткові два питання. Історичне і поточне, але обидва рівні за своїм значенням для сучасного оцінювання перспектив російського курсу на міжнародній арені:

– Що ж сталося з тими російськими експертами і аналітиками, які у 1990-ті роки, як здавалося, жорстко відстоювали умовний принцип, що Росія зможе повернути свої впливи на так званому пострадянському просторі і у світі загалом, якщо стане на шлях розвитку за стандартами європейської демократії і власним успіхом на цьому шляху поверне собі авторитет та політичну гегемонію?

– Чи захоче і, головне, чи зможе відомий на Заході своїми ліберальними поглядами представник нового покоління політиків Д.Медведев відмовитися від політичної традиції, базованої на окресленому вище «генокодi»?

Відповіді і тепер не видаються простими і цілковито очевидними. Однак спробуємо розглянути перебіг подій та їх перспективу у заданому американським оглядачем вимірі.

Щодо першого питання відповідь бачиться такою. Демократична ідея охопила частину російських політичних та інтелектуальних еліт на тлі удару, який зазнав «генокод величі» внаслідок принизливого соціального стану більшості мешканців СРСР в останні роки його існування. Виявилось, що основа великодержавності,

якою в Росії завжди вважався потенціал збройних сил, не мала прямого зв'язку з життям пересічного громадянина. Створивши найсучасніші види зброї масового знищення і оборони від гіпотетичного ворога, радянська авторитарна система не змогла бодай наблизити рівень і якість життя до західних стандартів. Брак найпримітивніших товарів першої необхідності разом із багаторічними чергами за товарами і послугами, які за кордоном сприймалися як примітивна даність, укупі зі спогадами про масові порушення прав людини підштовхували мислячих росіян до демократичного мислення і розробки відповідних моделей розвитку. Коли ж демократичні зміни на практиці вилилися у дикий капіталізм і хаотичну приватизацію разом із різкою диференціацією соціальних стандартів життя несподіваних мільярдерів і більшості росіян, коли колишні прибалтійські республіки стали членами ЄС і НАТО і стало ясно, що інші колишні неросійські республіки СРСР одна по одній починають шукати виходу на Заході, знову спрацював «генокод». З легкістю сприймається запропонований публічно Б.Єльциним наступник, діяльність якого цілковито збігається із різким зростанням попиту і цін на російські енергоресурси, що наповнює російську казну і створює видимість прямого зв'язку між вигаданою колишніми демократичними лідерами змішаною* версією розвитку політичної системи і економічним поступом.

Уже через кілька років президентства В.Путін демонструє міжнародній спільноті справжній світогляд нових вітчизняних правлячих еліт, назвавши у 2005 році розпад СРСР найбільшою трагедією ХХ століття. З'являється сурогатний замітник демократії європейського зразка у вигляді так званої суверенної демократії, а на цьому тлі стають дедалі рідшими лави прихильників європейської демократії. Навіть ті активісти, котрі, як вважається, далі дотримуються реальних демократичних поглядів**, у найкращому випадку говорять про так звану світову православну імперію зі столицею в Києві.

Але аж до відомого виступу другого російського президента у Мюнхені на глобальному форумі з питань безпеки (лютий 2007 року) практично жоден із американських чи європейських політиків публічно не допускав можливості такого швидкого у часі відтворення гегемоністських амбіцій Кремля. Однак і після цього виступу

* Суміш авторитаризму і демократії.

** Приміром, керівник московської філії американського Фонду імені Карнегі Д.Тренін.

адміністрація Дж.Буша усе ще ставилася до Росії як до другорядної держави, яка потребує уваги тільки з однієї причини: наявності у неї другого за обсягом арсеналу зброї масового ураження. Тим часом, адміністрація В.Ющенка повністю поклатася на цілковито абсурдний концепт Білого дому тих часів.

Адміністрація Дж. Буша-молодшого, перебуваючи у захопленні від однополюсної моделі міжнародних відносин під безсумнівним американським лідерством, віддавала перевагу одностороннім рішенням, фактично заперечувала провідну роль ООН у розробці, прийнятті й затвердженні рішень щодо втручання у національні та регіональні конфлікти. Президент неоконсервативного Центру безпекової політики Ф.Гаффні відверто називав дії адміністрації США такими, що «визначають незаперечний тріумф американських цінностей». На його погляд, 43-му президентові США вдалося «втїлити моральні цінності американської безпекової політики на засадах і в обсягах, незаних від часу першого терміну Рейгана».

Усе це ще більше дратувало Кремль і стимулювало курс на відтворення великодержавного статусу. В основу формування зовнішньої і безпекової політики Російської Федерації поступово починає кластися ідеологія антиамериканізму. Її суть у тому, що у всіх проблемах, які переживала і переживає Росія, найбільшою є провина Сполучених Штатів. На кінець президентства 43-го глави Білого дому американсько-російські відносини перебували у стані, який можна було характеризувати початком нової холодної війни. Загалом же, зовнішньополітична стратегія Буша була спрямована на перетворення 21-го століття у ще один «американський вік», досягти чого планувалося через конфронтацію з Росією і Китаєм та меншими державами, націленими на вихід з-під американської демократичної гегемонії.

У такій ситуації до влади в США приходить демократ Барак Обама. Аналітики Центру за американський прогрес, які відігравали суттєву роль у концептуальному забезпеченні його політичного курсу після перемоги на виборах 2008 року, висувають чи розвивають ідею перезавантаження американсько-російських відносин на принципово нових засадах, підходах і, головне, оцінюванні російського національного світогляду. Де-факто, визнається не тільки те, що ми вже визначили «політичним генокодом» російського суспільства, але й право Росії щонайменше на регіональне домінування і суттєве підняття її формалізованої ролі у розробці, прийнятті і реалізації рішень глобального характеру. Разом з тим,

спостерігаємо мало замасковану відмову адміністрації США від цільової критики російської політичної системи, що була постійним явищем у часи президентства Дж.Буша. І, нарешті, з порядку денного діяльності адміністрації США практично щезає пріоритет ідеї демократизаційного впливу на нові незалежні держави, що постали на уламках СРСР. А разом з цим виявляється примарною орієнтація українських політичних сил 2005–2009 років на перспективу входження у НАТО під американським лідерством і під американські гарантії недопущення зриву цього плану Кремлем.

За таких обставин російський президент Д.Медведев, що є фактичним ровесником Обами, двстає реальну можливість вирватися із нинішнього владного дуумвірату за участю прем'єра В.Путіна, зокрема, з огляду на те, що діяльність останнього асоціюється з антиамериканізмом. Певна частина аналітиків і експертів вважають, що В.Путін в основному виконав свою місію, яка поряд з іншим полягала у демонстрації загроз, які можуть постати перед людством, якщо Росію і далі будуть «принижувати». За такою логікою Росії для забезпечення курсу на відтворення «генокодного» завдання просто потрібен новий лідер, який би мінімально міг бути звинувачений у проведенні політики на принципах антиамериканізму. То ж третій президент Росії, користуючись неабиякою популярністю в США як сучасний ліберал, поступово стає тією особою в політичній і владній конфігурації Федерації, що може справді поєднати відтворення великодержавного статусу з партнерськими відносинами з Америкою, керівник якої, зі свого боку, дедалі виразніше демонструє готовність відмовитися від одноосібної гегемоністської стратегії на глобальних просторах.

При цьому наразі здебільшого ігнорується чи недооцінюється, що світ може почати набувати небезпечних ознак у запровадженні так званої багатополюсності, небезпечної як з погляду фізичної науки, так і політології. Небезпека такого розвитку міжнародної системи бачиться у подальшій втраті керованості та постійної потреби у коригуванні рівня напруги у відносинах між кількома полюсами додатково до вже існуючих больових пунктів міжнародної системи. Принаймні вже сьогодні можемо говорити про те, що розмитість міжнародної системи в останні кілька років спричиняє появу нових оборонних альянсів, що за певних обставин можуть вступити у протистояння і навіть конфлікт. ОДКБ, ШОС. Хто наступний?

Тим часом, рішення великих «сімки», «вісімки», «двадцятки» не є обов'язковими для значної частини людства. На їх засіданнях

приймаються не рішення, а рекомендації. Дедалі ближчою до такого ж характеру впливу на світові справи стає ООН.

Не слід виключати і такого перебігу подій, за якого суперечливі внутрішні процеси у цілій низці держав так званого третього світу спроможні привести до перерозподілу сфер впливу, а за цим і нового сплеску неконтрольованого хаосу у великих регіонах планети. Варто уявити собі, скажімо, ситуацію, за якої союзник Москви венесуельський президент Уго Чавес вступає у серйозний конфлікт із сусідньою державою, яка має партнерські відносини з Америкою...

Наскільки ж справді новим за світоглядом є нинішній глава Російської Федерації? З погляду українського інтересу найбільш значимим бачиться те, що відомий на Заході як ліберал Медведєв без жодного опору з боку американського керівництва диктує Україні свої умови не тільки політичного характеру, але й жорстко рекомендує відмовитися від тлумачень національної історії, які не вписуються у російську традицію великодержавності. Як і його попередник у Кремлі, третій президент Росії переконаний у тому, що буквально всі негаразди з реалізацією російського регіонального домінування на просторах колишнього СРСР зв'язані із зовнішніми впливами та змовами. У нього не викликає сумнівів право Москви диктувати сусіднім державам умови і механізми забезпечення своєї територіальної цілісності. Президент Медведєв, до речі, поряд з українськими політиками і аналітиками, поки що практично ніяк не реагує на публічні заяви впливових російських фахівців з питань оборони і безпеки про те, що Росія «тільки тимчасово поки що не може розпочати воєнне втручання в Україну з причин поганого стану армії, але цілком може зробити це через п'ять чи десять років». Врешті, він тільки додав накалу російсько-українським політичним відносинам і черговий раз стимулював поширення негативізму російського суспільства до України і українців, а також формально спричиняв протистояння в українському політикумі не тільки своїм зверненням до В.Ющенка, а й новим законом Росії «Про оборону».

Уважне осмислення цих та інших подій, рішень і заяв російського керівника тільки з одного боку свідчить про те, що він продовжує «справу Путіна». Адже з іншого боку він більшою мірою може сподіватися на те, що його новий партнер у США президент Барак Обама спокійніше спостерігатиме за тими російськими діями і заявами щодо України, які ще два роки тому викликали

б у Вашингтоні бурю (нагадаємо хоча б бурхливу реакцію віце-президента Діка Чейні на згаданий вище виступ В.Путіна у Мюнхені). Схоже, що 44-й президент США готовий не помічати російського позиціонування щодо політичних устроїв і держав, які ще минулого року у США належали до категорії американських партнерів у реалізації демократичного поступу. Зокрема, із сьогоднішніх владних коридорів Вашингтона вже не почути негативного реагування на заперечення Кремлем права тієї ж України самій вирішувати суверенні проблеми своєї безпеки. Відповідна ситуація намічається й у зміщенні акцентів позиціонування щодо так званих держав-парій. Це не тільки Венесуела, а й, скажімо, Сирія. Фактичний союз Медведєва з керівниками цих двох ще недавно ненависних Білому домові режимів зовні вже не дратує офіційний Вашингтон.

А тим часом, як пише згаданий вище журнал «Ньюсуїк», ідея сфери впливів, набувши у поданні Д.Медведєва визначення «зони спеціальних інтересів», уже цілком реально стала основою відтворення новітньої версії колишньої Російської імперії. Своєю чергою, американський автор знову і знову переконує у тому, що Росія «заслуговує» як права на тлумачення великою державою, так і відповідного ставлення до себе, жодним словом не обмовившись про імперській амбіції. Можливо, це відбувається тому, що від таких амбіцій зовсім не готовий відмовитися і американський державно-політичний істеблїшмент?..

Просто відбувається формальний перерозподіл сфер впливу без проведення спеціальних міжнародних конференцій, на кшталт Ялтинської 1945 року.

Доречним буде тут цитування відомого російського політика Маргелова, на думку якого, оскільки Росія була імперією упродовж більшого періоду своєї історії, її керівництво просто не знає, як діяти у ролі національної держави...

* * *

Було б неправильно не згадати, що той же «Ньюсуїк» у випуску від 5 жовтня 2009 року називає Д.Медведєва «трагічною фігурою» з огляду на те, що В.Путін зберігає за собою реальну владу в державі. Головне не в тому, наскільки американський автор має рацію в такій оцінці чи наскільки він помиляється. Важливіше те, що сказав власне В.Путін після критики Д.Медведєвим стану російської економіки і констатації наростаючої корупції у верхах («ми однієї крові» з президентом). Значимим є і те, що **Д.Медведєв легко**

і цілком серйозно може дозволити собі радикальні висловлювання, які не збігаються з баченням В.Путіна, *але він у нинішній Росії не може приступити до реалізації принципово нового курсу на міжнародній арені.*

Отже, незалежно від того, чи мають місце елементи боротьби між президентом і прем'єром РФ, їхні оцінки ситуації у світі, у тому числі в Україні, надзвичайно близькі за змістом і спрямованістю.

Від того, хто насправді стане президентом Росії 2012 року — В.Путін чи Д.Медведев, залежить надто мало, коли ми прогнозуємо перспективу поведінки Росії в українському напрямі. Росія не відмовиться від претензій на регіональне лідерство і буквально гостро реагуватиме на спроби наступного Президента України бодай на мінімальному рівні відтворити курс Києва хоча б на субрегіональне лідерство.

Таким чином, попри величезне значення Росії для української перспективи не слід забувати про Захід та західні моделі розвитку. Саме Захід стимулює модернізаційні імпульси в Україні.

Ми не згодні з тими російськими дослідниками, які пророкують близьке падіння авторитету Європи та її глобальних впливів. Європейський інтеграційний проект зберігатиме свою привабливість. Інша річ, що ближчим часом Євросоюз не матиме належних засобів для організації і фінансування нових етапів розширення. Отже, європейський вектор для України — це передовсім критерії миру і сталого розвитку.

Стосовно перспектив Росії пошлемося на тезу багаторічного радника В.Путіна, відомого своїм націоналістичним духом професора Караганова: «Россия явно не попадает в число новых лидеров: нет инновационной экономики, нет достаточной базы, слишком дорогая рабочая сила, поскольку мы позволили себе популистскую политику в прошлые годы, допустив огромное увеличение стоимости рабочей силы. Нынешний экономический кризис ее, конечно, опустит, но она останется все равно за пределами высокой в условиях конкуренции с Азией. Соответственно, мы не сможем участвовать эффективно и по широкому фронту в новой индустриальной революции. Я вынужден напомнить, что все предыдущие годы происходила детехнологизация нашего ВВП, т.е. доля высокотехнологичной продукции, несмотря на все разговоры о противоположном, сокращалась и будет сокращаться, к сожалению. Говоря об этом с горечью, мы пропустили еще один этап модернизации в прошлые годы. Это совершенно очевидно...

Мы не погибнем, более того, я почти уверен, что мы останемся мощной державой, если мы правильно поймем наше место в этом новом мире и правильно распорядимся имеющимися у нас ресурсами».

Отже, насправді Захід зацікавлений у стабільній, розвинутій і демократичній Україні. Він зацікавлений у тому, щоб Україна стала одним з європейських центрів успішного мирного розвитку. Але робити це наша держава має передовсім власними зусиллями. Жодних фінансових чи будь-яких інших перевантажень для перетворення України в сучасну демократичну націю з розвинутою соціально орієнтованою ринковою економікою брати на себе західне співтовариство націй наміру не має. Повторювати такі доволі банальні речі доводиться з огляду на існуючі тут спотворення.

Що стосується Росії, то також слід позбутися ілюзій.

З такими суперечливими, але точними оцінками українцям доведеться жити, беручи до уваги і той факт, що нинішній Захід розколовся у ставленні до внутрішньої і зовнішньої політики Москви, а адміністрація Барака Обама зайнята майже винятково перезавантаженням відносин з Кремлем. Паралельно слід зважати на те, що такий курс Б.Обама викликає дедалі більш суттєве незадоволення серед американських виборців під впливом, скажімо, нездатності президента зупинити зростання безробіття та вивести війська з Іраку. З іншого боку, республіканці організовують масштабну систему ідеологічної протидії курсові Обама, пропонуючи своїй державі повернутися до американської політичної традиції демократизаційного впливу на зовнішній світ.

Якщо так станеться, зіткнення двох політичних «генокодів» — російського і американського — неминуче буде відтворене...

Утім, і вічними назвати нинішні реальні поступки Вашингтона перед Москвою ми не ризикнемо. Адже 2012 року президентські вибори відбудуться не тільки в Росії, а й Сполучених Штатах...

*Кононенко Сергій,
кандидат політичних наук*

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НА ПОСТРАДЯНСЬКІЙ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА ЄВРАЗІЙСЬКІЙ НАПІВПЕРИФЕРІЇ. ТЕОРЕТИЧНИЙ РАКУРС

Сучасна система міжнародних відносин хоча й зазвичай називається постбіполярною, однак може визначатися не лише негативно — через протиставлення системі попередній. На сьогодні виокремлюються такі суттєві характеристики цієї новітньої системи: глобалізація, регіоналізація, зміна парадигми безпеки, демократизація. Сучасний світ прискорено інтегрується в глобальному масштабі; в його рамках утворюються регіональні інтеграційні об'єднання; формуються системи колективної безпеки, війна «розпоршується» до рівня локального конфлікту низької інтенсивності, а військові дії набувають форм операцій з підтримання та встановлення миру, гуманітарної інтервенції, місцевих партизанських воєн і глобального тероризму; відбувається тотальна демократизація як на рівні національних суспільств, так і на наднаціональному рівні міжнародних відносин.

Визначальними середовищними властивостями сучасної системи міжнародних відносин у галузі економіки постають постіндустріальний (високотехнологічний та інноваційний) економічний уклад і домінування ринкових форм господарювання як на національному, так і на глобальному рівнях; у галузі культури — безальтернативне панування лібералізму, культурна міноритизація та мультикультуралізм, поява й зростання різноманітних культурних партикуляризмів (у тому числі цивілізаційних) ізоляціоністського та фундаменталістського штибу; у галузі національної політики — різні форми національних демократій та національних демократизацій.

В історичному сенсі, виокремлюються два основні періоди історії сучасної системи міжнародних відносин: перехідний період власне постбіполярності, який охоплює часи падіння «Берлінської стіни» та розпаду Радянського Союзу і період американо- чи євроатлантичного світу, який започатковується війнами проти Югославії й Іраку (операція «Буря в пустелі») та поширенням на схід НАТО й Євросоюзу. Сучасна система міжнародних

відносин містить у собі історичний проект «світового суспільства» — перспективу виникнення соціуму глобального масштабу з єдиною системою цінностей, єдиним владно-силовим центром, єдиною стратифікаційною та інституційною структурою.

Внутрішньосистемним процесом (який послугує ідентифікації системи) для сучасної системи міжнародних відносин є інтеграція. Тому цю систему доцільно йменувати системою інтеграційною, адже за ступенем інтегрованості її учасників вона якісно перевершує всіх своїх системних попередників. Саме інтеграція робить перспективу набуття сучасними міжнародними відносинами багатополюсної форми досить невизначеною. Багатополлярність передбачає автономність полюсів (політичну, економічну, культурну), яка загалом унеможлиблюється їх глибокою взаємною інтегрованістю. Полюс глобальної силової конфігурації повинен бути незалежним від решти полюсів, адже лише таким чином багатополюсність стає можливою.

Система міжнародних відносин не є цілковито уніфікованим історичним утвором — вона має будову, а отже, має сегменти, в кожному з яких загальні характеристики всієї системи набувають особливих форм та по-різному себе проявляють. Пострадянська східноєвропейська та євразійська напівпериферія становить осібний вимір сучасної системи міжнародних відносин, по-своєму трансформуючи її загальні властивості. Зокрема, в цьому сегменті так і не склалися ані цілісна система колективної безпеки, ані цілісне інтеграційне об'єднання. Зрештою, інакше й бути не може, адже, за аналогією з гравітацією, потужні інтеграційні сили євроатлантичної спільноти діють на інтеграційні процеси в прилеглих регіонах фрагментуюче. Таким чином, навколо потужної інтеграційної спільноти, як і навколо фізичного тіла з великою масою, може скластися лише пояс сателітів — система розмаїтих інтеграційних об'єднань.

Інтеграція справді чимось подібна до гравітації. І подолати силу тяжіння можна лише протидією. Інакше кажучи, потужному регіональному об'єднанню та системі колективної безпеки країн світ-системного ядра зможе протистояти винятково напівпериферійна імперія — політичне об'єднання напівпериферійних народів політично згуртованих напівпериферійною великою державою, котра еволюціонує від статусу домінуючого актора та гегемона до статусу імперського центру. Інша річ, що імперський шлях є шляхом насильства, який шкодить передусім тій великій державі та нації, котрі цей шлях обрали, виснажуючи їх сили та по-

роджуючи низку конфліктів, що не мають вирішення і рано чи пізно підірвуть саму імперію. Отже, об'єктивний, без політичного втручання, перебіг інтеграційних процесів у рамках напівпериферії так само об'єктивно призводить до формування фрагментованого «поясу» з різноманітних інтеграційних об'єднань.

Демократизація в пострадянському східноєвропейському та євразійському напівпериферійному сегменті також відбувалася своєрідно, призводячи до виникнення в більшості суспільств цих теренів олігархічних демократій — малоефективних, зовнішньо залежних, ґрунтованих на вкрай нерівному розподілі соціальних ресурсів.

Включення пострадянських країн до глобалізаційних процесів зафіксувало їх напівпериферійний статус і породило загрозу переміщення (скочення) на периферію, тобто загрозу периферизації. Глобалізація є лише одним із проявів глобального соціотворення, котре, подібно всім іншим соціотворчим процесам, неминуче витворює стратифікаційні структури, без яких неможливе жодне (навіть найлокальніше) суспільство. Інакше кажучи, глобалізаційні процеси об'єктивно породжують нерівність та загрозу периферизації, котра визначається як переміщення країни з вищих на нижчі щаблі глобальної стратифікаційної ієрархії.

У рамках сучасної системи міжнародних відносин пострадянська східноєвропейська та євразійська напівпериферія може облаштуватися в різні способи: як імперія, як буферна зона чи санітарний кордон, як система незалежних держав. Здійснення першого історичного сценарію залежатиме від того, чи обере Росія імперський шлях. На сьогодні можна лише констатувати, що російська зовнішня політика мало чим відрізняється від зовнішньої політики будь-якої іншої європейської великої держави або, як казав Дж. Кеннан, російська держава — це просто «ще одна велика держава».

Нинішня Росія є національною державою на стадії формування. Вона звертається до імперської риторики з трьох причин: аби «виграти час» для такого формування і приховати свої справжні (національно егоїстичні) зовнішньополітичні наміри, аби здійснювати зовнішньополітичний тиск (звична справа для міжнародних відносин) на своїх сусідів та на великодержавних конкурентів, аби віддати данину історичній традиції, тобто за звичкою. Імперський шлях завжди був шляхом непевним, невизначеним і навіть авантюрним. І навряд чи росіяни як одна з політично найобдарованіших слов'янських націй, не усвідомлюють небезпек цього шляху.

Національний егоїзм та максимально раціональний націоналізм містять у собі значно менше міжнародних загроз та можуть дати значно більший зовнішньополітичний ефект, ніж імперський інтернаціоналізм, котрий для імперської нації тотожний національному самозреченню. Хоча й суто пропагандистський образ «російського імперіалізму» є настільки звичним та легким для засвоєння, що від нього навряд чи відмовляться найближчим часом. У сучасній Росії забагато палких друзів та лютих ворогів (останніх — як і в будь-якої іншої великої держави — значно більше). Причому значна частина цих друзів і ворогів є професійними «друзями» та «ворогами», тобто кар'єрними пропагандистами. Тому мине чимало часу, доки Росію почнуть сприймати як просто «ще одну велику державу» (державу національну, а не імперську) зі своїми так само великими інтересами. Вибір же самих росіян на користь реставрації імперії буде не лише ірраціональним вибором, але й вибором антиросійським.

У рамках сучасної системи міжнародних відносин пострадянська східноєвропейська й євразійська напівпериферія може набути форми буферної зони чи санітарного кордону. Йдеться про історичну ситуацію остаточного узалежнення й периферизації країн цієї сфери щодо держав євроатлантичного світ-системного ядра та їх безпекових й інтеграційних об'єднань. У цій ситуації народи пострадянської напівпериферії захищатимуть суспільства євроатлантичного світ-системного ядра або від загрозливих тенденцій, що визрівають у Третньому світі (фундаменталізм, тероризм, міграція, організована злочинність тощо), або від новопосталих центрів сил, виконуючи роль, у кращому разі, «форпосту цивілізації», а в гіршому — контрольно-пропускного пункту чи фільтраційного табору.

Сучасний Європейський Союз є просто новою формою Вестфальської Європи, в ньому домінують майже ті ж самі великі держави і навряд чи знайдеться місце для України чи Туреччини. Колись великі європейські держави, втративши імперський статус, створили собі компактну і доволі комфортну сферу домінування — Євросоюз. Останній, за своєю владно-силовою структурою, а не інституційною формою, мало чим відрізняється від Європи XVIII–XIX століть. Залишилося лише дочекатись остаточного відновлення російської великодержавності, а також інституційно зафіксувати периферію цієї новітньої форми Вестфальської Європи, що й робиться і робитиметься в рамках різноманітних «Східних

партнерств» та «Середземноморських ініціатив». Статус сателітного регіонального об'єднання і невизначені перспективи членства — це все, що може запропонувати новим незалежним державам Східної Європи омріяний частиною їх «еліт» Євросоюз. Безперечно, НАТО може запропонувати значно більше — участь у кризових та непотрібних конфліктах на периферії світової спільноти, військові зобов'язання без реальних безпекових гарантій та без реальної підтримки національної військово-технологічної модернізації, втягнення до протистоянь між старими й новими глобальними центрами сил, американізація зовнішньої політики.

У рамках сучасної системи міжнародних відносин пострадянська східноєвропейська та євразійська напівпериферія може набути історичної форми системи ефективних та справді незалежних держав, сконсолідованих на різних рівнях та в різних функціональних і регіональних сферах різноспеціалізованими інтеграційними об'єднаннями, кожному з яких притаманний різний ступінь інтегрованості. Такі об'єднання відіграватимуть роль своєрідних «скоб», що унеможливлять розрив напівпериферії між периферією та світ-системним ядром, а отже, й цілковиту поляризацію світу.

Останній історичний сценарій є найбільш прийнятним саме для України. Звучить банально, але головним історичним завданням нової незалежної держави є створення ефективного, як у зовнішньополітичному, так і внутрішньополітичному вимірах, державного механізму. Натомість в Україні ці очевидні завдання були підмінені риторичними баталіями між проросійськими та проєвроатлантичними лекторами-пропагандистами. Такі баталії вже майже розкололи українське суспільство і позбавили українську державу реальної зовнішньополітичної незалежності, перетворивши її на маріонетку в політичних іграх великих держав.

Внутрішній розкол України, який намагаються подати як поділ глибоко-цивілізаційний, насправді є розколом суто ідеологічним, причому фактори цього розколу перебувають за межами української держави. Таким чином, формально незалежна країна вже поділена на сфери впливу сильніших держав та їх об'єднань. Пропагандистські апарати цих держав та об'єднань формують уявлення про внутрішній розкол України як про щось суто ендегенне та глибоко цивілізаційне. Хоча: яка така цивілізаційна прірва пролягла між шахтарем з Луганська і шахтарем з Червонограда? Оскільки життєвий цикл цивілізації охоплює тисячоліття, то поділ України на Схід і Захід мав би з'явитися принаймні за тисячу років

до появи власне української держави. Нарешті, Україна є не менш і не більш етно-регіонально розмаїтою, ніж більшість європейських країн. Річ в іншому. Річ у тому — наскільки сильною є національна держава аби не дати скористатися зі своєї етно-регіональної гетерогенності зовнішнім силам.

Міждержавна конкуренція становить сутність міжнародної політики. Тому в цій суспільній царині не може бути ані вічних друзів, ані вічних ворогів. Тут навіть інтереси слід час від часу переформулювати, тобто вічних інтересів держави також не мають. У міжнародній політиці всі її учасники є потенційними конкурентами. Відповідно, російсько-українські відносини завжди будуть позначені більшою або меншою часткою змагальності. І головною перевагою Росії в цих, цілком природних для міжнародної політики, змаганнях є не стільки більші природні ресурси, скільки вища якість управління. Саме ця перевага дала можливість російській стороні краще скористатися зі спадку комуністичного тоталітаризму (передусім ідеться про ВПК) та не потрапити до пасток тоталітаризму ліберального. Натомість Україна, на рівні державного управління, зробила вибір на користь нескінченних інституційних перетасовок (політичних реформ, пошуків моделей демократії, фіктивних революцій тощо), а також на користь пропаганди (реклами заздалегідь нездійснених зовнішньополітичних та внутрішньополітичних проектів і постійних політтехнологічних експериментів над українським народом).

Сучасна зовнішня політика Росії — це аж ніяк не політика «кремлівських демонів-імперіалістів», це політика великої держави, яка цілком усвідомлює свої переваги і намагається їх реалізувати на міжнародній арені. Раціональний націоналізм російського керівництва викликає повагу і цілковито контрастує з міфологічним або ритуальним націоналізмом українського керівництва. Останнє разом із олігархічною демократією, яку воно очолює й уособлює, є відповідальним за те, що Україна зазнає поразки в міждержавних змаганнях з Росією. Принцип «самодопомоги» є одним з ключових принципів зовнішньої політики, і якщо не хочеш бути жертвою, то не будь нею; якщо остерігаєшся великодержавного (потенційно імперського) сусіда, то нарощуй військовий та дипломатичний потенціал стримування, створи ефективну політичну та самодостатню економічну систему, а не здіймай пропагандистський лемент і не поспішай продаватися ворогам та

конкурентам цього сусіда — вони нічим не кращі від нього, вони також прагнуть контролю й домінування.

Світова політика є жорстко конкурентною цариною, і говорити про можливість якогось «братерства» у цій царині — значить заздалегідь обманювати себе та інших. За умов інтенсивної міждержавної змагальності — «чим менше братських народів, тим ліпше». Хоча й риторика «братерства» може виявитися досить ефективним пропагандистським засобом, даючи можливість малій та середній державі дещо пом'якшити зовнішній тиск етнічно спорідненої великої держави чи навпаки, даючи можливість великій державі зробити залежність від себе етнічно споріднених малих та середніх держав більш для них прийнятною і терпимою. Справді, домінувати над «братськими» народами набагато легше. Проте чи так само легше бути залежним від «братської» великої держави? Історичний досвід свідчить, що кровне братерство дуже легко перетворюється на братерство криваве.

У сучасній Європі існують етнічно споріднені народи, яким категорично протипоказано об'єднуватися в рамках одного державного утвору, оскільки таке об'єднання не принесе нічого доброго ані самим цим народам, ані решті європейських країн. Спочатку такі «народи-брати» збудують на власних кістках та кістках жертв і ворогів криваву та жорстоку імперію, а потім, озлобившись один проти одного та загрузнувши у взаємних претензіях і образах, самі ж цю імперію й зруйнують, звівши нанівець жертви, принесені на вітвар імперського будівництва.

*Кудряченко Андрій,
доктор історичних наук*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ ЕТАП РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ

Сходження Української держави на рубежі ХХ–ХХІ століть стало яскравим уособленням великих трансформаційних зрушень сучасної історичної доби у Європі і світі. Світ та конфігурація держав у ньому і далі змінюються. На Заході європейського континенту набирають сили процеси поглиблення і поширення інтеграції, а на його Сході — здебільшого гору беруть дезінтеграційні складові поступу.

З розвалом колишніх соціалістичного табору та його сюзерена СРСР поринула в безодню холодна війна. Такий перебіг подій небезпідставно сприймався багатьма як перемога Заходу, лібералізму та утвердження геополітичного домінування США у межах майже світового простору. Проте часто не бралися до уваги роль та прагнення України і Російської Федерації — цих найбільших союзних республік — у розчленуванні геополітичного суб'єкта, яким був Радянський Союз. Нині часто ігнорується й той чинник, що наші держави за нових умов також залишаються найбільшими, але відчутно різними за політичними цілями, зовнішньополітичними пріоритетами та впливом новими державами СНД та світової спільноти. Час, що сплинув з тих доленосних перемін, Україна та Росія вельми по-різному використали для свого державного сходження та національного відродження.

Добре відомо, що Україна за своїм потенціалом 1991 р. досить відчутно та вигідно відрізнялася від багатьох інших країн пострадянського простору, сусідніх східноєвропейських держав. За класифікацією ООН, Україна тоді належала до кола найбільш розвинених країн. Однак на початку третього тисячоліття доводиться констатувати, ми далеко відстали від більшості держав, що вийшли разом із нами зі спільного минулого. Навіть після приходу до влади нових політичних сил з 2005 р. та доброго ставлення демократичної міжнародної спільноти мало що змінилося в становищі України. Більше того, офіційний Київ нині позиціонує себе значно слабшим, ніж кілька років до цього. Світова економічна та фінансова криза вразили Україну значно відчутніше від інших держав розвинутої та молоді демократії.

Нині маловтішними результатами є втілення стратегічного курсу на європейську інтеграцію, затвердженого відповідним указом Президента ще у 1998 р. Це особливо стає відчутним порівняно зі східноєвропейськими сусідами та колишніми Прибалтійськими республіками, а нині державами Балтії. Адже ці та інші країни більш успішно розвиваються, вони стали членами НАТО та Європейського Союзу. В той же час для України разом з іншими п'ятьма сусідніми країнами ЄС запропонована політика «східного партнерства». І цей курс Брюсселя не дає відповіді Україні щодо входу до Євросоюзу.

Щоб з'ясувати причини такого стану справ та реально оцінити перспективи, слід провести об'єктивний аналіз, взяти до уваги найбільш широкий спектр чинників різного рівня та ваги. Перш за все це стосується спроможності України на реальну ефективну внутрішню та зовнішню політику як впливового суб'єкта міжнародних відносин. Хочу наголосити, що зовнішня політика є продовженням внутрішньої. Від того, наскільки ефективною та цілеспрямованою в демократичних перетвореннях є внутрішня політика, в нашому випадку України, значною мірою залежить успіх її зовнішньополітичних стратегій. Слід взяти до уваги рівень економічного та соціального розвитку країни, зокрема формування так званого середнього класу як великого прошарку суспільства. Адже саме він покликаний забезпечувати не лише економічне піднесення, а й значною мірою політичну стабільність суспільства. Також варто оцінити рівень дотримання європейських демократичних цінностей, прав і свобод в Україні, результативність трансформаційних реформ. Водночас ми маємо враховувати стратегічні підходи головних геополітичних акторів, відповідних міжнародних формувань та організацій і їх реальну політичну лінію щодо нашої держави.

Стосовно першого чинника, як не прикро нам усвідомлювати, але доводиться констатувати, що влада та й держава загалом опинилася не на висоті поставлених завдань. Дійсно, в Україні реально відсутні єдність слова і діла влади, консолідація політичних сил та владних інститутів. Наслідком цього стала природна втрата нашою державою темпів здійснення необхідних економічних і соціальних реформ. У проведенні зовнішньої політики наша держава далеко не завжди послідовна. Києву часто бракує як прагматизму зовнішньополітичної лінії, так і вмілого дипломатичного супроводження своєї стратегічної лінії. У політикумі не завжди

свідомі того, що вельми запитаною у досягненні стратегічних цілей постає консолідація суспільства. За таких умов Україна ще довго не зможе проводити ефективну внутрішню політику, а її зовнішньополітична лінія буде далекою від бажаного визначення як впливового суб'єкта міжнародних відносин.

Слід також відзначити, що з боку міжнародних об'єднань стосовно підтримки стратегічної лінії нашої держави на євроінтеграцію не надходило суттєвих позитивних імпульсів. Це стосується, в першу чергу, політики офіційного Брюсселя щодо інтеграційних прагнень Києва. Незважаючи на те, що Україна однією з перших із країн СНД підписала з Євросоюзом Угоду про партнерство і співробітництво, що потенціал та спектр взаємодії значно розширилося, що у двосторонніх відносинах є чимало знакових подій, Україна не потрапила до числа запрошених до кола ЄС. Підкреслюю, що у 2009 р. Київ прагнув укласти угоду з Брюсселем з перспективою не на членство, а тільки на політичну асоціацію. Євросоюз після значного східного розширення з 2004 р. обмежується щодо України політикою сусідства і з цього року започаткував «східне партнерство», однак без ясної перспективи на інтеграцію. Проте на високому офіційному рівні прийнято це називати відповідно посиленою угодою та черговою перемогою. Якщо це так, то постає питання: скільки таких «перемог» потрібно, щоб Україна стала членом бажаного інтеграційного об'єднання?

Справедливості ради зазначу, що навіть МЗС України стосовно політики «східного партнерства» висловлювалися застереження. Це стосувалося того, що така концепція має виходити із європейської ідентичності східноєвропейських партнерів, що занепокоєння викликає обмеження потенціалу взаємодії у візово-міграційній сфері, зокрема підміна перспективи запровадження безвізового режиму як довгострокового пріоритету лише лібералізацією, що не відповідає інтересам та практиці відносин ЄС з Україною.

Прискіпливий аналіз «східного партнерства» свідчить про незначне зростання фінансової допомоги нашій та іншим країнам й про певні інші вигоди. Останнє стосується до ідентифікації шести східних держав: України, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії та Молдови як партнерів, а не лише географічно близьких країн. Також слушним та виграшним для офіційного Києва постане формування інтегрованої системи управління кордонами; ініціативи щодо вирівнювання соціально-економічного рівня розвитку регіонів (Криму); інституційна підтримка реформ; а також допо-

мога у модернізації газотранспортної системи. Звичайно, виникає питання: чи наближає нова ініціатива ЄС Україну до нього, чи це витончена дипломатична гра заради заспокоєння ретивих київських політиків? І це постає своєрідним викликом для нашої держави. Адже Україна ще не досягла відповідних соціально-економічних критеріїв, які висуває ЄС до країн-претендентів, для вітчизняного політикуму ще не стали повсякденними атрибутами європейські політичні норми і демократичні цінності, сформовані вітчизняні інститути громадянського суспільства доволі мало впливають на життя країни. Однак ми маємо брати до уваги й те, що у випадку попередніх розширень остаточне рішення про запрошення країни-апліканта, здебільшого, було політично мотивованим, що на момент вступу до ЄС високі соціально-економічні критерії досягалися не всіма претендентами.

Зазначу, що ще за президентства Л.Кучми, у травні 2002 року, було також взято курс на євроатлантичну інтеграцію. Його прихильники сподівалися на те, що це прискорить євроінтеграцію, як у випадку з країнами ЦСЄ. Аналогія, так би мовити, мала б спрацювати. І це обстоюється й до нині безальтернативно. Проте з наукової та й практичної точок зору це далеко не так. Варіативність у політиці та соціальній практиці не бралися до уваги. Нині для досягнення стратегічної мети важливим є з'ясування концептуальних засад сторін, часових меж та оптимізації затрат. А гальмування на нинішньому етапі імперативно вимагає відповідної їх переоцінки.

Раціональний підхід передбачає також врахування політики і реальних кроків іншої сторони. Значно затьмарюють перспективи України на європейську інтеграцію і концептуальні пошуки та географічна невизначеність Євросоюзу. У 2003 р. ухвалена Європейською комісією концепція «Ширша Європа — сусідство» бачилася як нова парадигма міжкраїнової кооперації, створення спільного європейського економічного простору, який виходив далеко за його географічні межі та покликаний був сприяти оптимізації стосунків інтеграційного угруповання з навколишнім оточенням, відповідати основним засадам моделі «Європа концентричних кіл». Але труднощі з адаптацією великого розширення ЄС, ускладнення з прийняттям конституції Євросоюзу відтіснили цю ідею на другий план. Нині змінилася і політична позиція потужних держав-локомотивів інтеграції ФРН та Франції, лідери яких не вбачають можливості за сучасних умов подальшого розширення євроатлантичних структур. Відомо, що і у Росії вельми

стримане ставлення до стратегічних прагнень нашої країни. Це рельєфно унаочнюється відповідним ставленням Москви до Києва в рамках СНД та до формування ЄСП, на що не можна не звернути увагу і про що нам слід поговорити.

Коли говориться за потенційні можливості України, варто розуміти, що їх реалізація — це завдання для самої України і ніхто, окрім нас самих, цього не буде робити. Інша справа, що сильні світу прагнули і будуть прагнути долучити потенціал України, та й не лише її, для власного утвердження та розширення свого впливу. Це слід розуміти як аксіому геополітики, зокрема періоду глобалізації.

Звичайно, що можна проводити відповідні паралелі утвердження на міжнародній арені нашої держави з іншими. І не лише з країнами ЦСЄ, але й повоєнної Західної Німеччини. Стосовно останньої, я б загострив увагу на наступному. За тогочасним визначенням К.Аденауера, Західна Німеччина, прагнучи інтегруватися у західні структури, чинила так чи інакше не тому, що від неї цього вимагали, а тому, що цього хотів саме німецький уряд. А зовнішньополітичні доктрини найбільших політичних сил повоєнної ФРН не мали істотних стратегічних відмінностей, вони відрізнялися лише тактичними завданнями та шляхами досягнення мети. На цьому я хотів би особливо наголосити.

У нашому випадку, зважаючи на потенціал навіть нині ослабленої України, варто мати на увазі й те, що долучення її до того чи іншого полюсу спроможне досить відчутно змінити розклад геополітичних сил у світі. Це розуміли як у Вашингтоні, особливо за президентства Дж. Буша (молодшого), так і у Москві — раніше й тепер.

Ще десять років тому, за одноосібного геополітичного домінування в світі США, зміни стратегії НАТО стосувалися розширення відповідальності альянсу за безпеку поза межами кордонів держав-членів. В лоно такої стратегічної лінії лягала й лобістська підтримка входження держав ЦСЄ в західні структури країн Західної Європи, зокрема ФРН. Адже за східного розширення НАТО за рахунок спочатку Польщі, Чехії та Угорщини, а потім й інших країн регіону та країн Балтії. ФРН переставала бути кордоном конфронтації чи протистояння. Саме врахування такої позиції значною мірою пояснює послідовність євроатлантичної інтеграції держав ЦСЄ — спочатку членство в альянсі, потім вступ до Євросоюзу.

У випадку з Україною ці геополітичні чинники та навіть реальна політика впливових «акторів» набувають дещо іншого значення

та ваги. Так, з приходом у Вашингтоні нової президентської адміністрації пріоритети останньої зазнали певних змін, першочерговим все більше постає порядок денний американсько-російських відносин. І в мене, як й у багатьох експертів, виникають сумніви щодо стратегічних бачень, ставлення Вашингтона стосовно України. Тому, оцінюючи становище та перспективи Києва у досягненні стратегічної мети на євроатлантичну інтеграцію, слід мати на увазі наступне. Передбачувані послідовність та строки входження до НАТО і ЄС певно що мають бути видозміннені. Легший шлях і більш бажана послідовність, як у випадку країн ЦСЄ, вже відійшли в минуле. Але це не єдино можлива послідовність. Для нашої держави більш прийнятною може стати інша черговість: спочатку входження до Євросоюзу, а потім й до НАТО. На користь такого підходу говорить і той факт, що не всі країни-члени ЄС є також і союзниками по НАТО, що існують держави, які гарантують свою безпеку іншим шляхом. Але ця тема потребує окремого аналізу.

Нині варто взяти до уваги та відповідним чином використовувати відчутно інше ставлення ЄС до України як важливого елемента загальноєвропейської системи безпеки, зокрема її енергетичної складової та виокремити роль «енергетичного важеля» в сучасній геополітичній обстановці в світі. Як показали вже неодноразові «газові суперечки» між Києвом і Москвою, Брюссель і ряд інших столиць країн ЄС розглядають Україну як основного транзитера російських енергоресурсів до Європи. Такий стан речей змушує всіх провідних геополітичних гравців більш прискіпливо ставитися до позиції нашої держави.

Україні, її дипломатії слід формувати проукраїнську підтримку як у європейських структурах, так і селективно у більшості, якщо не в кожній державі. Про те, що останнє можливо, говорить практика Польщі. В цій державі з початку 2009 р. в державній установі, яка опікується всім колом інтеграційних проблем, — в Управлінні Комітету європейської інтеграції — створено унікальний підрозділ — відділ технічної допомоги Україні. Відзначу, що в жодній з інших країн Євросоюзу такого органу, який організаційно переймався б лобюванням інтересів країни-нечлена об'єднання, немає. Цей відділ створено без наполягань з боку Києва. Проте інтереси нашої держави імперативно вимагають турбуватися про створення відповідних структур або принаймні формування кола впливових політиків у інших країнах, які прихильні більш дієво сприяти втіленню вітчизняного європейського інтеграційного курсу.

Загалом же Україна для більш успішного просування у досягненні стратегічних цілей на європейську інтеграцію має на основі глибокого аналізу зробленого, врахування помилок та нових викликів розробити добре опрацьовану відповідну Державну програму на кілька років. У ній мають бути відображені як заходи подолання кризи і піднесення соціально-економічного розвитку країни, так і тактично-технічні кроки, конкретні заходи щодо адаптації європейських норм і цінностей, імплементації чітких правових засад, підготовка управлінських і підприємницьких, вузівських і освітянських кадрів, а також низка ґрунтовних просвітницьких заходів щодо ознайомлення широкого громадського загалу з практикою життя європейської спільноти. Майбутньому входженню до європейського інтеграційного об'єднання мають прислужитися започатковані вже нині: вивчення курсів і спецкурсів з євроінтеграції, практики буття в країнах-членах ЄС учнівською та студентською молоддю, формування і розширення громадських об'єднань на підтримку європейського поступу держави тощо.

За сучасних умов слід також брати до уваги спрямованість геополітичних змін, майбутній розклад сил у світі, на континенті. Нині визначальною спрямованістю є процес трансформації монополярного в багатополарний світ. Природним постало формування нових потужних геополітичних центрів світу — Європейського Союзу, Китаю та Росії, значне піднесення інших держав світу. І незважаючи на те, що лише Євросоюз сповідує ліберально-демократичні засади поступу, ці суттєві геополітичні відмінності можна розглядати в контексті конструктивних змін міжнародного порядку, що відкривають можливості консенсусного вирішення ключових проблем загальноцивілізаційного розвитку. Як показує світова фінансово-економічна криза, ліберальна модель не витримала сучасних випробувань.

Взявши це все до уваги, для корегування Україною пріоритетів свого стратегічного поступу має бути також і оцінка нею потенціалу головних центрів сили та динаміки їх розвитку. Навіть з урахуванням світової кризи, дійсно, що США, ЄС, Китай та Росія — це вельми потужні геополітичні полюси з величезним внутрішнім валовим продуктом. ВВП цих центрів становить, відповідно, 12,5; 12; 9 та 1,7 трлн американських доларів. Територія цих економічних велетнів — 9,6; 4,0; 9,5 та 17,1 млн кв. км., де проживає, відповідно, 280; 480; 1,350 та 142 млн осіб.

Відзначу, що ВВП Китаю в 1990–2005 роках зріс у шість разів, а у Росії він подвоївся за останні 5 років. Євросоюз фактично

наздогнав за цим показником США. Беручи до уваги ці та інші фактори (високий демографічний потенціал КНР і ЄС, величезну територію Росії (10% території планети) та її сировинні ресурси (п'ята частина світових запасів, зокрема: понад 45% запасів природного газу, 23% вугілля і 13% нафти) і, звичайно, той факт, що кожен зі світових центрів сили володіє ядерною зброєю (в ЄС ядерними є Франція та Велика Британія), можна констатувати формування принципово нової конфігурації сил у глобальному геополітичному просторі.

Зважаючи при цьому на зміни у співвідношенні сил між державами, відносну економічну та військово-технічну слабкість і сировинну залежність України, слід зміцнювати її позиції у всіх можливих сферах. Підтримуючи співробітництво з переважною більшістю держав світу, Україна традиційно зберігає як домінуючі міжнародні відносини по лінії: «Захід — Україна — Схід» або у звуженому варіанті: ЄС — Україна — Росія. На напрями економічної взаємодії України з Європою, США та СНД у 2008 р. припадала лівова частка (близько 73%) вітчизняного зовнішнього товарообігу. Показник торгівлі України у 2008 р., за даними вітчизняного Держкомстату, становив: з Росією близько 24%; з усіма країнами СНД — 37,7%; а з ЄС — 27–30,8% та всіма країнами Європи (без урахування колишніх республік СРСР) — 33%. Ці дані говорять про співмірність відповідних коефіцієнтів.

Проте більш прискіпливий аналіз дає підстави стверджувати, що структура торговельних взаємовідносин Києва із країнами світу є незадовільною для національного економічного та господарського комплексу. Так, за загальним збільшенням зовнішньої торгівлі товарами і послугами протягом останніх років, зокрема після вступу до СОТ, лише за 2008 р. від'ємне сальдо у торгівлі товарами Україна має з кожною третьою державою світу, а його обсяг становить 18,5 млрд американських доларів. Це уразливо, особливо в умовах світової кризи. І такий висновок стосується торгівлі з країнами більшості регіонів. Це легко простежити, аналізуючи географію та обсяги імпорту — експорту нашої держави. Так, половина обсягів від'ємного сальдо припадає на 5 пострадянські держави, в тому числі РФ, Білорусь, Казахстан, Туркменистан і Узбекистан. Із 40 решти країн Європи Україна має від'ємне торговельне сальдо з кожною другою, а з ЄС — з двома третинами держав, зокрема із Естонією, Литвою, Польщею, Румунією. Україна у 2008 р. мала від'ємне сальдо з кожною четвертою країною Азії, з 30% держав

Африки та Америки. Такий стан справ слід якомога скоріше виправляти, якісно поліпшувати економічний розвиток, нарощувати обсяги експорту та підтримувати вітчизняне виробництво.

Стратегічний вибір України на користь євроінтеграційного, євроатлантичного курсу є обґрунтованим і цивілізаційно закономірним. Україна історично є складовою християнської макроцивілізації (українці становлять 3% християн світу); тут поєднуються в національній ментальності східно- та західнохристиянські цінності: колективна й індивідуальна свобода, раціоналізм і прагматизм. Українцям характерна європейська толерантність щодо інших політичних, ідеологічних і релігійних систем тощо.

Говорячи про інтеграційні процеси на європейському континенті, ми маємо враховувати і реально оцінювати перспективи формування Єдиного економічного простору чотирма пострадянськими державами: України, Росії, Білорусі та Казахстану. У цьому зв'язку слід вказати на принципи відмінності у підходах України та Росії, інших країн-учасниць, їх різне концептуальне бачення перспектив ЄЄП. За оцінкою української сторони, вищою можливою формою співпраці могла б стати зона вільної торгівлі і відмова від формування наднаціональних органів. Натомість РФ прагне до формування єдиного митного простору, єдиного економічного режиму та спільної валюти. Зазначу, що вступ України до СОТ, започаткування переговорів Києва з Брюсселем про всебічну Зону вільної торгівлі знімає актуальність формування ЄЄП. Однак для України не може йтися про відмову від прийнятних для нас форм взаємовигідної співпраці, розвитку дво- і багатостороннього співробітництва.

Слід враховувати, що незважаючи на всі перепитії останнього часу, відносини України з Росією є стратегічно важливими як з погляду реалізації її курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію, так і в контексті її економічних інтересів у більш широкому спектрі. При цьому варто розуміти помилковість й необґрунтованість протиставлення євроатлантичного курсу України розвитку відносин із РФ. У зв'язку з цим можна цілком доречно провести аналогію зі значенням для свого часу так званої нової східної політики ФРН, започаткованої за канцлерства В.Брандта. Хоч як тогочасний новий курс Бонна на впорядкування відносин з Союзом РСР, НДР та іншими державами «соціалістичного вибору» не критикували опоненти, він розширив власні можливості Західної Німеччини. Нова східна політика ФРН зняла напругу

в міжнародних відносинах, уможливила не лише порозуміння держав і блоків, розрядку міжнародної напруженості, але й дозволила в історичній перспективі вирішити стратегічні завдання — подолати дводержавність німецького народу. І цією можливістю неодмінно скористалися політичні партії Західної Німеччини, які були свого часу опонентами порозуміння ФРН з державами Сходу.

У нашому випадку можна аргументовано стверджувати, що стабільно високий рівень співробітництва з Росією є необхідною передумовою реалізації європейської і євроатлантичної стратегії України. Адже добрі взаємини з такою потужною державою, як Росія, для України обертаються солідним розширенням її власних економічних та зовнішньополітичних можливостей. Взаємовигідні відносини двох найбільших пострадянських держав піднімають рівень безпеки і передбачуваності розвитку континенту, вони розширяють поле маневру України. Натомість ускладнення відносин, зростання конфліктного потенціалу по лінії Київ — Москва не додають Україні ані тактичних, ані стратегічних переваг. Подібний сценарій відносин унеможливить входження України до євроатлантичних структур. Адже ані ЄС, ані НАТО не схильні обтяжувати себе зайвими проблемами. У них своїх проблем щодо поглиблення інтеграції та підвищення керованості, вирівнювання рівнів розвитку, гармонізації руху робочої сили чи проблем по лінії відносин «старих та нових членів» вистачає.

Серпневі події 2008 р., криза грузинсько-російських відносин, окрім іншого, продемонстрували уразливість слабшого партнера та обмеженість впливу третіх, навіть доволі впливових міжнародних акторів, як Євросоюз чи США. Раціональним для України видається мінімізація напруженості відносин та розвиток взаємовигідного українсько-російського співробітництва, а також досягнення високих соціально-економічних європейських критеріїв та впорядкованості суспільно-політичного буття, реальна імплементація європейських норм і демократичних цінностей на вітчизняному ґрунті.

Сучасна Росія володіє стратегічними вуглеводними ресурсами й за нинішніх умов фактично є монополістом на шляху їхнього постачання в Україну. Входження РФ до числа найбільших світових економік, її зростаючий внутрішній ринок стає полем серйозної конкуренції експортерів. Також варто враховувати, що характер відносин України з Росією є одним із принципових елементів міжнародних відносин на європейському континенті.

Слід зазначити, що наші країни по-різному окреслюють обриси свого майбутнього щодо інтеграційних процесів, що відбуваються на континенті тощо. За об'єктивної оцінки, реалізація проголошеного РФ прагматичного підходу до зовнішньої політики може дати поштовх для позитивного розвитку українсько-російських відносин. Тут для Києва є поле щодо посилення співпраці, до залучення широкого кола європейських партнерів та зміцнення власних позицій. Зрозуміло, що мова ніяк не може йти про реінтеграцію, половинчасті заходи в сенсі привілейованого партнерства. Цей варіант себе вже вичерпав, він закінчується зі встановленням Росією світових цін на енергоносії. І це право кожної сторони, право виходити із власних національних інтересів. Адже навіть в інтеграційних формуваннях, таких як ЄС, і Німеччина, і Польща — кожна по-своєму, бачить і відстоює національні підходи до животрепетних питань.

Вітчизняним широким верствам політикуму слід взяти до уваги, особливо з огляду на часті українсько-російські «газові суперечки» та «епістолярну перепалку» на найвищому, президентському рівні, що Росія навчилася використовувати у своїх інтересах ситуацію постійної політичної кризи в Україні, відчутну неконсолідованість владних інститутів, навіть одномірні внутрішньополітичні рішення. Є всі підстави стверджувати, що у відносинах з Росією не слід зопалу вирішувати проблеми, Україна має запропонувати РФ новий природний та прагматичний порядок денний. Адже Москва, проводячи інвентаризацію чинних домовленостей з Україною, спроможна змінювати їх на власну користь, враховуючи слабкість чи уразливість українських позицій.

За моїм баченням, найбільш перспективною може бути стратегія України на розширення взаємовигідних відносин з Росією в широкому контексті значного посилення загальноєвропейських об'єднавчих тенденцій, які все чіткіше виявляють провідні держави континенту. Київ, посилюючи свої комунікаційні, транзитивні та об'єднавчі функції, має максимально використовувати переваги та мінімізувати ризики власного геополітичного становища. З цієї точки зору цілком прийнятною стає концепція «Великої Європи». Остання розробляється в Центрі Європейських досліджень, що розташований у Брюсселі. Ключовим у підходах цієї концепції постає процес «європеїзації» всієї континентальної Європи за участі і Туреччини, України, Росії та інших держав шляхом формування спільних панєвропейських просторів: полі-

тичного, економічного, правового, культурного, освітнього, а також енергетичного, транспортного, комунікаційного тощо. Проект «Великої Європи» набирає змістовного наповнення у трикутнику ЄС — Україна — Росія. За такого підходу саме Україна постає системоутворюючим ланцюгом, а не периферійним елементом. Київ має ініціювати розробку широкомасштабних не лише дво-, а й трьохсторонніх інфраструктурних проектів, спрямованих на ефективну співпрацю державних структур, підприємців та бізнес-формувань України, Росії та ЄС. Селективне кооперування у виробничій сфері на окремих сегментах має стосуватися співробітництва в наукомістких сферах, де сумісність і кооперація здатні обернутися для обох сторін солідним прибутком, зайняттям цільних позицій у світогосподарському розкладі.

Діючи в такому ключі, наша держава спроможна мати більше поле маневру, успішніше долати кризу та втілювати власний курс. При цьому уможливиться значно скоріше розв'язання стратегічного завдання щодо піднесення ефективності всього народногосподарського комплексу. Для досягнення цього варто задіяти всі наявні можливості, оскільки без соціально-економічного піднесення годі сподіватися на успішне просування шляхом євроінтеграційного поступу. Досягнення амбітної мети Україною має ґрунтуватися на її солідній економічній базі, консолідації політичному країни та відповідних знаннях і прагненнях вітчизняного суспільства.

*Майборода Олександр,
доктор історичних наук.*

КОРИСТЬ І СЕНТИМЕНТИ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Что дружба? Легкий пыл похмелья,
Обиды вольный разговор,
Обмен тщеславия, безделья,
Иль покровительства позор.
А.С.Пушкин

Делись со мною тем, что знаешь,
И благодарен буду я.
Но ты мне душу предлагаешь:
На кой мне черт душа твоя!..
М.Ю.Лермонтов (Перевод из Шиллера)

Два різні погляди на дружбу двох літературних геніїв, на нашу думку, щонайкраще відображають можливі моделі українсько-російських взаємин ХХІ ст. Неприхована радість російського керівництва від можливості ще 32 роки тримати свій Чорноморський флот, якого воно саме характеризує стратегічно безперспективним, з військової точки зору, в Україні, таким способом вказуючи їй на справжні межі її незалежності і тим самим принижуючи її національну гідність і отримуючи від цього психологічне задоволення, є однозначною демонстрацією того, що для росіян справжньою моделлю дружби з Україною може бути тільки та, у якій українська сторона терпляче зносить національну ганьбу в обмін на енергетичні подачки — свого роду економічний протекторат. Сама потреба у такому протектораті відбиває нездатність правлячого в Україні класу до створення економіки, спроможної бути конкурентноздатною за світових цін на енергоносії. Такий український правлячий клас цілком влаштовує Росію: чим технологічно відсталішою, енергозатратнішою є економіка України, тим піддатливішим буде її керівництво щодо російських вимог, які, що ілюструє історія взаємин двох країн, є безмежними. Не випадково з приходом до влади в Україні проросійських сил у російській політичній риторичній дедалі частіше термін «співпраця» стосовно українсько-російських взаємин замінюється на «інтеграцію».

Одним з аргументів для обґрунтування необхідності і навіть історичної закономірності інтеграції використовується етнокультурна, релігійна, цивілізаційна близькість українського та російського народів — «спорідненість душ».

Мотиви пошуку українцями геостратегічного партнера та вектора інтеграції лежать зовсім в іншій площині. Територія їхньої країни насичена енергозатратними виробництвами, а надра позбавлені необхідної для цих виробництв кількості енергоносіїв. Бракує й багатьох інших мінеральних ресурсів. За таких обставин порятунком для національного господарства може бути тільки його технологічна модернізація в бік зменшення енергозатратності і матеріалоемності. Саме цими міркуваннями, а не сентиментальними емоціями, повинна керуватися Україна у питанні вибору партнера для економічної співпраці, не говорячи про інтеграцію.

Технологічна модернізація є на сьогодні імперативом розвитку і України, і Росії. Обидві країни відзначаються науково-технічним і технологічним рівнем виробництва, що суттєво відстає від рівня провідних країн. Порівняно з розвинутими країнами галузева структура української промисловості дуже обтяжена виробництвом первинних сировинних ресурсів і напівфабрикатів. У той же час питома вага продукції машинобудування, яка є основою інноваційного розвитку промисловості, нижча, ніж у розвинутих країн, у 2–3 рази [1].

За даними Державного комітету статистики України обсяг виконаних у країні наукових і науково-технічних робіт у загальному обсязі ВВП протягом 1996–2009 років зменшився від 1,36 до 0,95% (для порівняння, цей показник становить у ЄС в цілому 1,9% у Фінляндії та Швеції — 3,7%, у США та Німеччині — 2,7% [2]. Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, зменшилася протягом 2000–2009 років з 18,0 до 12,8% [3]. За цей же період впала і питома вага підприємств, що впроваджували інновації — від 14,8 до 10,7%, хоча слід відзначити, що зусиллями тих, хто продовжував інноваційну діяльність, кількість впроваджених нових технологічних процесів збільшилася від 1403 до 1893 [4].

Проведене у 2009 р. Держкомстатом обстеження 7639 підприємств показало наступне. Більшість підприємств, які застосовують технологічні процеси, середній вік яких не перевищує 5 років (23,9%), працюють у сфері виробництва продуктів харчування та напоїв. При цьому найвища їх частка у загальній кількості підприємств (46,2% підприємств виду діяльності) — серед виробників

офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин, близько 30% — у виробництві меблів, гумових та пластмасових виробів, медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників, виробництві іншої продукції, 27,8% — у виробництві автомобілів, причепів та напівпричепів, 25,6% — паперової маси, паперу, картону та виробів з них, близько 24% — у виробництві готових металевих виробів та металургійному виробництві. Найстаріші технології застосовуються у виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення (36,4% підприємств виду діяльності) та виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (27,8%), у металургійному виробництві (20,8%).

Із загальної кількості обстежених підприємств лише 21,1% виробників промислової продукції повідомили про те, що планують протягом 2009–2011 років заміну існуючих технологій на передові. Переважна більшість з них (від 80% до 100% підприємств виду діяльності) готові лише до незначних змін (до 25%). Разом з тим, понад 30% підприємств з виробництва офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин, а також половина підприємств з виробництва тютюнових виробів планують замінити існуючі технології на передові на 26–75%.

Лише 4,5% підприємств випускали високотехнологічну продукцію (за переліком високотехнологічних товарів, гармонізованим з переліком, прийнятим у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку), обсяг чистої виручки від реалізації якої становить лише 2,6% від загального обсягу реалізованої обстеженими підприємствами продукції. При цьому лише 6,7% підприємств запланували в період 2009–2011 років освоєння нової для себе високотехнологічної продукції. Експорт високотехнологічних товарів здійснювали лише 2,2% обстежених підприємств переробної промисловості, загальний обсяг яких становив 55% реалізованої українськими виробниками високотехнологічної продукції [5].

Якою мірою Росія може виконати роль технологічного поводири для України? Можливість позитивної відповіді сумнівна. Російська статистика відзначає також вкрай низький рівень інноваційної активності у країні. Питома вага російських підприємств, які здійснювали технологічні інновації, протягом 2000–2007 років залишалася приблизно на одному рівні — відповідно, 10,6 та 9,4%, а питома вага інноваційних товарів, робіт, послуг у загальному обсязі відвантажених товарів, робіт та послуг хоча й зростає, але не кардинально — від 4,4 до 5,5% [6].

У 2004 р. в середньому по Росії нові технології придбали не більше 20% інноваційно-активних підприємств і менше 10% з них реалізували інноваційні проекти з метою модернізації власного виробництва, в той час як у промислово розвинутих країнах цей показник становив у середньому 50%. Питома вага відвантаженої інноваційної продукції у загальному обсязі відвантаженої продукції у обстежених підприємств становила трохи більше 11%, причому у структурі витрат на технологічні інновації переважали витрати на придбання машин і обладнання, в той час як частка витрат на дослідження і розробки становила трохи більше 16% [7]. Із понад 180 тис. впроваджених у Росії у 2007 р. передових виробничих технологій тільки близько 30 тис. були впроваджені у термін до одного року, близько 54 тис. — протягом одного-трьох, близько 46 тис. — протягом чотирьох-шести, близько 50 тис. впродовж семи й більше років. При цьому кількість винаходів, використаних у цих технологіях, становила лише 1373 одиниці [8].

Того ж 2007 року кількість угод щодо продажу технологій за межі РФ хоча й перевищила кількість угод з імпорту технологій (відповідно, 1825 і 1524), але в усіх експортних угодах лівова частка припадала на ті, що стосувалися операцій з нерухомим майном, наукових досліджень, надання послуг [9].

Однаково низький технологічний рівень виробництва і України, і Росії має робити з них партнерів у здійсненні науково-технічного і технологічного прориву. Однак, по-перше, об'єднання зусиль двох недостатньо розвинених країн не означало б кратного посилення їхнього спільного науково-технічного потенціалу, а по-друге, у кожній з них відбулося настільки відчутне падіння у науково-технічних сферах, що відродження кожної з них потребує їх наближення до простору передової науки і техніки, тобто до західного простору.

Варіант спільного входження у західний науковий простір утруднюється рядом проблем. Наприклад, свого часу укладаючи з Росією Угоду про партнерство й співробітництво, Європейський Союз націлював науково-технічний блок на цивільні дослідження з таких пріоритетних тем, як геноміка і біотехнології для цілей охорони здоров'я, інформаційні технології, нанотехнології і нанонаука, авіація і космос, якість і безпека продуктів харчування, стале зростання і глобальні зміни, участь громадян у управлінні. ЄС націлював не лише Росію, а й усі нові незалежні держави на переорієнтацію науковців оборонних галузей у напрямі досліджень

у цивільних галузях [10]. Разом з тим, курс російського керівництва на відновлення статусу Росії як другої супердержави, фактично на відтворення біполярної міжнародної системи, здійснена з цією метою демонстрація свого військового потенціалу і серйозності намірів у цьому напрямі (Чечня, Грузія, Севастополь) залишають мало сподівань на переорієнтацію російського НТК на цивільні галузі, що, без сумніву, має відбитися на науково-технічній політиці російських партнерів і України зокрема.

Інша проблема полягає в тому, що, як передбачають російські фахівці, у найближчі роки конкурентоспроможність російських технологій на світових ринках буде дуже обмеженою, а це неминуче тягнутиме широкомасштабне використання зарубіжних технологій. Але навіть готовність Росії поділитися придбаними технологіями (насправді така готовність суто гіпотетична через високу ціну ноу-хау) не забезпечує російських партнерів від однакових з нею ризиків, таких як низька ефективність придбаних технологій, тривалість і висока ціна впровадження, погана організація виробництва, низька кваліфікація персоналу [11].

Крім того, сучасна економіка може бути конкурентоспроможною, якщо вона заснована на передових нанотехнологіях. Хоча цей термін і не вживається у Програмі економічних реформ в Україні на 2010–2014 роки, але можна погодитися, що саме він мається на увазі там, де йдеться про інноваційний розвиток країни, про інтеграцію вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідний простір, про підвищення ефективності національної інноваційної системи і т.д. Але у розділі, де йдеться про модернізацію секторів української економіки, як пріоритетні виділені лише базові — електроенергетика, вугільна галузь, нафтогазова промисловість, транспортна інфраструктура, сільське господарство [12], тобто ті сектори, які не є першочерговими споживачами нанотехнологій, зате є найбільш надійним джерелом «доданої розкоші» українського правлячого класу навіть у технологічно відсталому вигляді.

Отже, якщо прагнення Росії до відновлення статусу супердержави неминуче примушуватиме її приділяти увагу передовим галузям науки і техніки, чиї результати можна використовувати для зміцнення воєнного потенціалу, то Україна знову зможе обмежитися науково-технічним обслуговуванням галузей, які визначають напівколоніальну структуру її економіки, а долучатися до інноваційних досліджень зможе лише у ролі російського підмайстра.

Однак жодної потреби виконувати таку роль, як це було в часи російської імперії і Радянського Союзу, в Україні вже немає, оскільки свобода міжнародних контактів дає можливість долучатися до світового наукового простору і до його найбільш передових сегментів напряму, оминаючи російське посередництво.

Інший чинник, який має убезпечувати Україну від надмірного занурення у коопераційні зв'язки з Росією, знаходиться у психологічній сфері. По-справжньому ефективна співпраця можлива лише за умови, коли партнери ставляться один до одного як рівні, з повагою оцінюючи внесок кожного у спільну працю. Вірогідність рівного ставлення з боку Росії до України сумнівна, чому є певні підстави, які стосуються її ставлення до результатів спільних історичних діянь у минулому.

Можна взяти для прикладу російський погляд на Севастополь. Назва його як «міста російської слави» стала сакральною. Але сакральність цієї назви неодноразово використовувалася не лише для обґрунтування перебування в ньому Чорноморського флоту РФ, а й для територіальних претензій до України з боку Росії. Севастополь дійсно є місцем, де уславилися своєю мужністю російські, а потім радянські солдати і матроси. Але російські — не означає суцільно «русские» за етнічною належністю. У першій обороні Севастополя значну роль відіграли матроси, а вони, як вважають деякі знавці морської історії, були здебільшого українцями. Можна твердити, що частка українців у другій обороні Севастополя цілком корелювала з їхньою часткою у тодішніх радянських збройних силах. Масова присутність українців на Чорноморському флоті яскраво проявилася у 1917 р., коли на багатьох кораблях флоту було піднято синьо-жовті прапори. Коли ж у 2008 р. українська громада Севастополя вирішила увічнити цю подію меморіальною дошкою на міській пристані, то це викликало масову істерію серед російської частини населення міста, причому активну участь у розпалюванні ворожих почуттів до українців взяли російські козацькі організації [13].

Історія з міфологемою «Севастополь — город русской славы» певною мірою відбиває загальне психологічне налаштування росіян щодо українців. Українці потрібні як матеріал для реалізації російських історичних проєктів, але потім повинні відійти в історичне небуття. Якщо це так, то українсько-російську «дружбу» можна вважати замішаною на нещирості — публічні клятви у братерських почуттях і водночас приховане зневажання. До

такого оцінювання риторики російських агітаторів не тільки за співпрацю, а й за реінтеграцію України і Росії спонукає епізод з підписання колишнім Прем'єр-міністром України Ю.Тимошенко газових угод з Росією, згідно з якими ціна російського газу для України стала вища за середньоєвропейську. Хоч як можна критикувати Ю.Тимошенко за це рішення, але зрозуміло, що пропозиція такої ціни могла йти тільки від «дружнього» російського уряду. На хвилі критики колишнього Прем'єра виринула інформація, що вона нібито залишила російським учасникам переговорів чисті аркуші з власним підписом, що дало їм можливість поставити ціну на власний розсуд. Якщо цей епізод не є продуктом політичної міфотворчості і дійсно мав місце, то він якнайкраще викриває дволикість російських запевнянь у дружбі: отримавши аркуші з підписом глави українського уряду, російські керівники опинилися перед вибором трьох варіантів дій — залишити ціну на попередньому рівні, поставити ціну на газ хоча б середньоєвропейську, поставити ціну вищу за середню. Все залежало від правдивості братніх почуттів. Росіяни вибрали третій варіант. Це дало їм змогу поставити українську економіку перед загрозою повного краху і у такий спосіб примусити нове керівництво України до підписання нової угоди щодо Чорноморського флоту. Українсько-російська дружба набула тієї форми і змісту, до яких прагнуть Кремль — «позора покровительства». (Якою мірою здатне відчувати національну ганьбу нове проросійське українське керівництво — питання окремої дискусії). Для нас же зрозумілим залишається одне, що навіть дійсно наявна потреба в українсько-російській співпраці не віщує Україні відчутної користі через наявності у Росії комплексу зверхності до України, який буде основним гальмом на шляху до співробітництва, але якого Росія навряд чи здатна позбутися.

Література:

1. Безрукова Я.М. Інноваційний розвиток промисловості України: тенденції та закономірності /Я.М.Безрукова // [Електронний ресурс: http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32212.doc.htm]

2. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт // Статистична інформація: Наука та інновації [Електронний ресурс: <http://www.ukrstat.gov.ua/>]; «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Програма економічних реформ на 2010–2014 роки /

Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс: http://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa_reform.pdf]

3. Інноваційна активність // Статистична інформація: Наука та інновації [Електронний ресурс: <http://www.ukrstat.gov.ua/>]

4. Впровадження інновацій на промислових підприємствах // Статистична інформація: Наука та інновації [Електронний ресурс: <http://www.ukrstat.gov.ua/>]

5. Там само.

6. Основные показатели инновационной деятельности // Российский статистический ежегодник — 2008 [Електронний ресурс: http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/IssWWW.exe/Stg/d5/21-33.htm]

7. Гудкова А.А. Состояние, проблемы инновационной деятельности и инструменты ее активизации (на примере Российской Федерации) / А.А.Гудкова // [Електронний ресурс: http://iee.org.ua/files/alushta/15-gudkova-sostoyanie_problem.pdf]

8. Число использованных передовых производственных технологий по годам внедрения в 2007 г. // Российский статистический ежегодник — 2008 [Електронний ресурс: http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/IssWWW.exe/Stg/d5/21-29.htm]

9. Торговля технологиями с зарубежными странами по видам экономической деятельности организаций в 2007 г. // Российский статистический ежегодник — 2008 [Електронний ресурс: http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/IssWWW.exe/Stg/d5/21-33.htm]

10. Россия обладает значительным ноу-хау в области науки, но перед ней стоит много проблем // [Електронний ресурс: http://www.delrus.ec.europa.eu/ru/p_296.htm]

11. Ливанов Д. Три императива технологической политики / Д.Ливанов, А.Пономарев // [Електронний ресурс: http://www.expert.ru/printissues/expert/2009/05/tri_imperativa/]

12. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс: http://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa_reform.pdf]

13. Рябов М. Казаки готовы отправить в Севастополь подразделения для защиты участников столкновения с ВМС Украины / М.Рябов // Новый регион. — 2008. — 9 июля.

*Михальченко Николай,
член-корреспондент НАНУ*

УКРАИНСКО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ПОТЕНЦИАЛ ПЕРЕЗАГРУЗКИ

После распада СССР украинско-российские отношения не обрели черт стабильности. Их постоянно лихорадит, «подмораживание» сменяет «потепление» и наоборот. Эти отношения не стали самостоятельным направлением российской внешней политики, а являются компонентом (причем второстепенным) отношений Москвы с Западом. Интерес к Украине в экономической сфере более устойчив, потому что российский бизнес заинтересован в приобретении многих украинских предприятий как «запасных аэродромов» бегства из России при резком изменении взаимоотношений российской власти и бизнеса, когда власть начинает передел собственности. Например, при изменении экономического курса в сторону государственного капитализма. Взвешенной политики Украины по отношению к России тоже нет, есть импровизации.

Падение советской власти в России не стало триумфом капитализма свободных рынков и создания «открытого общества». Государство, при помощи бюрократии и механизмов политической власти, осталось главным игроком на внутреннем рынке, время от времени показывая даже олигархам, кто в доме хозяин, а также осталось главным контролёром меры участия России на международном рынке. Конечно, ошибки государства становятся виной только «мальчишек для битья» (Березовский, Гусинский, Ходорковский и другие). Но прямое вмешательство государства в работу экономики, в процессы сращивания предпринимательства и власти стало нормой, обеспечивая экономические и политические интересы правящих групп.

Приблизительно такая же ситуация и в Украине, но здесь государство более слабое, поэтому олигархические финансово-экономические группы имеют больше пространства для экономических и политических маневров.

Такая основа экономической и политической жизни в России и Украине предопределяет содержание и форму межгосударственных отношений. Смена властителей в той или другой стране ведет к резкому изменению характера межгосударственных отношений, к новым конфликтам, кризисам. Государственный капитализм

внутри страны остаётся мощным фактором межгосударственных отношений, особенно во время мировых и национальных кризисов, когда регулирующая роль государства резко возрастает, а уровень демократии падает.

В настоящее время государственная бюрократия в России и Украине все ещё находится в состоянии выбора: с кем воевать, с кем (и против кого) дружить, какой вектор интеграции в мировом масштабе избрать, поскольку политика изоляционизма, на примере «социалистического лагеря», доказала свою неэффективность на фоне процессов динамичной глобализации. На словах выбор сделан: политики продекларировали, что внешняя политика должна быть нацелена на обеспечение модернизации экономик России и Украины. Но как добиться, чтобы более сильные экономические и военные партнёры помогли эту модернизацию осуществить? Заинтересован ли Запад и Китай в модернизации России? Может быть, для них выгоднее оставить Россию технологически отсталой страной, поставляющей материальные ресурсы для Запада и Китая? Как без особых затрат удержать Украину от интеграции с Россией и тем ослабить неоимперские потенции России?

Никакие декларации российских политиков «о сдвиге в западном направлении», намерения о «создании модернизационных альянсов России с Западом», украинских политиков «об интеграции в ЕС» и т.д., не изменят жесткой прозы жизни: для Запада и Китая Россия с её неоимперскими амбициями естественный противник, которого модернизировать нельзя, себе дороже.

Тем более, что антиамериканизм, антизападничество, а теперь и антикитаизм стали сутью новой доктрины России, не предусматривающей рациональный сдвиг в сторону Запада даже под давлением китайской угрозы аннексии значительной части Сибири и Дальнего Востока. Нынешнее поколение «российских людей» продолжает жить в соответствии с концепциями и ценностями советской эпохи, хотя устаревающая экономическая и военная инфраструктуры, угроза с Востока вроде бы должны были заставить пересмотреть приоритеты внешней и внутренней политики. Единственное существенное изменение в европейской политике России — дружба с Германией — будет действовать только до тех пор, пока она выгодна Германии. Новые же шаги по контролю за постсоветским пространством — это повторение пройденного, дружба из-под палки (даже энергоресурсной) немного стоит.

Кроме того, Россия не демократическая страна. В ней отсутствуют главные условия демократии. Первое, демократическое законодательство, реальная многопартийность, институт независимого, надпартийного выдвижения кандидатов на выборные должности (что, кстати, ликвидировали и в Украине). Второе, культура использования механизмов демократии. Ни власть, ни население не овладевают культурой демократии. Какую бы демократию в России не создавали — «суверенную», «управляемую», а получается царизм. Третье, свободы политической и экономической деятельности, по сути, нет. Всевластие государственной бюрократии порождает авторитаризм. Люди боятся выявить свою позицию, они лишь хвалят власть, хотя оснований для этого, если объективно оценивать ситуацию в России, нет.

Победа В.Януковича на последних президентских выборах вовсе не означает, что интеграция с ЕС и даже вступление в НАТО вычеркнуты из приоритетов внешней политики Украины и остался приоритет интеграции с Россией. Многие забыли, что курс на интеграцию в ЕС и вступление в НАТО был провозглашён во время президентства «пророссийского» Л.Кучмы и во время премьерства В.Януковича. Много раз аналитики доказывали, что военнополитическая и экономическая ситуация не способствует нейтральному статусу Украины. Даже если часть политиков не хочет этого признавать, одурманенная старыми стереотипами и антиукраинской демагогией, то это ничего не меняет в объективной ситуации и в приоритетах политики Украины. Во-первых, Украина как государство заинтересована в равной степени в хороших отношениях с ЕС и Россией, а вступление в НАТО рассматривается стратегически мыслящими политиками и обществоведами как гарантия независимости и территориальной целостности страны. Во-вторых, любая ситуация «типа Тузлы» заставит Украину проводить проевропейскую и пронаатовскую политику более энергично. Если Россия действительно хочет равноправных отношений с Украиной и не будет осуществлять политические сценарии интеграции двух государств, то пронаатовская политика будет «заморожена», хотя формы сотрудничества Украины с НАТО будут совершенствоваться. В-третьих, гражданам Украины нравится жить в независимом государстве, иметь конструктивные взаимоотношения с другими государствами и пользоваться правами и свободами без оглядки на Москву. Даже олигархические финансово-промышленные группы четко понимают преимущества

независимости Украины и не захотят попасть под «тяжёлую руку» Москвы. В-четвёртых, постепенно конфликтогенные вопросы языка, культуры, ценностных ориентаций на способ жизни уладятся, этнополитические факторы отойдут на третий план и на арену экономической и политической жизни выйдут политики нового типа — образованные, конструктивные, с ценностными ориентациями современного «открытого», демократического, информационного общества, которые обеспечат позитивное влияние Украины как современного европейского государства на евроазиатскую (по определению российских обществоведов и политиков) Россию.

Конечно, путь к новой ситуации в Украине и вокруг Украины не прост. Как непросто российскому обществу, особенно старшему поколению, преодолеть последствия психологической травмы, вызванной распадом СССР и отделением Украины от «братского союза». Надо принимать во внимание и то, что в России и Украине при власти находятся представители слоя, воспитанного в СССР, который нормальный принцип национального самоопределения народов признает на словах, а на деле, особенно в лице российской стороны, исповедует имперские принципы.

Бедой Украины является и то, что основой внутренней и внешней политики являются не столько национальные интересы, сколько ценностные ориентации группы политиков, которые способствуют приходу на высшие посты в государстве тех или иных лидеров партий, движений, которые понятия «демократия», «суверенитет», «рынок» трактуют торгашески. Поэтому колебания, шатания между Востоком и Западом, традиционной и инновационной политикой определяют не стратегические интересы страны, а тактические интересы бизнес-групп, которые хотят «отбить» затраченные на выборы деньги «здесь и сейчас», притом с процентами, постоянно провоцируют передел собственности.

Дополнительной трудностью для Украины является то, что, хотя уже и более умеренный противник её независимости, — Россия при помощи своих СМИ, русскоязычных СМИ в Украине и «пятой» колонны просто перекрикивает СМИ Украины, навязывая общественному мнению стереотипы коллаборационизма. Но и в этой сфере постепенно появится больше рациональных, прагматичных политиков, которые, в конце концов, обратят внимание на исторический опыт распада колониальных империй. Тогда они увидят, что бывшие метрополии — Великобритания, Франция, Испания, Португалия, Бельгия, Нидерланды стали более

богатыми и процветающими, когда ушли из своих колоний, стали больше внимания обращать на внутренние проблемы, а не растрачивать потенциал своих народов на поддержание иллюзорного «имперского величия». Может быть, тогда в России исчезнут фуфайки и резиновые сапоги у значительной части населения как следствие такого «величия». Первой задачей любого правительства должна быть задача накормить, одеть, обеспечить цивилизованным жильём, обеспечить национальную безопасность народу, а не плодить олигархов, обеспечивая им все возможности для ограбления этого народа.

Следует учитывать в украинско-российских отношениях и всю сложность «развода» двух стран после краха СССР. За столетия колонизации Украины России удалось не только создать колониальную администрацию, но и изменить национальный характер украинцев в сторону признания за метрополией прав «старшего брата». А имперская политика русификации, перемешивания народов изменила национальный состав Украины. (Сколько миллионов украинцев стали жителями Дальнего Востока, Сибири, европейской части России, включая и столицу этой страны, одновременно став «русскими». А миллионы россиян, переселённых на Украину, так и остались русскими. Быть «русским» в Украине было престижно, открывались широкие возможности для образования, карьеры и т.д.). Имперская политика в Украине породила ценностный раскол населения, который не преодолен за двадцать лет независимости. Наличие такого раскола лихорадит страну, приводит к власти то сторонников европейской, то пророссийской ориентации, которые ставят под угрозу украинский характер государственности.

«Оранжевые события» 2004 года повернули Украину лицом к Западу (западным ценностям), но страна не получила ожидаемого повышения уровня жизни. Во-первых, Европейский Союз не мог интегрировать Украину в свой состав даже во имя геополитической выгоды, как он это сделал в отношении маленьких постсоветских стран Балтии. Резервы ЕС были истрачены на интеграцию Восточной Германии, постсоциалистических стран центральной и юго-восточной Европы. Лидеры же «оранжевой революции» не учли этого и поэтому их обещания о блицкриге в ЕС оказались не реализованными. Во-вторых, сама Украина ничего не сделала для того, чтобы жить по-европейски. Экономические и политические реформы не проводились. Зато успешно проводилась олигархизация страны с сопутствующей ей коррупцией, всевластием бюро-

кратии, обеднением основной массы населения. Такая страна не была привлекательным объектом интеграции в ЕС.

Поэтому через пять лет, особенно учитывая присущую национал-патриотам сварливость, расколотость, мелкотравчатый «фюре-ризм» (наличие множества «вождей» небольших партий), отсутствие результатов экономического роста привело к власти политиков пророссийской ориентации. Эти политики обещали: а) восстановление экономической синергии эпохи СССР, не очень-то рассчитывая на дешёвые энергоресурсы без политических уступок; б) что «дружба» славянских народов обеспечит участие России в экономической модернизации Украины, особенно в плане преодоления последствий мировой и национальной финансово-экономических кризисов. Хотя сама Россия стоит перед той же проблемой и национальные интересы ставит выше «дружбы». Кроме того, надо помнить, что «бесплатный» сыр бывает только в мышеловке.

То, что газ для Украины сделают дешевле за счет пересмотра срока аренды территорий для военно-морской базы в Крыму, не имеет стратегической перспективы. Украина сама загнала себя в «газовую душегубку» непродуманной политикой, имея все козыри на руках как стратегический транзитёр, но сдавая одну позицию за другой. В будущем ситуация в газовой сфере может измениться. Кроме того, база в Крыму — это больше осколок имперского мышления, чем реальная угроза Украине. России это база нужна для формирования образа врага в лице Украины и консолидации страны. Украина тоже может использовать эту базу в таком же качестве.

Поэтому не следует ожидать, что поспешные геополитические уступки дадут долгосрочный экономический эффект. Уступки России в сфере поставок газа, взамен уступок по военно-морской базе, сделают больше миллионеров и миллиардеров в Украине, но серьёзно не повлияют на жизненный уровень населения. И возможен новый кульбит в общественном мнении, новые политики пророссийской ориентации не так уж мечтают о сдаче суверенитета Украины. Сегодня ошибочно говорить о марионеточности нового режима. Для этого пока нет оснований.

Реальная степень суверенитета Украины значительно выше, чем судят о ней некоторые публицисты. Во-первых, совокупность нормативно-правовых актов, обеспечивающих суверенитет, состоит из двух частей: а) собственно украинских, национально-государственных; б) международных. Обе эти части довольно эффективно защищают суверенитет Украины. Игнорирование такой ситуации

непосредственно ведет к гражданской войне и вмешательству различных блоков во внутренние дела Украины.

В теперешней же ситуации Россия не может, например, пойти на открытое военное столкновение со США и НАТО. Ядерный потенциал применить невозможно, потенциал обычных вооруженных сил даже одних США во многом превосходит потенциал России. Президент России Д.Медведев в мае 2010 года поставил стратегическую цель перед ВПК своей страны: обеспечить 30% новых современных вооружений для армии в ближайшие 10–20 лет. Каков же реальный уровень вооружений современной армии России в сравнении с армией США, которая ведет военные действия новейшим вооружением, с помощью новейших электронных систем как в наземном секторе, так и в воздушно-космическом и военно-морском? Реальный уровень армии России мы видим по гражданской войне в Чечне, где Россия не может одержать победы вот уже пятнадцать лет. Россия покупает у Франции корабли — вертолётоносцы, которые для России являются суперсовременными, а для США давно устаревшими, поэтому-то США и разрешает такие сделки. Это ещё один способ снизить боеспособность российского флота.

Оттепель в отношениях с Москвой может принести экономический эффект, но краткосрочный и только для морально и технологически отсталых отраслей Украины — металлургии и химии. В этом случае новый Президент Украины упрочит свои политические позиции в стране, но не согласится стать марионеткой Москвы и превратить Украину в сателлита России. Ему в этом нет необходимости. Преодоление теперешнего финансово-экономического кризиса невозможно только с помощью России. Необходима мощная помощь Запада (как это необходимо и самой России). Поэтому рационально мыслящий политический лидер Украины будет постоянно следить за равновзвешенными отношениями с Западом и Востоком, понимая, что реальные финансовые ресурсы и новые технологии находятся на Западе. И обрекать свою страну на экономическую и технологическую отсталость он не захочет. Все граждане Украины не смогут эмигрировать из экономически отсталой страны с низким уровнем жизни. В том числе и все политики. Притом не в бедную, отсталую экономическую Россию, а на Запад.

Поэтому встаёт проблема о рамках возможностей перезагрузки украинско-российских отношений.

Эти рамки определяют не субъективные желания президентов Украины и России, сколько б они не расточали комплиментов друг

другу, а об'єктивні фактори, в першу чергу, економічна ситуація в Росії, Україні, ЄС. В трикутнику «Росія — Україна — ЄС» ведучим елементом є ЄС, хоча він теж переживає нелюбкі часи. Україна для ЄС — зовсім не дрібна деталь, а одна з ключових складових в стратегії безпеки. Найважливіший член Європейського Союзу може достатньо довго «іграти Росію», вичерпуючи енергоресурси і інше сировину. Але прийде час, коли національна безпека Німеччини стане під загрозою навіть ймовірністю інтеграції України в Росію, і будуть задіяні всі засоби — фінансово-економічний тиск, технологічна залежність Росії і України від Заходу і т. д., щоб не допустити цього. Чи готові до такої ситуації Росія і Україна, які втратили науково-технічний потенціал виробництва не тільки озброєння, але й автомобілебудування, авіабудування, побутового обладнання (телевізори, холодильники, кухонні комбайни, ліфти і т. д.)? Громадяни цих країн іноді навіть не підозревають про залежність в виробництві і побуті від технологій Заходу. Припинення поставок обладнання і продукції з Заходу поверне обидві країни в хаос. Практично рухне вся промисловість і торгівля, на чому будуть їздити чиновники і депутати, що одягатися, що їсти, якщо навіть сало в Україну ввозять масово, що будуть дарувати любовницям? Тому в своїй «інтеграціоністській» політиці навіть Росія змушена отримувати дозвіл в Брюсселі, Берліні і Вашингтоні в рамках інтеграції Росії і України. Як в своє часі США і ЄС виступили замовниками «оранжевих потрясінь», так і сьогодні вони можуть задіяти схожу модель. В 2011 році Захід подолає фінансово-економічний кризис і вийде з нього ще більш могутнім, оновленим. Але Україні і Росії така оптимістична перспектива не грозиє, наслідки кризи будуть більш важкими.

Так, Захід врахує помилку в кадровому виборі, зроблену в разі з В.Ющенко, побачить, що Україна не на такому вже його короткому поводку, але не допустить і переходу України «на короткий поводок» Росії. Бездарно не припиняється фінансовий і політичний моніторинг ситуації в Україні з боку ЄС. Навіть в важких умовах кризи ЄС дає досить значущі кредити Україні. Не слід думати, що чиновники ЄС наївні простаки. Вони знають, як і чиновники США, заради чого вони кредитуєть Україну. І якщо вони побачать, що Україна і Росія «дружать» проти Заходу, то кредити МВФ і ЄС зникнуть в одне мить.

Действительно, внутренние проблемы США и ЕС обусловили временное «сворачивание» интереса к Украине и её взаимоотношениям с Россией. Но резкое «потепление» этих взаимоотношений, особенно если оно перейдёт на уровень геополитических и военных, сразу же активизирует давление США и ЕС на Украину и Россию, чтобы не допустить усиления России за счет Украины, особенно в этнополитическом отношении. То есть, временное ослабление внимания США и ЕС к Украине расширяет рамки перезагрузки украинско-российских отношений, но до предела исчерпания экономической составляющей. Культурная составляющая этих взаимоотношений США и ЕС не интересует совершенно.

Внутренние факторы, предопределяющие рамки перезагрузки украинско-российских отношений, более разноплановы. Назовём лишь некоторые из них.

Во-первых, если во главе Украины и России будут стоять люди, которые хотят равноправного сотрудничества, то оппозиция, больше сориентированная на европейский вектор, будет иметь меньше возможностей мобилизовать население против власти, проводящей политику реализации украинских интересов. Если же принцип равноправия будет нарушаться в пользу России, то оппозиция получит аргументы не только для мобилизации масс против «антиукраинской» власти, но и мирового общественного мнения на противодействие «неоимперской» политике России. На что США и ЕС среагируют моментально.

Во-вторых, украинские финансово-экономические и политические группы будут поддерживать власть до тех пор, пока она будет работать на их суверенные интересы. Им более комфортно быть независимыми от власти России, работать в относительно демократической стране. Любой политический лидер, посягнувший на эти интересы, будет немедленно лишён власти всеми доступными способами.

В-третьих, Украина быстро трансформируется. Поколения, воспитанные в условиях СССР, уходят естественным образом. Современная же молодёжь более прагматична. Её аргументами типа «дружбы народов», «общей истории» не подкупишь. Она исповедует иные ценности — прибыль, свободное перемещение в мире, в том числе и на рынке труда, ориентации на более высокие стандарты жизни в ЕС и США, политические свободы и т.д. Пройдет 10–15 лет и теперешняя молодёжь займёт ведущее место в полити-

ке, економіке, культурі. І вряд ли вона погодиться на воссоздание колониальної імперії і з втратою незалежності України.

Можно было бы перечислять и другие факторы внутренней трансформации Украины, которые делают весьма иллюзорным проект превращения нашей страны в сателлита России. Даже военный вариант установления сателлитета Украины со стороны России, о чём мы говорили, не проходит. Поэтому политический лидер современной Украины должен учитывать следующие аспекты:

- наладить эффективные равноправные отношения с Россией может только проукраинский президент. Коллаборационизм приведёт к гражданской войне, результаты которой при теперешней мощи Запада легко предугадать;

- экономическая интеграция Украины и России должна иметь чёткие границы, чтобы не было доминирования российского капитала (соотношение 50/50 уже опасно), при этом экономическая интеграция не должна перерастать в политическую;

- равнобедренный «треугольник» — «Россия — Украина — Запад» является непременным условием сохранения независимости Украины;

- осуществлять экономическую интеграцию с Россией и Западом надо постепенно, а не скачками;

- «оранжевые потрясения» 2004 года не были революцией в полном смысле понятия «революция». Революция в Украине ещё вызревает с вполне конкретными лозунгами: «независимость — порядок — борьба с коррупцией и всевластием олигархичной бюрократии». В России такая революция пока не вызревает. Такая разновекторность развития делает невозможным возврат к «единому» государству;

- меру свободы интеграционистских устремлений теперешнего режима определяют украинские олигархические группы, вовсе не заинтересованные, чтобы их бизнес и власть контролировались внешними силами.

Только вышеперечисленные факторы являются достаточными, чтобы считать, что независимости Украины пока серьёзно ничто не угрожает. Хотя борьба с сепаратизмом и «пятой колонной» должна быть постоянной.

*Ковалевський Владислав,
кандидат політичних наук*

ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ І РОСІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Рівень розвитку політичних комунікацій в сучасному світі дозволяє аналізувати їх з погляду інфраструктури політичної системи держави. Вони існують у державах з будь-яким політичним режимом чи формою правління, а їхня диференціація відбувається відповідно до ступеня формалізації і відкритості каналів передачі інформації та їх змістовного наповнення. Вивчення стану політичних комунікацій може слугувати дослідницьким цілям визначення характеру політичного режиму, а також забезпечувати ефективну реалізацію функцій сучасної держави через їх відповідне корегування. Саме тому ці процеси закономірно присутні у фокусі уваги політологів, відповідні аналітичні праці яких можуть використовуватися під час вироблення державної політики (стратегічний підхід), а також під час ситуативного реагування на поточні події в інформаційному просторі.

Варто наголосити, що інформаційний простір сьогодні стає визначальним у політичному житті держави і суспільства. В умовах достатньо великих державних територій, а також наявності інформаційно-комунікативних технологій обробки й поширення інформації, саме інформаційний простір є тією матрицею сприйняття реальності, на основі якої у подальшому формуються електоральні уподобання і преференції, а також приймаються відповідні політичні рішення. Зрозуміло, що структура та функціональні особливості інформаційного простору в різних країнах будуть зовсім різними, але їх порівняння може бути цікавим з позицій виокремлення та формалізації досвіду, який може бути корисним для державного управління в інформаційній сфері. Для реалізації цієї мети нами обрані політичні комунікації сучасних України та Російської Федерації, які характеризуються, у першу чергу, значною частиною спільної історії у минулому, але різними політичними системами і, відповідно, наявними медіаструктурами. Такий аналіз стану і тенденцій політичних комунікацій в Україні і Росії дозволить визначити спільні та специфічні риси розвитку політичних комунікацій та інформаційних просторів двох країн.

Питанням політичних комунікацій присвячено цілу низку ґрунтовних наукових праць вчених як України, так і Росії. Контекстом

цього процесу є достатньо розвинені теорії і концептуально-методологічні підходи світової політичної науки, які здебільшого ґрунтуються на парадигмах систем, інтеракціонізму, структурного функціоналізму, прийдешнього інформаційного суспільства, а також на синтезі заснованих на них теорій. Відповідні напрацювання достатньо відомі і доступні сьогодні широкому загалу, тому задля розуміння теоретико-методологічних підстав політико-комунікаційних досліджень обмежимося лише їхнім переліком. Отже, політичні комунікації формалізуються як предмет окремих досліджень з другої половини минулого століття. Їхній початок поклала видатна «формула Лассвелла», де американський політолог Г. Лассвелл запропонував аналізувати комунікативний акт в питаннях: «Хто повідомляє? Що повідомляє? За яким каналом? Кому? З яким результатом?». Подальша деталізація цієї формули відбувалася завдяки науковим пошукам М. Дефльора, Ж.-М. Коттре, К. Сайнне тощо. Пізніше, під час вивчення проміжних ланок у комунікативному процесі, Ю. Габермас у своїй теорії «комунікативної дії» акцентував увагу на масовій комунікації, засоби якої є технічними посилювачами мовної комунікації», які розширюють та посилюють її можливості та формують щільну комунікативну інфраструктуру сучасної політики. Окрім теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, сучасне теоретико-методологічне підґрунтя дослідження політичних комунікацій становлять також теорії самореферентних систем (Н. Луман), символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер), символічного поля і капіталу (П. Бурд'є), символічного простору (Ж. Бодрійяр). У Російській Федерації питанням політичної комунікації присвячені ґрунтовні роботи М. Грачова, М. Вершиніна, В. Іноземцева, О. Панаріна, В. Пугачова, О. Бузгаліна, О. Соловйова та багатьох інших. В Україні в цьому напрямі цікавими є напрацювання Ю. Левенця, Г. Почепцова, В. Королька, Л. Нагорної, О. Зернецької, В. Литвиненка, М. Ожевана тощо.

Наявний теоретико-методологічний доробок у дослідженнях політичних комунікацій дозволяє достатньо чітко виділяти підґрунтя та умови протікання сучасних політико-інформаційних процесів. У першу чергу до них відносяться закони або принципи суспільної (соціально-політичної) комунікації, які регламентують функціонування як елементів поля (сфер життя), так і систем їхніх інтеракцій (взаємодій). Загалом виділяються щонайменше п'ять узагальнених універсальних законів комунікації [1, с. 25], які можуть бути деталізовані для різних дослідницьких завдань:

– будь-яка поведінка чи заява (або їх відсутність) є формою комунікації;

– суспільна комунікація має два виміри — зміст і зв'язок і може набувати трьох станів: схвалення позиції та думки співрозмовника; несхвалення переконань співрозмовника, неприйняття його думки; підтвердження комунікатора у твердженні, що його думка щодо порушеної проблеми є правильною;

– протікання інтеракції (позитивне чи негативне) вказує на збіг (незбіг) у визначенні ситуації;

– комунікація може виступати як обмін інформацією за допомогою вербальних, невербальних, цифрових засобів (або у їх комбінації);

– у тому разі, коли у процесі комунікації поведінка однієї зі сторін є тотожною зі станом іншої сторони, з'являється симетрична інформаційна інтеракція; у разі розходження у визначенні ситуації сторонами можуть виникати комплементарні реакції.

Окрім цих загальних умов, важливо виділити ще й певні специфічні риси і характеристики, що притаманні лише політичним комунікаціям. Останнє потребує категоріального уточнення. В широкому сенсі політична комунікація — це сукупність інформаційних процесів, які структурують політичну дійсність і надають їй змістовного наповнення та значення. За такого підходу комунікація передбачає певний контекст, формалізацію очікуваного результату та конкретну дію.

Крім зазначених умов, варто наголосити ще на одному аспекті. Сучасна політична практика засвідчує правоту Фуко, що факт стає політичним фактом, лише коли набуває певного розголосу та інтерпретації. А це вже лежить в основі становлення сучасних медіакратій, тобто в широкому сенсі влади ЗМІ та розповсюджуваних ними смислів та інтерпретацій. У контексті нашого дослідження уточнимо складники медіакратій та параметрів, за якими вони можуть бути проаналізовані. Отже, до таких параметричних даних, на основі яких можливий відповідний аналіз, належать наступні [2]:

– ступінь розвитку медіаринків і розвитку масової преси;

– зв'язок між медіа та політичними суб'єктами, ступінь відображення у ЗМІ ліній соціального і політичного поділу в суспільствах (т.зв. політичний паралелізм);

– ступінь професіоналізації ЗМІ і розвитку автономії політичної медіаспільноти;

– ступінь втручання держави у діяльність ЗМІ.

Наповнення конкретним змістом цих параметрів дає підстави виділити три головні моделі відносин між медіасистемами та соціально-політичними системами:

– модель поляризованого плюралізму (низький рівень накладів газет і професіоналізації працівників медіа та високий рівень політичного паралелізму;

– демократична корпоративістська модель (високий рівень усіх чотирьох зазначених вище параметрів;

– ліберальна модель (середній рівень політичного паралелізму і державного втручання паралельно з високим ступенем розвитку професіоналізації медіаспільноти).

Цього підходу дотримуються сучасні дослідники Д. Галлін та П. Манчіні і, на нашу думку, він є достатньо конструктивним в аналізі політичних комунікацій. Така теоретико-методологічна база дозволяє визначити наявну комунікаційну структуру суспільства. Класифікація типів та форм політичних комунікацій можлива за різними критеріями, але, так чи інакше, усі вони мають відповідати згаданім законам суспільної комунікації та медіакратії. Більш широкі групи комунікацій (формальні / неформальні, безпосередні / опосередковані тощо) з високим ступенем точності можуть бути редуковані до прямих форм політичної взаємодії. Водночас, через їхній здебільшого локальний характер і практичну складність у спостереженні (особливо це стосується неформальних комунікацій) дослідження прямих комунікацій часто проводяться лише на підставі їхньої співвіднесеності з існуючими процедурами та нормами. Відповідно, їхня оцінка можлива лише за власними результатами.

Так чи інакше, до основних типів прямих комунікацій у владному полі, які виступають класичними інструментами суспільної участі, належать: вибори; референдуми та плебісцити; вивчення громадської думки; громадські слухання та консультації; зустрічі з виборцями (як під час виборчої кампанії, так і після неї у вигляді депутатських прийомів); конференції та прес-конференції суб'єктів влади; адміністративний процес (як звернення громадян з поточних питань, їхня обробка та вирішення); безпосередні акції (демонстрації та ін.); освіта. Кожен з цих типів і форм комунікацій може бути окремим предметом для аналізу, але головне, що їх об'єднує, — це обов'язковість безпосереднього контакту. Однак у сучасному суспільстві великих територій і плюралізму думок

та ідеологій дедалі більшого значення набувають опосередковані контакти, які лежать в основі представницького типу демократії. Більше того, сьогодні мас-медіа стають основною опосередковуючою ланкою і основним каналом політичної комунікації, оскільки інтерпретація якоїсь події засобами масової інформації та комунікації в результаті має більше значення, ніж сам факт події.

Специфіка засобів опосередкування комунікацій, які нині мають найбільший вплив і належать до різних підсистем суспільства, полягає у різних можливостях і потенціалах для впливу на владне поле. Домінуючими системами таких засобів у сучасному суспільстві чи його сегменті здебільшого виступають:

- інститути громадянського суспільства;
- політичні організації, партії, рухи;
- засоби масової інформації і комунікації.

За такою схемою можливий відповідний аналіз політичних комунікацій сучасних держав, навіть з різними політичними системами та режимами влади. Як ми вже згадували, ефективність безпосередніх політичних комунікацій, незважаючи на складнощі в їхньому спостереженні, може бути оцінена на основі вивчення їх результатів. Найбільше це проявляється на рівні таких форм політичної комунікації, як вибори і референдуми.

Загальним контекстом політичних комунікацій у формі виборів є виборча система держави. В Україні за роки незалежності виборча система мінялася кілька разів (мажоритарна, змішана, пропорційна, знов змішана тощо). В Росії також були різні системи — багатомандатна мажоритарна, змішана, пропорційна. За даними ЦВК [3] Російської федерації всього в країні налічується 107 222 016 виборців (відповідно до інформації за підсумками останніх виборів Президента). Це 75,5% населення. В Україні 36 576 763 виборців становлять 79,5% населення. З огляду на федеративний державний устрій та кількість територій, виборчий процес в суб'єктах Російської Федерації практично не припиняється. Порівняння з Україною в цьому плані не доречне. А щодо парламентських виборів — ситуація дещо цікавіша: кількість депутатів в Україні (Верховна Рада) та Росії (Державна Дума Федеральних Зборів Російської Федерації) рівна і становить 450 осіб. Відповідно, співвідношення депутатів в Російській Федерації до виборців становить 1 до 238 271. В Україні 1 депутат приходить на 81 281 виборців. Термін повноважень російської Думи становить 7 років, так само як прохідний бар'єр — 7%. В Україні де-

путати обираються на 5 років і, відповідно, мають подолати 5% прохідний бар'єр.

Ситуацію з суб'єктами виборчого процесу розглянемо пізніше, а поки що коротко зупинимось ще на питанні референдуму. Після прийняття Конституції Російської Федерації 1993 р. загальноросійський референдум не проводився жодного разу. Хоча відповідні спроби робилися неодноразово, більшість з них були нівельовані через процедурні питання. Водночас, як в Україні, так і в Росії референдум разом з виборами є вищим безпосереднім вираженням влади народу. Останнє є формальною ознакою номіналізації режимів цих двох країн як демократичних, транзитних чи псевдодемократичних. Однак в суб'єктах Російської Федерації місцеві референдуми проводяться достатньо часто. Пояснення такої ситуації знаходяться в межах дискусії щодо гарантій безпеки, які можуть бути порушені шляхом загальнодержавного референдуму, тобто становити основу національної безпеці. Це має вияви в законодавстві та політиці Російської Федерації, однак в Україні ці причини мають більше латентний характер і у публічному дискурсі практично не з'являються. В той же час, його існування у владних колах підтверджується й відсутністю відповідного законодавства і численними дискусіями щодо нього в нашій країні. В цілому ж, цей рівень політичних комунікацій активно використовується в межах виборчого процесу і боротьби еліт за владу, що часто має вияви у переформатуванні всього політичного поля (традиційні зміни виборчого законодавства чи використання референдумів для маніпуляцій з громадською думкою).

Інша група політичних комунікацій — це засоби опосередкування політичної взаємодії. До цих засобів належать, у першу чергу, політичні партії, громадські об'єднання, також засоби масової інформації та комунікації.

Партійні системи Росії та України зовсім різні, але цілком відповідають політичним системам обох країн. У Російській Федерації певний період часу тривав процес укрупнення та переформатування партій, який, зрештою, призвів до семи офіційно зареєстрованих політичних партій [4], які загалом є лояльними до влади, хоча й з деякими застереженнями, вказаними у програмних документах, які є доступними для вивчення та аналізу. В свою чергу, в Україні таких партій станом на 1 липня 2010 року налічується 185 [5]. Більш показовими в цьому плані є відносні цифри — в Росії одна партія приходить на понад 15 мільйонів виборців,

у той час як в Україні одна партія припадає на майже 200 тисяч виборців. Розмаїття кількості та спектра політичних партій в Україні пояснюється більш м'яким законодавством, що часто дозволяє використовувати їх як технологічні проекти у тих чи інших політичних (передвиборчих) проектах.

Стосовно громадських формувань ситуація ще більш показова. Посилаючись на Росстат, Громадська палата Російської Федерації у річному звіті за 2009 рік [6] наводить дані, що в країні офіційно зареєстровано понад 670 тис. громадських організацій, які представлені близько 35 організаційно-правовими формами юридичних осіб. Однак відразу наголошується, що в цій кількості організацій некомерційного сектору включені й фіктивні НКО, перевірити які вкрай важко з методологічних позицій. Приблизно половина від загального числа зареєстрованих організацій третього сектору в Росії — це громадські та релігійні організації, які демонструють стабільну тенденцію до зростання та конкретних дій. Хоча загалом цей сектор в Російській Федерації з кінця 2006 року почав поступово зменшуватися. Основні напрями діяльності громадських формувань у Російській Федерації — соціальна політика і забезпечення, освіта та наука, благодійність. У свою чергу, за даними Міністерства юстиції [7] в Україні нині зареєстровано 3183 постійнодіючих всеукраїнських громадських формування, які мають 12 тисяч обласних і приблизно стільки ж міських осередків. Всього ж, за даними Мін'юсту, кількість всіх офіційно легалізованих об'єднань громадян становить понад 290 тис., однак більшість з них фактично є легалізованими осередками, а не окремими суб'єктами. Активну позицію в Україні займають здебільшого громадські організації, зареєстровані на місцях. Значну частину цих організацій (якщо не брати до уваги релігійні організації) становлять організації соціальної та політичної спрямованості. Таким чином, слабкість громадянського суспільства в Україні пояснюється не інституційними чи організаційними аспектами, оскільки інфраструктура громадських формувань достатньо широка, а, скоріше, нестачею інформації про можливості і процедури громадського контролю, запитів, впливу на державну політику тощо. Це, в свою чергу, знов часто зумовлює використання громадських формувань з технологічною метою у політичних процесах.

Нарешті, що стосується ЗМІ, то тут справа ще цікавіша, оскільки саме вони є основними засобами політичних комунікацій у сучасних державах з великими територіями. Головна відмінність

медіасистем Російської Федерації та України полягає, у першу чергу, у законодавчому забезпеченні. Справа у тому, що дотепер в Україні існує невизначеність з багатьох питань масових комунікацій. Наприклад, ст. 20 Закону України про інформацію дає визначення масової інформації, друкованої преси, аудіовізуальних ЗМІ, але окремо поняття ЗМІ та ЗМК не визначено. В Росії засоби масової інформації (мас-медіа) чітко номінуються як форма періодичного поширення масової інформації (ст. 2 Закону про ЗМІ), тобто це організаційно-технічні комплекси, що забезпечують швидку передачу й масове тиражування словесної, образної та музичної інформації. Вже на основі цього в чітких рамках масово-інформаційного права можуть точитися дискусії, наприклад, щодо статусу Інтернет-ЗМІ чи просто сайту, але це вже питання форм, а не категорій. Сьогодні у Росії наголошується на добровільності реєстрації Інтернет-сайту як засобу масової інформації, що надає йому окремі права та повноваження з одного боку, але й покладає чітку правову відповідальність, з іншого.

За даними Роскомнагляду [8] на сьогодні в реєстрі містяться дані про 92 729 засобів масової інформації, понад 90% з яких знаходяться в приватній власності. Станом на липень 2010 року реєстр містить інформацію про 13 125 ліцензій телерадіомовлення, які включають до себе 16 загальноросійських, понад 180 місцевих, більше 100 супутникових і кабельних, 7 міжнародних каналів з постійним мовленням. Також в реєстр занесені дані про 27,5 тис. газет і 20,5 журналів, хоча періодично виходять приблизно половина з них [9]. Найбільш популярними є розважальні та інформаційні видання. В Україні, зрозуміло, масштаби набагато менші. Так, усього в Україні функціонують: 15 загальнонаціональних, 5 регіональних та 210 місцевих каналів телевізійного мовлення, 15 загальнонаціональних, 8 регіональних каналів радіомовлення, 23 регіональні радіоканали, та 301 місцевий канал радіомовлення. В системі Держкомтелерадіо України (тобто у власності держави) функціонують 24 обласні державні ТРК, державна ТРК «Крим», а також регіональні ТРК в містах Київ і Севастополь. Всього ж станом на 01.04.2010 р. в Україні зареєстровано 1680 організацій, що на 70 суб'єктів більше, ніж минулого року. Стосовно преси — стабільно виходять 3 859 газет і журналів, а всього видавців та розповсюджувачів друкованої продукції налічується 4 630. Частка недержавного сектору в цілому по ЗМІ становить орієнтовно 95%. Значна частина приходиться на численні комунальні

ЗМІ, питання неефективності, а з тим й роздержавлення яких, є актуальним вже багато років.

Об'єднує тут наші медіасистеми наявність т. зв. «підтримки засобів масової інформації», яка в обох країнах має виборний характер і фактично є механізмом економічного впливу на політику ЗМІ та ЗМК. Так само, в Російській Федерації та Україні, немає прозорості у питанні власників, хоча саме у ньому часто криється розуміння політики того чи іншого засобу.

Окремо, коротко торкнемося й такого засобу масової комунікації, як Інтернет. Як ми вже згадували його правовий статус в обох країнах дотепер не визначений. І хоча в Україні та Росії є окремі позиції офіційних кіл (наприклад, виголошені роз'яснення Мін'юсту та Роскомнагляду, відповідно) дискусії щодо цього тривають. Так чи інакше, сьогодні статус ЗМІ в обох країнах має лише частина новинних ресурсів, які добровільно зголосилися зареєструватися у такій якості. За даними ФОМ [10] в Російській Федерації станом на літо 2010 р. місячна аудиторія Інтернету становить 38% (43,7 млн користувачів). Найбільше користувачів, закономірно, перебуває у центральному регіоні (30%), а найменше у Далекосхідному (4%). У свою чергу, за різними оцінками, загальна кількість активних користувачів Інтернету в Україні становить близько 10 млн (понад 20%) і тримає тенденцію до зростання. Переважають серед користувачів в Україні м. Київ та великі індустріальні міста Сходу.

Цікавим є поширення в Російській Федерації такої форми політичної комунікації через Інтернет, як «Блог Президента Російської Федерації Д. А. Медведева». Його фактичне використання під час майже всіх серйозних громадських акцій (і не тільки через мережу Інтернет) дозволяє казати про нього як окремий інструмент комунікації. В Україні на державному рівні якісних інтерактивних систем політичної комунікації наразі не спостерігається.

Наведені дані дозволяють зробити кілька важливих висновків. Отже, по-перше, структури медіасистем України та Російської Федерації зовсім відмінні, але в цілому вони є прямим відображенням змісту політичних систем цих країн. Порівняння політичних комунікацій обох держав може відбуватися у кількісному вимірі, що особливо може бути цікавим саме у відносних цифрах. Політичні комунікації у такому вигляді є інституційною структурою політичних систем держав, які доступні для спостереження та аналізу і потребують відповідної уваги з боку як держави, так і суспільства.

Загальною рисою, яку можна виділити на підставі поданих даних, можна назвати наявність модернізаційних процесів в обох країнах, але їх спрямованість та організація зовсім різна. Так, у Російській Федерації «правила гри» медіаполя є більш чіткими та зрозумілими, що, водночас, дозволяє змінювати структуру поля завдяки правому регулюванню. В Україні цей процес, навпаки, є більш хаотичним, де правила структурування виписуються великими гравцями (з власними відкритими чи прихованими інтересами), а не регулюючими органами. Крім того, в обох країнах під впливом глобалізації відбувається поступовий рух до вдосконалених моделей інформаційно-комунікаційної взаємодії з використанням новітніх інформаційних технологій. Однак це зовсім не підміняє традиційні форми та інструменти політичної комунікації, наявні в обох країнах.

У подальшому, у тому числі й порівняльному аналізі політичних комунікацій України та Російської Федерації, можна спиратися на проведені інфраструктурні дані, зосереджуючись на формах та конкретних інструментах взаємодії. Також представлене наповнення конкретним змістом параметрів медіасистем у подальшому дасть змогу виділити та проаналізувати моделі відносин між цими медіасистемами (та їх складовими) та соціально-політичними системами в цілому. Це буде корисно як з погляду державного управління, так і з погляду дослідницького збагачення інтерпретаційних схем політичної реальності України та Російської Федерації.

Література:

1. J. Hausner, J. Gorniak, S. Koldras, S. Mazur, R. Paszkowska. Komunikacja I partycypacja społeczna. Poradnik / Krakow, 1999.

2. Деніел С. Галлін, Паоло Манчіні. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / переклад з англ. О. Насика. — К.: Наука, 2008. — 320 с.

3. Центральная избирательная комиссия Российской Федерации [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vybory.izbirkom.ru>, вільний. — Мова: рос.

4. Список зарегистрированных политических партий [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minjust.ru/ru/activity/nko/partii/>, вільний. — Мова: рос.

5. Реєстр політичних партій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/499>, вільний. — Мова: укр.

6. Доклад о состоянии гражданского общества в Российской Федерации / Общественная палата Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.oprf.ru/files/doklad_red.doc, вільний. — Мова: рос.

7. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>, вільний. — Мова: укр.

8. Перечень наименований зарегистрированных СМИ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: , вільний. — Мова: рос.

9. В России работают меньше половины зарегистрированных СМИ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/media-advertising-marketing/2009/01/13/1890>, вільний. — Мова: рос.

10. Тридцатый выпуск регулярного бюллетеня «Интернет в России». Выпуск 30. Лето 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://bd.fom.ru/pdf/kratkaya_versiya_otcheta_let2010.pdf, вільний. — Мова: рос.

*Новицький Валерій,
член-кореспондент НАНУ*

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ З РФ: КООПЕРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ РЕАЛІЙ

Соціально-економічний прогрес, цивілізаційний розвиток у комплексі своїх складових та характеристик час від часу викликають необхідність переосмислення сутності прогресу, його цілей, системи цінностей. Таку необхідність теоретико-методологічного змісту можуть зумовлювати різні причини, що їх породжує реальне життя: як якісні зміни в суспільних укладах, способах відтворення, так і катаклізми, які призводять до криз, навіть загибелі певних етнокультурних моделей організації соціуму.

Протягом останніх століть розвиток відтворювальних процесів характеризувався постійним кількісним зростанням обсягів споживання ресурсів. Хіба що падіння обсягів виробництва, деградація коопераційних систем з окремих гео економічних напрямів співробітництва протидіяли цій тенденції. Причому саме у відносинах з Росією, на жаль, деградаційні тенденції, які передусім пов'язані з відмовою від старої коопераційної парадигми, стали визначальними.

Водночас проблема подальшого розвитку співробітництва з РФ не зводиться лише до спрощеної інтеграційної моделі — лібералізації двосторонніх торговельних відносин. Вона включає в себе й такі аспекти, як системна, технологічна сумісність і потребує цілеспрямованих заходів. Принципового значення в цьому відношенні набуває і створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату, а також взаємні гарантії, страхування господарської діяльності та капіталів. Копіткої роботи задля свого розв'язання потребує й завдання гармонізації системи стандартів, взаємне наближення засобів та критеріїв метрології.

Головне ж — віднаходження конкретних, практичних шляхів співпраці, і одним із головних напрямів тут виступає співробітництво в технологічній сфері.

Сучасний характер міжнародного співробітництва відзначається значним поширенням обміну високотехнологічними товарами, так званої невидимої торгівлі з приводу надання технологічних послуг.

Міжнародне співробітництво, зокрема взаємодія з РФ у науково-технічній сфері, відіграє активну роль у формуванні сучасної відкритої економічної системи. Таке співробітництво сприяє:

- підвищенню ефективності національного виробництва;
- забезпеченню більшої наукомісткості національного виробництва завдяки як технологічній спеціалізації, так і залученню іноземних технологій у вигляді товарів, ноу-хау тощо;
- підвищенню добробуту, розв'язанню засобами технічного прогресу соціальних проблем у тих напрямках, у яких це є можливим;
- покращанню екологічної ситуації завдяки запровадженню енергозощадливих та менш матеріаломістких технологій, використанню альтернативних природним матеріалам та більш функціональних нових хімічних, біохімічних, керамічних речовин.

Науково-технічні фактори розвитку, які здійснюють універсальні впливи на сучасні відкриті економічні системи, мають і специфічні прояви залежно від тих або інших національних особливостей різних країн. Для країни, яка перебуває в стані глибокої структурної кризи та відчуває серйозні фінансові дефіцити, існують об'єктивні ускладнення з проведенням широких фундаментальних досліджень. Такі фундаментальні дослідження є базою прикладних розробок, здійснюваних з метою впровадження в промисловості. Такі ж розробки зумовлюють характер сучасного технологічного поступу, який пов'язаний з диверсифікацією попиту та виробництва товарів, дозволяють здійснювати науково-виробничу спеціалізацію.

Для країн, які мають помітні доробки в цьому відношенні, виникають можливості наслідувати траєкторії випереджаючого розвитку. Для України, яка, як відомо, вповні може бути віднесеною до їх числа, це означає шанс прискорити болісний процес виходу з кризи, відмовитися від малоперспективної наздоганяючої моделі, що прирікає на довгі роки відсталості та застосування технологій вчорашнього дня.

Отже, важливий потенціал розширення обсягів та структурної оптимізації механізму міжнародної економічної діяльності може бути реалізованим при кращій технологічній, промисловій, експортній політиці, за умов всебічного розвитку тих галузей, рівень розвитку яких забезпечує конкурентні переваги України. Такими галузями передусім є ракетно-космічне виробництво, літакобудування, суднобудування, окремі напрями машинобудування, виробництво енергетичного устаткування, кольорова металургія,

хімічна промисловість, впровадження сучасних біотехнологій, нових технологій у сферах електрозварювання, телекомунікацій, радіоелектроніки, фізики низьких температур, ядерної фізики.

Динамічний розвиток науково-технічного потенціалу економіки може бути забезпеченим тільки за умов активної регулюючої та стимулюючої ролі держави. Йдеться як про фінансове забезпечення науково-технічного розвитку, так і про організаційну підтримку, створення необхідної законодавчої бази.

Щодо фінансового забезпечення, то саме цей напрям державної політики в Україні пов'язаний з найбільшими об'єктивними проблемами, передусім з нестачею коштів у економіці. Не дивно, що протягом останніх років минулого століття на науку в державі витрачалось у середньому 0,4% ВВП, що на порядок менше за відповідний показник країн-лідерів світової економіки.

Фінансова та організаційна підтримка науки (і про це, знов-таки, свідчить міжнародний досвід) інколи виступають у вигляді єдиних заходів, наприклад, у формі створення спеціалізованих бюджетних та позабюджетних установ, які мають займатися фінансуванням, кредитуванням та страхуванням дослідницьких та технологічних впроваджувальних проектів. Те саме можна сказати і про комплекс податкових, інших фінансових стимулів інноваційної діяльності, причому як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Розуміння перспектив розвитку економіки України, моделі її міжнародного співробітництва пов'язано з урахуванням технологічних особливостей прогресу. В натурально-речовинному відношенні прогресивні технології переносять суспільне виробництво у сфери практичного використання різноманітних видів кераміки, волокон, полімерів (наприклад, конструкційних пластмас у будівництві, керамічних двигунів та деталей, замість металевих, оптико-волоконних засобів зв'язку, замість традиційних кабелів з металевою основою), вирощування більш продуктивних тварин та рослин тощо. Особливого значення набуває перетворення інформаційної продукції на все більш важливий об'єкт споживання, що взагалі змінює характер суспільно-економічних відносин.

Відповідно до цього в галузевому плані прогресивний, матеріало- та енергозаощаджувальний тип господарювання пов'язується з розвитком таких виробничих сфер, як лазерна техніка, сучасні види комунікацій, біотехнологія (генна та клітинна інженерія), виготовлення нових матеріалів та створення промислових технологій,

зокрема напилювання, порошкова металургія, зварювання тощо, використання нових та поновлюваних джерел енергії, а також інформатики та мікроелектроніки. На принципово новій моделі відносин споживання ресурсів базується виробнича діяльність у технологічних парках — технополісах.

Характер сучасного соціально-економічного розвитку окремих країн та в цілому цивілізації, особливості міжнародної конкуренції на ринках товарів та послуг наочно свідчать про те, що необхідною складовою стійкого економічного розвитку відтепер є зростання інтелектуального потенціалу та науково-технологічні інновації. Таке зростання є одним з основних пріоритетів державної політики стимулювання підприємницької активності в ключових галузях технологічного виробництва, часткового перерозподілу національного доходу із спрямуванням коштів на розвиток науки, впровадження новітніх технологій.

Саме враховуючи ці міркування, науково-технічну складову процесу інтернаціоналізації господарського життя можна розглядати не тільки під кутом зору підприємницьких інтересів, але і в більш широкому контексті, з урахуванням її природи, загальноносуспільних наслідків та довготермінових тенденцій. Адже стратегічні напрями НТП, деякі закономірності технологічного розвитку можуть випадати з-під контролю мікроекономічних учасників ринку, в політиці яких застосовується логіка швидкої віддачі, інструментарій повернення інвестицій та максимізації прибутків засобами прискорення обернення коштів та виробничих фондів.

У макроекономічному вимірі одним із ключових критеріїв активності інноваційної діяльності та довгострокової конкурентності країни є кількість патентів, які реєструються у значущих з погляду критеріїв світового ринку сферах. За цим показником у 90-х роках ХХ століття особливо «впевненими» видавалися Швейцарія, Швеція та Німеччина: кількість патентів, які були зареєстровані в цих країнах тільки в 1997 році, становила на 1 млн економічно активних громадян 596, 483 та 449, відповідно. Це значно перевищувало аналогічні показники Японії (213), США (191) та Великої Британії (165 патентів).

Об'єктивне ускладнення та збільшення небезпеки великої кількості виробничих процесів у постчорнобильську добу не залишає сумнівів у необхідності створення якісно більш ефективної та всеохоплюючої системи технологічного контролю, принципової зміни уявлень про характер і форми здійснення конкурентної боротьби,

співробітництво індивідів взагалі. Неадекватне сприйняття «технологічного виклику» новітньої епохи не може не спричинитися до глобальних катастрофічних наслідків.

Технологічний розвиток не просто виступає складовою загального прогресу людства. Він випереджає зміни в інституційній сфері, під нього «підлаштовуються» відносини між економічними агентами, які реалізуються як на національних ринках, так і на рівні глобалізованого ринкового середовища.

Відбувається постійне збільшення частки товарів, які є носіями інформаційних технологій, виступають прямими або опосередкованими продуктами прикладних наукових розробок. У сфері невидимої торгівлі передача технологій як в Європі, так і загалом у світі вже впевнено посіла системовизначальне місце, формуючи провідні тенденції міжнародної економічної діяльності країн-лідерів науково-технічного поступу.

Міжнародна економічна діяльність з приводу розвитку технологій виникає як уособлення їхнього руху, передачі технологій у міжнародному масштабі в тій або іншій своїй формі. Міжнародна передача технологій — це рух науково-технічних досягнень — конструкторських рішень, систематичних знань та виробничого досвіду на комерційній або безвідшкодувальній основі через національні кордони (кордони митних територій) з метою кращої переробки ресурсів, підвищення ефективності виробництва та максимізації прибутку, включаючи такі стадії та види виробничої діяльності, як промислове застосування, управлінська діяльність, маркетинг тощо.

Зважаючи на вищесказане та на галузево-територіальну специфіку української економіки, можна твердити, що найважливішими цілями організаційного регулювання науково-технічних напрямів зовнішньоекономічної політики держави на європейському напрямі на макrorівні є:

- визначення місця й ролі важелів науково-технічної політики у загальнодержавній стратегії у процесі регулювання відкритої економіки;

- визначення пріоритетних і проміжних цілей, а також методів та інструментів впливу на науково-технічну сферу міжнародного співробітництва за участю українських кооперантів;

- всебічна підтримка вітчизняних науково-технічних розробок, підтримка суб'єктів господарської діяльності в плані технічного переозброєння експортного виробництва (насамперед ідеться

про такі напрями машинотехнічного експорту, як електронний, електротехнічний, авіаційний, транспортний, верстатний, а також хімічний та нафтохімічний, агропромисловий та деякі ін.);

– активне залучення передового західного науково-технічного досвіду, продумана патентно-ліцензійна політика, сприяння суб'єктам основної господарської ланки у придбанні іноземних технологічних розробок та створенні таких спільних міжнародних структур, що можуть прискорювати НТП в Україні;

– сприяння раціоналізації імпорту в плані абсолютного й відносного збільшення в його масі машинно-технічної продукції;

– забезпечення ефективної та розвинутої науково-технічної інфраструктури;

– забезпечення необхідного рівня участі України у міжнародних організаціях та структурах, що сприятимуть прискоренню НТП в Україні.

Політика в галузі стандартизації є одним з важливих факторів та передумов інтеграції України до системи світового господарства, засобом проведення ефективної міжнародної економічної діяльності. Взагалі, міжнародна практика свідчить, що принциповими завданнями є досягнення домовленостей про взаємне визнання сертифікатів відповідності товарів, а також гармонізація стандартів країн, широке співробітництво між статистичними відомствами країн, що торгують та здійснюють кооперування, реалізують інші форми економічної взаємодії.

Важливими функціями системи стандартизації та сертифікації є уніфікація параметрів економічної діяльності в Україні з європейськими нормами, що має на меті оптимізацію умов спеціалізованого виробництва, експортної діяльності, недопущення надходження на територію України дешевої неякісної продукції іноземного походження, причому така продукція у більшості випадків створює конкуренцію продукції вітчизняного виробника.

В інституційному відношенні «архітектура» стандартизаційно-метрологічного регулювання мала такий вигляд: Європейська комісія та компетентні органи Європейської асоціації вільної торгівлі встановлюють ключові критерії щодо здоров'я, безпеки громадян, охорони навколишнього середовища (для таких цілей видаються відповідні директиви). Ці ж самі органи, а також Європейський комітет зі стандартизації, Європейський комітет з електротехнічної стандартизації та Європейський Інститут зі стандартизації телекомунікацій, Європейське бюро з охорони довкілля

та інші органи встановлюють допоміжні якісні та технічні вимоги (технічно для таких цілей видаються мандати, дозволи та ін). Щоправда, все ще залишається і так звана «негармонізована сфера», яка не була охоплена спільним регулюванням та є предметом регулювання на національному рівні. Наявність «негармонізованої сфери» пов'язана не тільки з технічними ускладненнями із врахуванням усіх можливих технічних характеристик для усіх видів продукції. Вона зумовлена і об'єктивними культурно-історичними, географічно-кліматичними відмінностями між країнами. Причому національні нормативи можуть бути як м'якшими, так і жорсткішими за спільні.

Численні аспекти економічного співробітництва України з ЄС є важливим чинником прискорення її економічного розвитку. Фактично можна казати про виникнення нового, науково-технічного стану міжнародної кооперації, адже дослідницька та дослідницько-прикладна сфера є не лише передумовою обміну товарами високої технології та поєднання виробничих зусиль у тих процесах господарського відтворення, яким вони передують. Науково-технічні розробки дедалі більше й самі постають предметом міжнародної кооперації виробництва, об'єктом дво- та багатосторонніх проєктів з метою вивчення та практичного застосування природних закономірностей, феноменів, створення біотехнологій, полімерів, сплавів тощо. І причина цього — не лише механічна зміна міжнародно-коопераційних пріоритетів, поширення сфери інтернаціонального ринку на нові технологічні рівні, а й органічне поєднання науки з виробництвом.

*Павленко Юрій,
доктор філософських наук*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

Основою Східнослов'янсько-Православної цивілізації була Київська Русь, як водночас і макроетнічна спільність східних слов'ян Середньовіччя (з її власною складною етнічною структурою), і північна субцивілізація тогочасного Візантійсько-Східнохристиянського світу. Але за відомих обставин (серед яких перш за все варто згадати падіння Візантії, монгольські завоювання та литовсько-польську експансію на схід) у XIV–XVI ст. доля південних і західних та східних і північних земель Русі виразно розійшлася. Не втрачаючи рис цивілізаційної єдності, вони набули вигляду окремих субцивілізацій, які умовно можна було б назвати Східнослов'янсько-Західноправославною (протоукраїнсько-білоруською — в межах Великого князівства Литовського) та Східнослов'янсько-Східноправославною (московсько-російською — в межах Великого князівства Московського).

Східнослов'янсько-Західноправославна, субцивілізація за безпосередньої повсякденної взаємодії з периферійними, польсько-литовськими, формами Західного світу, виробила оптимальний для свого часу духовно-культурний синтез власної традиції та західної, з XVI ст. переважно барокової культури. Провідна роль у цьому процесі з початку XVII ст. належала Києву та його колегіуму, згодом — Академії. Але спроба конституювати себе у формах козацької державності, попри окремі яскраві досягнення, у цілому зазнала поразки.

Східнослов'янсько-Східноправославна — московсько-російська субцивілізація, яка кілька століть ставилася до Заходу відчужено, з підозрою і не була схильною сприймати його культурні досягнення, створила потужну державність, яка зі середини XVII ст. охоплювала простори від Дніпра до Тихого океану. Відомі події першої чверті наступного століття, пов'язані з поразкою І.Мазепи та утвердженням абсолютистської Російської імперії з її подальшим поглинанням Білорусі та України (без Галичини, Буковини і Закарпаття) фактично означали утворення спільної імперії східнослов'янських православних народів.

Розв'язання проблеми цивілізаційної ідентичності України має здійснюватися через визначення її в системі двох основних координат її буття: стрижневого розвитку власної слов'янсько-православної традиції (з початковою опорою на візантійську спадщину) та, з пізнього Середньовіччя, найтіснішої взаємодії з Західною цивілізацією (за не лише сприйняття її досягнень, а й періодичного відштовхування від неї, як то було під час козацько-селянських повстань). Але базою Православно-Слов'янської цивілізації, основою української, російської та білоруської культур були і залишаються давньоруські, спільні у своїх східнослов'янсько-візантійсько-балканських витоках.

Захід є породженням романо-германського синтезу, зокрема ранньосередньовічного симбіозу Католицької церкви і Франкської державності. Тому не дивно, що процес утворення Об'єднаної Європи майже відтворював і надалі відтворює послідовність формування Західнохристиянського світу Середньовіччя. Україна мала до нього відношення лише тією мірою, якою входила до складу Речі Посполитої, а потім (своїми західними теренами) Австрійської та Австро-Угорської монархії Габсбургів.

Формування староукраїнської спільноти відбувалося впродовж XIV–XVI ст. і завершилося у першій половині XVII ст., наслідком чого було створення гетьманської Української держави під проводом Б. Хмельницького в середині цього ж століття. Етнічним підґрунтям, на якому сформувався староукраїнський народ, були нащадки мешканців колишніх південноруських земель, перш за все (щодо козацької України) Київського, Переяславського та Чернігівського князівств, до складу яких, переважно у порубіжній зі степом смузі, увійшли численні слов'янізовані тюркські та іранські (аланські) компоненти.

Становленню староукраїнського народу як певної, відмінної від усіх його сусідів, культурно-мовної і (в межах Наддніпрянщини) суспільно-політичної спільноти сприяли 3 зовнішні «виклики», на які місцеве православне населення, відповідно до своїх можливостей, давало певні «відгуки». Йдеться про: 1) татарсько-турецьку агресію, у боротьбі з якою постало українське козацтво з Запорозькою Січчю; 2) польське, починаючи з Люблінської унії 1569 р., гноблення, відповіддю на яке були численні козацько-селянські повстання з Визвольною війною під проводом Б. Хмельницького включно; 3) Берестейська, 1596 р., унія, протидія якій стимулювала релігійно-культурне відродження у Середньому Придніпров'ї з центром у Києві.

Формування етнокультурного підґрунтя та етнополітичного каркасу староукраїнського народу відбувалося паралельно, але до певної міри автономно, з різними територіально визначеними осередками — Києвом і Запоріжжям. Але саме ефект перехрещення і резонансу культурно-освітньо-церковних та суспільно-політичних процесів на початку XVII ст., які паралельно започатковувалися на землях Русі — України у попередні століття, мав своїм наслідком виникнення староукраїнського народу.

Завдяки діяльності козацько-української еліти, особливо Б. Хмельницькому та його оточенню, в середині XVII ст. на теренах Середнього Придніпров'я утворюється самостійний етносоціальний організм з усіма необхідними суспільними, політичними, економічними та культурними ознаками, зокрема власною етнополітичною самосвідомістю, самобутньою культурою, окремою мовою, історичною пам'яттю та здатністю до самоорганізації для досягнення спільних для всього народу цілей.

За межами староукраїнського народу опиняється переважна частина русько-української знаті, яка інкорпорується до складу польського етносу. Паралельно, русинсько-українське населення західної частини етнографічно-українських земель, входячи до складу староукраїнського етносу в культурно-мовному відношенні, опиняється за межами українсько-козацького етносоціального організму. Утвердження на теренах Закарпаття, Галичини і Західної Волині греко-католицизму (уніатства) сприяло посиленню культурно-конфесійних розбіжностей між населенням західних, де міцно утримувалася влада Польщі, та козацьких, придніпровських земель. Це, у свою чергу, гальмувало процес створення єдиного українського народу, посилюючи територіально-регіональні відмінності в межах етнографічно русько-українських земель упродовж значної частини XVII та наступних століть.

Упродовж XVIII — першої половини XIX ст. національне життя підросійської України та русинсько-українських земель, що під кінець XVIII ст. опинилися у складі Австрійської держави Габсбургів (Галичина, Закарпаття, Буковина), набуло виразно різних форм. Культурно-національні зв'язки між ними були слабкими. Вони почали інтенсифікуватися лише з 70-х рр. XIX ст. Але навіть тоді і впродовж ще тривалого часу західні області та решта українських земель знаходилися в різних, переважаючих у своїй дії на них, цивілізаційних полях: Західнохристиянсько-Новоєвропейському (у складі його периферійної центральноєвропейської

австро-угорсько-чесько-польської філіації) та Російсько-Євразійському (переважно православно-східнослов'янському, потім — більшовицькому). Наслідки цього безпосередньо впливають на політичне і національне життя і сучасної України.

Попри ганебні і безглузді укази щодо заборони українського друкованого слова у 60–70-х рр. XIX ст., якихось спеціальних антиукраїнських заходів (які б, водночас, не стосувалися і власне російських губерній) знайти важко. Навіть тривалі коливання щодо введення земських інститутів західніше Дніпра були спричинені не «українофобією», а побоюванням, що провідні позиції в цих громадських структурах опанує традиційно антиросійськи налаштована польська шляхта. Самі ж ці укази були викликані неадекватною реакцією царського уряду і особисто ліберального Олександра II на наклепи відповідного змісту, за умов загострення боротьби польського народу за незалежність. Шкоди вони завдали більше Російській імперії, ніж українській культурі.

Взагалі ж, дискримінації за конфесійними і національними ознаками зазнавали євреї, навіть поляки, але не українці, які офіційно вважалися південною гілкою єдиного «руського» народу. Через українців відбулося початкове запліднення Росії адаптованими до православного духовного підґрунтя досягненнями європейської культури. Українці і росіяни входили у всі, у тому числі і найвищі, аристократичні верстви (Скоропадські, Кочубеї, Галагани, Розумовські, Безбородьки тощо). Гноблення, яке зазнавали українські селяни, мало не національну, а соціально-економічну природу і було не більшим, ніж власне російських кріпаків.

Україна належить (становлячи її основу) до Західноправославної субцивілізації Східнослов'янсько-Православної цивілізації Макрохристиянського цивілізаційного світу. Таке визначення дозволяє чіткіше усвідомити наше місце в сучасному світі. З одного боку, ми стоїмо у найближчому (порівняно з Росією) відношенні до Заходу, але (як і Росія або Грузія) не є його складовою частиною. Ми не пережили, як народи Заходу, Відродження і Реформації, які, разом з капіталізмом і раціоналізмом, сформували тип сучасної західної людини.

Захід нас не вважав, не вважає і ніколи не буде вважати аутентично «своїми». Західні проекти мають на нашому ґрунті цілеспрямовано адаптуватися до вітчизняних, багато в чому принципово відмінних від західних, умов. Разом з тим, ми потенційно здатні сприймати західні досягнення найбільш органічно, порівняно

з більшістю інших країн світу. Досвід такої адаптації у нас великий, майже півтисячолітній.

Можемо уявити три великі еліпси, що історично склалися впродовж багатьох століть, у певному відношенні навіть тисячоліть, і частково накладаються один на другий і третій. Перший з них — макроетнічний, а саме — загальнослов'янський. Другий — цивілізаційний, східнохристиянсько-православний, як складова частина Макрохристиянського цивілізаційного світу. Третій — економгеографічний і геополітичний, євразійський. У зоні їх взаємонакладання перебувають Україна, Росія та Білорусь, частково Казахстан і Киргизстан. Це положення потребує певного роз'яснення.

Те, що український, російський та білоруський народи належать до макроетнічної слов'янської спільності, становлячи її східнослов'янську гілку, сумнівів ні в кого не викликає. Проте слід зауважити, що на державному рівні лише Білорусь є майже цілковито східнослов'янською та православною, тоді як у межах України, тим більше — Російської Федерації, крім слов'ян присутні численні представники неслов'янських народів. В усіх трьох державах це практично повністю російськомовні євреї.

В Україні маємо значну кількість угорців, румунів та кримських татар, що компактно мешкають у певних регіонах — Закарпаття, Буковина та Крим. Крім того, присутні цигани і греки, не кажучи про менш численні неслов'янські етнічні групи, не прив'язані до якогось певного регіону (грузини, вірмени, волзькі болгари тощо). Угорці та румуни поруч з Україною мають власні держави, а більшість кримських татар, не кажучи вже про євреїв, циган та греків, мешкає за межами України.

Значно складніша етнонаціональна ситуація в Російській Федерації, в межах якої існує надзвичайно багато (мабуть, за кількістю найбільше з усіх держав світу) народів, чиї історично етнічні території знаходяться саме в межах РФ. Серед них волзькі болгари та башкири, а також інші народи Поволжжя — чуваші, мордвини, удмурти тощо; народи Північного Кавказу — осетини, чеченці, інгуші, лезгіни, аварці, балкарці, кабардинці, адигейці та інш., а поруч в степах — калмики; багато народів лісової, тундро-лісової та тундрової зон — карели, ханти, мансі, якути, тунгуси, евенки, чукчі тощо; також буряти та тувінці.

Так само складна конфесійно-цивілізаційна структура України і, значно більшою мірою, Російської Федерації. Щодо України, то тут ми бачимо представників Мусульманської цивілізації, пе-

реважно кримських татар, що мешкають здебільшого в межах відповідного півострова, та носіїв традицій Західнохристиянської цивілізації — угорців та поляків, більшість з яких проживають в Закарпатті (перші) та, не так компактно, у Галичині та на Волині (другі). Оскільки три названі регіони становлять широку перехідну смугу між Східнохристиянською та Західнохристиянською цивілізаціями, то зрозуміло, що тут бачимо значну кількість українців проміжної між православ'ям та католицизмом конфесії — греко-католиків. Простіша ситуація в Білорусі, де, крім переважаючої кількості православних, маємо і певну кількість католиків, переважно етнічних поляків, та, як і в Україні та РФ, євреїв, частина яких є віруючими іудеями.

Східнослов'янська, в абсолютній більшості російська, частина громадян Російської Федерації традиційно належить до православних, отже репрезентують східнохристиянський світ. Але бачимо території, мешканці яких належать до цілком інших конфесій — ісламу (майже всі народи Північного Кавказу, за винятком певної частини осетинів, волзькі татари та башкири) та буддизму (буряти, калмики, тувінці). Як і в Україні та Білорусі, бачимо також окремі, зосереджені переважно у великих містах, громади іудеїв, католиків та протестантів різних напрямів (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники та інш.).

Необхідно враховувати, що присутність на теренах Російської Федерації, України та Білорусі іноцивілізаційних, переважно католицько-протестантських та мусульманських релігійно-культурних факторів визначається не лише наявністю в них представників традиційно причетних до них народів, а й потужним впливом з-за кордону — з боку Ватикана, різних протестантських центрів та Мусульманської цивілізації як такої. Повною мірою це стосується РФ, але зовнішні, переважно католицькі та протестантські імпульси відчуваються і в двох інших, переважно східнослов'янсько-православних державах.

Кілька слів про євразійський еліпс, що охоплює більшість регіонів Російської Федерації, України, головно її степову та лісостепову частини та, меншою мірою, Білорусь, а також практично весь Казахстан, Киргизстан і, частково Узбекистан, а також Монголію, Джунгарію і Уйгурію. Його наявність визначається геополітичними та геоеконімічними факторами.

Євразійський еліпс формувався, з одного боку, внаслідок періодичного утворення величезних імперій у його межах або таких,

що охоплювали значну частину зазначених територій. Це — скіфський світ, гуннська держава, Тюркський каганат, деякою мірою Хазарія та Київська Русь, величезна, повною мірою євразійська, монгольська політична система Чингісхана та його нащадків — Чингізидів, зокрема — Золота Орда, також Московське царство та, тим більше, Російська імперія, особливо ж — Радянський Союз. Як наслідок — поява окремих близьких соціальних та політичних інституцій, таких, зокрема, як військовоорганізовані держави імперського типу та козацтво.

З другого боку, наявність євразійського еліпса визначалася геоекономічними факторами, зокрема товарообміном як в меридіональному, так і в широтному напрямках. У меридіональному напрямі він з найдавніших часів був зумовлений розподілом виробництва між мешканцями різних екологічних зон: лісової, лісостепової, степової та приморсько-узбережної. В широтному — трансєвразійськими торговельними трасами, зокрема — північною гілкою Великого Шовкового шляху. За часів Російської імперії, переважно з розвитком капіталістичних відносин, почав формуватися єдиний євразійський економічний простір, інтегрованість якого досягла свого максимуму за часів СРСР, особливо в останні десятиліття його існування. На сьогодні він до перної міри, але далеко не повністю, розпався, але це було зумовлено не економічними, а переважно політичними причинами.

До сказаного слід додати, що в межах Російської імперії, а особливо СРСР, більша частина євразійських регіонів входила до спільного освітньо-культурно-наукового простору з російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування (за значної русифікації білорусів, українців, татар, башкирів, казахів, киргизів тощо). До цього варто додати і значні переселення, головню росіян та українців, у східному напрямку, переважно в Північний Казахстан, Південний Сибір та на Далекий Схід.

Отже, бачимо, що Україна, Російська Федерація та Білорусь, деякою мірою Казахстан і Киргизстан, знаходяться в зоні взаємонакладання трьох зазначених еліпсів, що і визначає їх системну близькість, найбільшу на пострадянських теренах. Це дає підстави вважати, що попри всі сучасні протиріччя і суперечності, особливо між Україною і Російською Федерацією, а головню між їх володарюючими спільнотами (яких цілком безпідставно часто-густо називають «елітами», викривлюючи аутентичне значення цього поняття), існує об'єктивне потужне підґрунтя для розвитку між ними взаємовигідної співпраці.

*Пахомов Юрій,
академик НАНУ*

УКРАИНА И РОССИЯ: ЭФФЕКТЫ ВЗАИМОДОПОЛНЯЕМОСТИ И РИСКИ ОТТОРЖЕНИЯ

Правительство, которым управляют деньги, так же опасно, как правительство, которым управляют бандиты.

Ф.Рузвельт

Исследуя в течение многих лет цивилизационные процессы, я все больше приходил к выводу, что планетарная структура этносов в значительной мере формировалась на основе принципа взаимодополняемости. Действительно, если Запад экстравертный, то Восток — интравертный. Если у одних народов, избравших религией протестантизм, стремление к наживе становится чуть не смыслом жизни; то у других народов (ислам) религия оказывает сдерживающее влияние на проявление алчности; а на рыночно-спекулятивную экспансию даже набрасывает сдерживающую «узду».

Та же взаимодополняемость с элементами противостояния выявляется в отношении народов к природе. Одни этносы (например, японцы-синтоисты) относятся к природе как к божеству и проявляют (как индусы) милосердие ко всему живому. Другие (народы белой расы), наоборот, склонны к покорению природы и ее хищнической эксплуатации. Еще один аспект взаимодополнения: есть нации «мужские», и есть «женские» и т.д.

Показательно, что даже способы проникновения в тайны природы у разных миров (народов) существенно различаются именно по критерию взаимодополняемости. Так, если западный ученый добывает научные знания рациональным путем — посредством анализа и эксперимента, то в странах Востока (особенно в Индии) издревле использовались мистические практики, реализуемые, например, через введение в состояние транса посредством медитации и т.д.

Конечно, противоположности «ведут» себя по-разному. Они могут быть источником противостояния; но они часто становятся животворящими, когда взаимодополняются в процессах взаимодействия.

В нашем случае — применительно к России и Украине — феномен взаимодополняемости проявляется особенно рельефно. Пророческими в этом отношении были слова великого Гоголя о том, что великороссы и малороссы, щедро одаренные талантами, как будто созданы друг для друга.

Действительно, если русским свойственны в деяниях размах и склонность покорять вершины и просторы — будь то Сибирь, или Космос, или Северный полюс — то украинцы хороши в обустройвании пространства, в наведении (после прорыва) делового порядка. Проявляется это и в быту: ведь лучшие (ухоженные) деревни в Сибири, на Дальнем Востоке и т.д., украинские. Кстати, в Советской армии, в том числе в российских регионах, старшиной в подразделениях новобранцев обязательно назначали украинца.

Еще один важный момент: русский — что отмечали классики литературы — во всем доходит до крайностей, до предела возможного. Украинец же, наоборот, «поміркований», то есть умеренный. Даже известный анекдот: «Засядько меру знает» касается украинца. Не случайно и то, что в эпоху «застоя» в Правительстве СССР превалировали (в сопоставлении с их удельным весом в СССР) именно украинцы.

В свете изложенного может показаться, что после развала СССР и образования на его месте суверенных государств, наиболее благоустроенной и благополучной страной станет Украина. Однако этого не произошло. Более того, именно Украина продемонстрировала в первое десятилетие наибольшее (70%) падение, что побудило американского политолога Андерса Ослунга дать ей убийственную характеристику. Крушение экономики в Украине он образно охарактеризовал как «беспрецедентный случай транзита успешной и развитой страны в средневековье»*.

* Отметим, что если в 1990 году ВВП на душу населения в Украине (по паритетам покупательной способности, т.е. по реальному соотношению цен) превышал среднемировые показатели на 11% (Украина — 5433, мир — 4890 долл.), то в 2006 году, по последним данным ПРООН, этот показатель по Украине (6224 долл.) стал уже на 33% меньше среднемирового — 9316 долл. В России он был вдвое большим — 13205, Казахстане — 9832, — Беларуси — 9737 долл. Еще рельефнее выглядит провал в научно-технологической сфере. В 1990 году Украина, располагая 0,8% населения планеты, создавала 2% мирового ВВП, и 6,5% научно-технологического потенциала. Ныне последний показатель снизился на 2–3 порядка. Показательно, что за все годы «докризисного» роста Украина так и не достигла (минус — 20%) своего уровня 1990 года.

Все, что на поверхности выглядит парадоксальным, имеет объяснение. Дело в том, что процесс созидания новой страны, лишённой до этого не только атрибутов, но и традиций государственности, нуждался не в «поміркованості», а в глубоких и масштабных трансформациях. Но украинская власть, склонная лишь к поверхностным операциям, к глубоким и масштабным трансформациям не была приучена. И если в рамках СССР отсутствие таких качеств в Украинской ССР компенсировалось (в годы пятилеток, в космических и других прорывах) избыточной решительностью и радикализмом Москвы, то в новой ситуации «украинцам во власти» пришлось самим руководить собой. И тут, по ряду причин, в том числе и объективных, Украину ждала неудача.

Во-первых — существенной преградой на пути ускоренного развития с первых же лет стало глубоко укоренившееся в украинском этносе взаимное недоверие, и даже отчуждение. Причем подобным образом давали о себе знать на первых порах даже не раскол по линии Восток–Запад (что случилось позже), а глубокое взаимное недоверие в среде этнических украинцев. Весьма симптоматичными в этом отношении оказались результаты проведенного в 1994 году общеевропейского опроса (23 страны) по проблемам политической культуры*. Среди прочих там был вопрос: «Как Вы относитесь к соотечественникам: хорошо, очень хорошо; плохо, очень плохо». Во всех странах, кроме Украины, ответы на вопрос «плохо и очень плохо» были в пределах 5-6%; в Украине же негатив зашкаливал; оказалось, что плохо и очень плохо к соотечественникам в Украине относились в те годы — а это были годы эйфории по поводу независимости — 14%.

О том, что результаты опроса были не случайны, свидетельствуют и распространенные в Украине пословицы: «Чего бы ты больше всего хотел? — Чтоб у соседа сгорела хата и сдохла корова», «Пусть у меня выбьют один глаз, — лишь бы у соседа два» и т.д. По-видимому нигде в мире нет таких пословиц — и они не случайны; они свидетельствуют о непростой украинской истории**.

Общеизвестно, что одним из факторов успеха в экономике является солидарность. Там же, где уже на старте в обществе закла-

* По Украине я был руководителем данного проекта, поскольку директoрствовал в Институте социологии.

** Примечательно, что в южных степях и на востоке Украины люди другие. Отличительная черта населения тех мест — широта натуры.

дываются взаимное недоверие, а соответственно, — раздрай, экономический успех заведомо маловероятен.

Во-вторых — на судьбе страны негативно сказалась многовековая украинская безгосударственность. Истоки ее не только в казацкой вольнице, но и в попеременной включенности украинской территории в состав то одних, то других государств, компенсировавших дефицит государственности.

Казалось бы, надо было лишь скопировать атрибуты чьей-то развитой государственности и адаптировать их к украинской специфике. Но это оказалось не так просто, потому что значение имеют долгосрочные традиции жизнеустройства того или иного этноса. Именно традиции, передаваемые из поколения в поколение, закладывают (согласно исследованиям К.Юнга) в так называемом «коллективном бессознательном» жизнеустроительные установки и этноса, и каждого человека; и, соответственно, идея государственности в народе либо есть, либо ее нет. Ведь не случайно в Китае на протяжении более чем двух тысяч лет имеет место почитание чиновников и культ сильного государства. Идеи эти тысячелетия культивирует конфуцианство, а также, в какой-то степени, китайский буддизм и даосизм. Почитание государства имеет место и в России. Так что если, предположим, удалось бы «заглянуть» в коллективное бессознательное типичного русского (подобные операции под гипнозом осуществлял К.Юнг), то наверняка обнаружилось бы почитание пережитков «имперскости», что делает гражданина России сторонником сильной власти. В Украине же, в ситуации ее внезапного и неподготовленного выведения из-под соседской властвующей государственности, собственная государственность, в том числе из-за отсутствия традиций, не сложилась.

Конечно, свою роковую роль тут сыграла в начале 90-х годов навязанная Западом Украине и России разрушительная (для постплановой экономики) реформаторская модель т.н. Вашингтонского консенсуса (она же модель МВФ). Однако Россия, вначале претерпев на почве этой же модели катастрофу, вскоре опомнилась и сделала выбор в пользу рыночно-государственного синтеза, в рамках которого государство — руль, а рынок — мотор. Украина же, совершив самое глубокое из всех постсоциалистических стран падение, так и осталась приверженцей постулатов модели МВФ, согласно которым: «рынок сам все расставит», и «чем меньше государства, тем лучше»*.

* Это, кстати, были первые симптомы позже глубоко укоренившегося в стране иждивенчества.

Характерно, что когда речь заходит об государственной ущербности, то в виде оправдания говорится: зато в Украине демократия. Кстати, именно с этих позиций (с позиций демократии) Украину захваливает Запад. На деле же это — лишь уловка, имеющая целью противопоставить Украину России. Тем более, что именно Запад, как образцовый носитель идеалов демократии, лучше всех осознает, что демократия в Украине липовая, что это — карикатура на демократию. Ведь демократия — это не безвластие, а власть закона. Но все, что так или иначе связано с законами, в Украине провально. Причем, провально в каждой сфере — будь то суды, прокуратура, местная или высшая власть... Одна лишь, но убедительная иллюстрация: по данным Государственной исполнительной службы Министерства юстиции Украины в 2005 году подлежало принудительному исполнению 6,1 млн исполнительных документов; фактически же исполнено было из них только 2 млн. В 2006 году, соответственно, было из 5,7 млн — 1,9 млн документов с такой судьбой.

В такой ситуации — ситуации хаоса и беззакония — какой-либо продуманной политики (тем более стратегии) у государства по определению быть не могло; имела место лишь рефлексия на чрезвычайные происшествия, да и то она (эта рефлексия) слабеет, поскольку в последнее время усилилась тенденция саморазрушения центральных органов власти на почве межличностного противоборства первых лиц страны. Происходит ничем не ограниченное изничтожение одного государственного института другим, причем с переменным «успехом». В итоге в стране все больше исчезает управляемость — как в государстве, так и в целом обществе.

В-третьих — обрыв традиционных взаимовлияний Украины и России сказался в Украине роковым образом на восприятии культуры времени. Советский Союз, как известно, был первопроходцем в практическом овладении сценарной (т.е. долгосрочной, нацеленной на реконструкцию будущего) культурой времени. Именно долгосрочное планирование, принесшее отсталой ранее стране невиданный успех, западными странами (особенно США), а затем и странами Востока, было успешно использовано; правда после серьезного усовершенствования и «привязки» к научно-технологическому прогрессу.

Казалось бы, Украина, — как одна из наследниц СССР, а позже, «любимица» Запада должна была воспринять и на практике реализовать лучший (в том числе западный) мировой опыт плановой

реконструкции будущего. Без этого ведь инновационный и всякой иной прогресс, а значит и успешное развитие невозможны. Но унаследования плановости не произошло. Как оказалось, нынешней Украине ближе по ментальности не стратегическая (сценарная), а циклическая (от урожая до урожая) культура времени, свойственная ныне лишь примитивным экономикам. В итоге Украина стала позиционировать себя как страна малых дел. Достаточно сослаться на то, что за 18 лет в стране не было создано ни одного крупного завода!* И вообще утерянным оказался аспект движения к самому важному — к более совершенному будущему страны.

В отличие от ситуации в Украине, Россия, даже будучи униженной и тяжело раненной во времена Ельцина, была все годы стратегически ориентированной. Хотя ситуация в ней осложнялась потребностями оборонного развития, все же вклад в инфраструктуру, а также в обновляемое производство постепенно нарастал. Последние достижения — второй, более совершенный металлургический гигант в Магнитогорске и уникальный завод сниженного газа на о.Сахалин — свидетельствуют сами за себя.

Конечно, Россия на поприще высокотехнологичных мировых достижений тоже пробуксовывает. Однако она имеет выстроенные долгосрочные проекты, в которые вкладывает годами накопленные финансовые ресурсы, предназначенные именно для инновационного реконструирования будущего.

То есть, в отличие от Украины, Россия, хотя и с осложнениями, стремится реализовать свой потенциал в режиме сценарного, т.е. стратегического Времени.

В-четвертых — Украина, во многом из-за отторжения глубоких интеграционных взаимодействий с Россией, по сути, ставит под угрозу возможности перехода на инновационную модель развития, что является для нее на обозримую перспективу обстоятельством роковым.

Дело в том, что именно в ближайшие годы, в посткризисный период, в отличие от предкризисного прошлого, Украина не только лишается шансов обеспечить жизнедеятельность общества через нынешнюю низкотехнологичную модель, но и попадает в ловушку воспроизводственного коллапса.

Близорукость (а скорее — равнодушие) украинской власти, ее поглощение взаимной враждой и сиюминутностью, лишили эту

* В Китае почти за такой же период создано 60 000 крупных заводов!

власть способности предвосхитить неотвратимое исчерпание низкотехнологичного воспроизводственного потенциала в контексте нарастающих рисков. Сами же риски, связанные с проблемой исчерпания этой модели развития, оказались в Украине многофакторными, причем выходящими далеко за производственно-экономические пределы.

Сама низкотехнологичность несла все годы существования Украины печать не только отсталости (более чем 90% преобладание III и IV технологических укладов), но и варварского отношения к производственным фондам*. Относительно развитый (поначалу) производственный потенциал достался новым хозяевам как трофей; и, соответственно, к нему они относились как к трофею.

Настрой на хищническую эксплуатацию даром доставшегося добра дополнительно усугублялся сращиванием крупного бизнеса с властью, а также возможностью беспрепятственного вывоза доходов за рубежи страны. Этому содействовала и неустойчивая внутриполитическая ситуация. К тому же хищническая эксплуатация производственного потенциала происходила на общем фоне действия общестрановых факторов деградации и падения экономики страны. И хотя оба процесса (хищничество и общий фон страны) были взаимосвязаны, однако они не сводились один к другому. Процессы деградации производства были обусловлены системными деформациями, охватывающими не только экономику, политику, но и общество в целом. В итоге Украина, которая на старте своей независимости была, как отмечалось, одной из развитых и благополучных стран Европы, за годы независимости по уровню ВВП на душу населения оказалась на предпоследнем месте среди европейских стран (позади только Молдавия). По уровню развития экономического потенциала Украину существенно опередили не только когда-то менее развитые Польша и Словакия, но даже и в прошлом «зачумленная» Румыния. О том же, что к экономике дело не сводится, свидетельствует тот факт, что по оценочным критериям ООН Украина попала в число 46 так называемых «несостоявшихся стран».

Характерная особенность поведенческого стереотипа Украины — усугубляющие деградацию иждивенчество и благодущие. Показательно, что страна до сих пор, невзирая на негативные уроки, полагается на саморегулируемость рынка; а по части реформ в ходу

* Все высокотехнологичное, поскольку оно не удовлетворяло иждивенческим критериям, с гиканьем распиливалось на металлолом. Расхожим было выражение: «Будем делать из ракет кастрюли».

тезис: не будем изобретать свой велосипед*. Среди факторов, позволяющих стране расслабиться, и даже испытывать комфорт, не малое значение имела благоприятная экспортная конъюнктура, компенсирующая инерционность, но, вместе с тем, подспудно усугубляющая общее неблагополучие. Усугубляющая — потому, что экспортоориентированные отрасли (в основном металлургия и химия), доставшиеся Украине в наследство от эпохи ранней советской индустриализации и дающие львиную долю дохода, нынешние хозяева из-за благоприятной конъюнктуры не обновляли, и производство стремительно приходило в негодность.

Еще один фактор, усугубляющий ситуацию и масштабно увеличивающий расплату за благодушие и иждивенчество, — это политика растущего замещения собственных потребительских благ дешевым и во многом некачественным (подмена мяса мясными отходами и т.д.) импортом. Естественно, что подобная политика оборачивалась упадком многих отраслей, особенно сельского хозяйства, которое так и не достигло (как и экономика в целом) уровня 1990 г. Украинской ССР.

В результате такой политики власть не только обрушила внутренний рынок и нанесла ущерб экономике, но и содействовала формированию психологически ущербной потребительской модели. Модель эта, основанная на массовой выдаче потребительских кредитов в счет внешних заимствований, оказалась для экономики вдвойне опасной. Во-первых, она обернулась проеданием незаработанного, что сказалось на скорости и глубине вхождения Украины в кризис. Во-вторых, народ, и без того всей ситуацией настроенный на иждивенчество, был дополнительно заражен вирусом потребительства, который переключает человека с созидательного «быть» на ажиотажно-расслабляющее, а то и паразитическое «иметь»**.

* Между тем, мировой опыт успешного реформирования экономик свидетельствует о важности «своего изобретательства», в том числе искусства адаптации чужого, пусть даже самого успешного опыта.

** О потребительстве как проедании незаработанного свидетельствуют следующие факты: при увеличении за 2004–2007 гг. потребительских товаров в 2 раза и росте производительности труда в 1,8 раза доходы населения были увеличены в 4,8 раз. При этом дополнительно раскручивалось потребительское кредитование населения, осуществляемое на 80% за счет внешних заемных источников. В 2007 году объем таких кредитов вырос на 164,9%, а в 2008 году (9 месяцев) — на 33,5%. Возникший при этом ажиотажно раскрученный потребительский спрос покрывался хлынувшим в «открывшиеся ворота» импортом.

Продовження посилання див. стор. 139

В русле потребительства и затушевывания процессов деградации страны срабатывал все годы и поток денежных средств, идущих из-за границы, от многомиллионной (25% работоспособного населения страны) армии гастарбайтеров.

Наконец, на благодущие и иждивенчество настраивали в Украине высокие темпы экономического роста. На деле же и этот, казалось бы благодатный фактор, был ущербным. В условиях низкотехнологичности и нарастающей производственно-экономической деградации даже высокие темпы роста часто перекрывались истощающим страну неравным (межстрановым) обменом. Типичным для Украины все годы был негативный результат такого обмена, который скрыт от поверхностного взгляда, но выявляется, к примеру, при продаже (дешево) украинской древесины и покупке из нее сделанной итальянской мебели; или при «обмене» украинского кожсырья на немецкую обувь; то самое присуще «отверточной сборке» автомобилей, которая сопровождается покупкой за рубежом сверхдорогой «начинки» и т.д. Таков присущий отсталым странам неравный межстрановой обмен, сопровождаемый перетоком стоимости от слабого к сильному. Сильным, условно говоря, достаются «сливки», а слабым «обрат». Так что высокие темпы для низкотехнологичной страны — это, в определенной степени, иллюзия успешности. Подобный эффект можно наблюдать на некоем отрезке горной дороги в Грузии возле Тбилиси. Когда ты едешь на автомобиле, кажется, что поднимаешься вверх; когда же останавливаешься и отпускаешь тормоз, оказывается — ты ехал вниз. Так что Украине, пока она технологически отстает, даже высокими темпами роста, на почве чего власть сама себя обзывала «европейским тигром», гордиться не приходится.

Конечно, источником благодущия по части своей успешности является не только власть. Значение (быть может главное) имеет повышенная чувствительность украинского этноса к самозахваливанию, а также убежденность в своей «избранности». Это русский, лишенный от природы кичливости и болезненного тщеславия,

Закінчення посилення зі стор. 138:

А это, в свою очередь, привело в итоге к шестикратному обрушению темпов роста пищевой промышленности и к уменьшению на 4,8% поголовья крупного рогатого скота. Ущерб, нанесенный популистским потребительством в короткие сроки не восполним. Все это тоже усугубило кризис. Ну и подрыв самого настроения на созидание — что в цифры не укладывается, — конечно же, произошел.

готов высечь и страну, и самого себя; недаром именно в России (но не в Украине!) распространены сказки об Иване дураке, что есть свидетельство незакомплексованности русских. Иное — Украина. В свое время украинский классик В.Короленко утверждал, что украинский национализм самый бутафорный. Отсюда не случайно переписывание истории возведено ныне в Украине в ранг главной задачи страны. Конечно, власть на почве фальсификации истории и противопоставления всего украинского российскому не только идеологически обосновывала украинскую идентичность, но и отвлекала внимание народа от провалов жизнеустройства.

Однако, похоже, что в своем стремлении к демонизации России правители Украины переусердствовали. Именно перебор, который народ всегда чувствует, а также успехи России и рост ее значимости на мировой арене предопределили стремление, по сути, основной массы украинцев, — сблизиться с Россией. Так, если 3–4 года назад сторонники России составляли в Украине иногда всего лишь 40–45%, то в последние два года соответствующий показатель не падал ниже 71%. Последний же опрос, проведенный ведущим украинским центром КМИС и российским Левада-центром, зафиксировал буквально вспышку украинских (к России) симпатий. Оказалось, что хорошо и очень хорошо относятся к России 91,1% украинцев; а сторонники позиции, согласно которой Украина и Россия должны иметь безвизовый режим и жить дружно, составляли 67,6% украинцев [1].

Кстати, тем же опросом опровергнут был дежурный тезис украинской власти о якобы генетической склонности россиян «поглотить» Украину. Так, на вопрос о том, должны ли украинцы и россияне объединиться в одно государство позитивно ответили 23,1% украинцев, и всего 11,8% россиян! Так что, исходя из этих данных, скорее можно было бы украинцев обвинять в стремлении «захватить» Россию, а не наоборот*.

Симптоматично, что обозначенный разворот общественных настроений украинцев в пользу России совпал с той провальной ситуацией в экономике Украины, выход из которой (по большому счету) возможен только через инновационную модель, что,

* Расхожий тезис о стремлении России овладеть Украиной, исповедуемый антироссийским украинством, абсурден уже потому, что Россия, в случае подобной акции, обрушила бы сама себя, т.е. свою экономику. Ведь нынешняя Украина для России просто неподъемна. Неподъемна еще в большей мере, чем была ГДР для ФРГ в годы их воссоединения!

в свою очередь, делает настоящими украинско-российские интеграционные взаимодействия. Неотвратимость такой интеграции, охватывающей — что самое главное — научно-технологическую сферу, — обусловлена не только общим падением украинского производства, но и выходом из строя в Украине той самой низкотехнологичной экспортоориентированной модели, которая, при всех ее дефектах, до сих пор была главной «кормилицей» страны и почти единственным поставщиком валюты.

То, что эта модель подлежит не ремонту, а ликвидации и замене, причем замене на радикально отличающуюся, а значит, на высокотехнологичную модель, было ясно все последние годы. Ведь Украина, познавшая когда-то в прошлом свою значимость и вкус высокоразвитости, к тому же находящаяся в родстве с Россией, не может окончательно смириться со своим нарастающим плебейством. Такое «смирение» и обреченность были бы возможны лишь где-то в закоулках племенной Африки, но не на бойком перекрестке активных взаимодействий динамично развивающихся держав. Да и стала бы окончательно «безлюдной» такая страна: ведь все, кто рядом, живут все лучше, и лучше.

Конечно, в ситуации, когда каждый из правителей Украины блюдет лишь свой сиюминутный интерес, переход от инерционно-индустриальной модели роста к модели стратегической, а значит инновационной, мог бы во времени затягиваться дальше и дальше. Этому вполне соответствует распространенное «философское» высказывание украинцев: «Якось воно буде...». Однако накрывший Украину мировой кризис заставил власть и общественность соотносить катастрофическое настоящее именно с инновационным будущим.

Получилось так, что кризис не только ударил по Украине, — он вышиб у украинской элиты (а это — олигархи и власть) почву из-под ног. Причем наиболее чувствительный удар был нанесен именно по украинскому олигархату, чьи экспортноориентированные потоки непосредственно смыкаются с волнами глобального кризиса и ими блокируются. Блокируются не только из-за кризиса, но и потому, что крайне устаревшие экспортные отрасли, эксплуатируемые с установкой на «добывание», полностью лишились с «приходом» кризиса шансов на спасительную диверсификацию и, соответственно, на конкурентоспособность. По этой причине, а также вследствие общей неблагоприятной экономической и особенно финансовой ситуации (огромные иностранные

заимствования, массовые невозвраты кредитов и т. д.) Украина вошла в кризис в качестве мирового рекорсмена.

О том, насколько быстро и глубоко Украина втягивалась в кризис, свидетельствует вывод самых компетентных зарубежных «оценщиков». Так, согласно выводам совместного симпозиума в Гааге (МВФ, Всемирный банк, рейтинговые агентства Блумберг, Мерил Линч и Фитч) Украина из числа стран, затронутых кризисом сразу же больше всего пострадала. Причем факт занятия «первого места» иллюстрирован был данными таблиц, заполненных сводными, фиксирующими кризис показателями. В сделанном там же заключении прогнозировалось отбрасывание страны назад, сопровождаемое обрушением прежде всего крупных компаний.

Примечателен также и диагноз, озвученный экспертом названных агентств Вольфгангом де Толь по поводу украинского кризисного «лидерства». «Украина, — сказал он, — как кораблик без капитана и без команды барахтается в открытом море в отчаянный шторм; и даже так все обессилили, что некому крикнуть SOS. А в это время другие корабли задраили люки, сняли снасти, и легли в глубокий дрейф, чтобы спасти хоть что-то»^{*}.

Вскоре стало понятно, что кризисная ситуация в Украине опасна не только из-за потерь, приносимым кризисом. Не менее опасной для страны представлялась и послекризисная ситуация. Пока Украина завершает путь многолетнего сползания на обочину и конает в кризисе, другие страны смогут не только успешнее пройти кризисный путь, но и инновационно продвинуться. Ведь кризис, особенно мировой, — это не только бедствие, это еще и селекция. Он как волк в лесу добывает слабых (в нашем случае, — «нисходящих») и тренирует сильных. Т.е. восходящих. Уже ясно, что нынешний кризис разворачивает в сторону еще большего успеха Китай; что он силой (с хрустом костей) заставляет сменить модель развития Россию; а также пристрастно испытывает (из-за деградации ценностей) пока еще лидирующий Запад. Как писал А.Тойнби: «Если для людей суицид есть нечто неординарное, то для цивилизаций это обычный конец». Хотя конец (вспомним судьбу Рима) может продолжаться долго.

^{*} Согласно данным Госкомстата Украины падение экономики и в 2008 г., и в первом квартале 2009 г. было «рекордным». В последнем случае падение ВВП составило 20,3%. В итоге прирост экономики за 2005–2007 гг. сошел на нет. Столь стремительного падения не было ни в Европе, ни в Азии.

В Украине критической для страны проблемой стала судьба производственных мощностей экспортоориентированных предприятий. Модернизировать эти мощности страна не в силах. А к тому же в этом нет никакого смысла, ибо громадное скопище технологической рухляди модернизации не поддается. Окончательный приговор украинской экспортоориентированной низкотехнологичной модели выносит и мировая конъюнктура, которая в посткризисной ситуации уже не будет благоприятной для основного массива традиционных украинских экспортных товаров. Ведь на те же внешние рынки, с той же (что и Украина) экспортной продукцией выходят обновившие свои мощности Китай, Индия и Россия, на фоне которых украинская продукция скорее всего станет заведомо неконкурентоспособной.

Все эти обстоятельства буквально загоняют Украину в глухой угол. Традиционные экспортоориентированные отрасли (речь, прежде всего, о металлургии и, во многом, о химии) в посткризисной перспективе выйдут из строя. Эта экспортная продукция еще до кризиса находилась в зоне конъюнктурного риска. Остальная часть экспортоориентированного потенциала и невелика, и несовершенна, а также для «прокормления» страны зарабатываемой валютой недостаточна.

Неважной является в Украине и ситуация с проблемами обслуживания собственным производственным потенциалом внутреннего рынка. Известно, что в развивающейся стране оборотной стороной доминирования экспорта является узость внутреннего рынка. В Украине, с ее мощным ресурсным (в том числе черноземы) потенциалом, до недавнего времени функционировал большой конгломерат отраслей внутристрановой, особенно потребительской ориентации. Однако в последние годы, как отмечалось, в том числе в целях прикармливания электората, а также снижения инфляции, были широко открыты границы для импорта, и это обстоятельство, а вслед за ним, — влияние кризиса — обусловили существенное сужение и даже блокирование внутреннего рынка.

Оба обозначенные фактора — бесперспективность реанимирования изжившей себя экспортной модели и сужение и без того слабого (сравнительно с масштабами страны) внутреннего рынка острейшим образом ставят перед Украиной проблему выхода из этой ситуации. Самое опасное состоит в том, что Украина свыклась со периферийным состоянием. Властью же делается все, чтобы страна

находилась в блаженном неведении*. И это притом, что Время сейчас характеризуется плотным отсчетом и ускорением и что цена потерь Времени стремительно растет.

Ясно, что критическое состояние украинской экономики — осложняемое, к тому же, внешними долгами, и острой нехваткой финансов, предполагает не экстенсивное наращивание имеющегося потенциала, а радикальную модернизацию, основанную, теперь уже, на смене поколений технологических укладов — низких высокими.

Ситуация, к которой подошла вплотную Украина, не является просто лишь трудным периодом. Страна буквально застыла перед выбором: или окончательно превратиться в маргинала и, скорей всего, быть расколотой на части; или нацелиться (впервые за свою короткую историю) на успешное инновационное будущее, подобно тому, как это происходило в Ю.Корее, Сингапуре, Финляндии и других странах; и к чему стремительно идет полуторамиллиардный Китай.

Для Украины, с учетом ментальности украинского этноса, самое трудное во всем этом — смена поведенческого стереотипа инерционности и иждивенчества на готовность к мощному созидательному рывку, основанному на вере в лучшее будущее. И не имеет значения, будет ли этот порыв исходить непосредственно от народа, возглавляемого вождем, или народ верит свою судьбу сильному украинскому реформатору, который, по аналогии с турецким Кемалем Ататюрком, произнесет слова: «Я силой тащу народ в лучшее будущее вопреки сопротивлению этого народа».

Таким является первое условие. Но есть и второе условие, без которого инновационный прорыв, а соответственно, и смена нынешней модели на высокотехнологичную не состоится: это взаимодействие в научно-технологическом контексте с Россией. И в этом смысле уже состоявшийся поворот симпатий украинцев в сторону России как нельзя кстати. С массовыми симпатиями не может не считаться и власть. Кстати, в последнее время даже радио, которое все годы было русофобским рупором, уже Россию не клянет. И даже В.Ющенко существенно на этом «фронте» поостыл.

* Подобное самоуспокоение в современном, динамично меняющемся мире опасно. Конфуцию принадлежит предостережение: «Скала, о которую бьются волны, кажется нерушимой. Но волны неумолимо подтачивают основание, и вдруг скала рушится». Вспомним, как рухнул СССР, — а это ведь именно нечто более значимое...

Может возникнуть вопрос: а причем «дружба народов», когда речь идет о проблемах технологических и экономических. Ответ таков: очень даже «причем».

Мир так устроен, что не все виды взаимодействий между разными странами и народами происходят независимо от того, дружны они или нет. Так, для торговых сделок не имеет значения — друг ты или нет; успешно торговать можно и с врагом. Иное дело — совместное решение проблем научно-технических, т.е. сотрудничество там, где участники делового проекта взаимодополняемы. В такой ситуации, как правило, требуется взаимное доверие, а то и личные симпатии.

Все это, с позиций бездушного рационализма, покажется вздором: ведь рынок, в том числе инновационный, — это чистоган*.

Да! Это было бы так, если отбросить два обстоятельства.

Первое — если бы Россия не была заселена русскими, которые чувствительны к дружбе, и которые могут отдать другу, называемому братом, последнюю рубашку**. Кстати, украинская верхушка на первых порах прекрасно этим пользовалась. Достаточно сослаться на цены на газ, и не только... В данном случае Украина вела себя как жена, которая бросила мужа, но требовала, чтобы он ее содержал. И содержал ведь...

Второе — если бы на нынешнем этапе уже не только экономический успех Украины, но и само ее существование не стало бы решающе зависеть от взаимодействия именно с Россией, причем на ином, чем раньше, более высоком уровне.

Казалось бы, можно отвергнуть тезис о неизбежности альянса с Россией, сославшись на примеры, относящиеся, скажем, к Сингапuru, Ю.Корею, Финляндии и другим странам, которые сами себя вытащили из состояния отсталости и сформировались в качестве технологически передовых.

Тут все вроде так, но и не так. В те годы США из-за холодной войны с СССР не жалели средств на подтягивание стран-союзников, окружающих лагерь социализма, включая не только СССР, но и коммунистический Китай. Поэтому в страны прозападной ориентации, где зарождались модернизаторские процессы, активно вкладывались капиталы, а с ними и новейшие высокие

* Впрочем, надо и рациональному Западу задуматься, почему Адам Смит свое главное произведение связал с этикой.

** Согласно Ф.Достоевскому, «Ко всечеловеческому братскому единению сердец русские наиболее предназначены».

технологии, причем не вышедшие в тираж, а те, которые заключали инновационную ренту.

Иное дело — современная Украина. Она заведомо лишена доступа к западным высокотехнологичным инновациям, а также существенно ограничена в инвестициях в производство вообще. Из-за известных причин: беззакония, всеохватывающей коррупции, неустойчивости власти и неопределенности судьбы страны — иностранные инвестиции под стратегические проекты в Украину не поступают. Львиная доля прямых иностранных инвестиций традиционно вкладывается в сферы с коротким циклом окупаемости — это торговля, финансовые сделки, операции с недвижимостью и тому подобное. Свои же финансовые вложения в инвестиции производственного назначения в Украине крайне ограничены. За 16 лет капитальные вложения в основные фонды составили лишь 29,5% от объема годовых капиталовложений в 1990 г. И это притом, что тогда основные фонды были в ином (лучшем) состоянии.

Существенно, что даже при наличии финансов одной из серьезных преград на пути долгосрочного инвестирования в Украину явился бы недостаточный по размерам, а значит, лишенный эффекта масштаба украинский внутренний рынок. Представляется, что и это обстоятельство должно настраивать страну на причастность к более емкому рынку, каким для нынешней Украины является только российское экономическое пространство (разумеется, и СНГ в целом).

Осложняет возможность нынешней Украине самостоятельно инновационно состояться и то обстоятельство, что население ее находится в состоянии угнетенности: лишено веры в завтрашний день, одержимо страхами, захлестнуто бытовыми неустройствами*.

* О том, что дух и энергетика нации угнетены, а значит, народ лишен сил активного действия и сопротивления, свидетельствуют многие факты, накопленные за последние годы. Причем факты эти настолько весомы, что характеризуют не отдельные явления — общество в целом. Так, исследования ВОЗ (Всемирной организации здравоохранения), проведенные в масштабе планеты, охарактеризовали психологическое состояние украинского народа как наиболее (в мировых пределах) депрессивное. Вывод этот подтверждает и общеевропейский опрос 2007 г. (в котором участвовал и Институт социологии НАН Украины), охвативший 24 европейские страны. По итогам опроса оказалось, что Украина находится на последнем (24) и предпоследнем (23) местах по показателям: доверия к работникам центральных и местных

Закінчення посилання див. на стор.147.

Процесс вырожденчества в Украине все годы набирал ускорение и стал всеохватывающим. Показатель этого (не единственный), — приход рыночных отношений в суды, силовые структуры, на все этажи власти, т.е. туда, где их не должно быть.

Понятно, что народ с такими расстройствами не способен ни к гражданскому протесту, ни к эффективной созидательной деятельности. Не случайно, что многие соотечественники, выехавшие на заработки за границу, вдруг с удивлением узнают, что они, как оказывается, не только трудолюбивы, но и полны энтузиазма и надежд на будущее.

Конфуций говорит: «В богатой стране стыдно быть бедным, а в бедной — стыдно быть богатым». У нас ничто не стыдно, поскольку рухнула мораль. И это тоже источник угнетения духа. Как писал Ф.Искандер: «Будучи подавленным, народ теряет аппетит к высоким ценностям».

Известно ведь, что страны, добившиеся успеха в виде экономического чуда, в отличие от украинской ситуации, в течение многих лет демонстрировали силу духа и мощный энергетический подъем, веру в будущее, волю к успеху, потребительскую сдержанность и даже жертвенность (опять-таки, во имя успешного завтра). В странах этих, в отличие от Украины, царил суровый порядок, минимальным был разрыв доходов богатых и бедных, а главное — на корню изничтожалась коррупция (ведь известно, что масштабная коррупция и инновационный успех несовместимы).

Как пишет в своей статье «Призыв к порядку» Владислав Иноземцев в отношении инновационной модели, «...не надо путать средства и результаты и думать, будто модернизация возможна без собранности, мобилизации и самоограничений» [2]. И далее, —

Закінчення посилання зі стор. 146:

органов государственного управления (24 место); доверия к финансовым компаниям и банкам (24 место); оценки состояния семейного дохода (24 место); удачного поиска работы до 3-х месяцев (24 место); оценки состояния своего здоровья (24 место); обустройства своего дома (24 место); доверия к милиции (24 место); проявления на работе инициативы (23 место); возможности выбора семейного врача (24 место); ощущения себя активным и энергичным (23 место); ощущения себя счастливым (24 место). Как видим, налицо доказанная угнетенность духа. Причем даже по критерию счастья Украина хуже всех, что, казалось бы, не укладывается в голове, поскольку украинский народ всегда был одним из самых жизнерадостных (вспомним описания украинцев Гоголем, Чеховым, Пушкиным, Короленко и др.).

«Когда отсталые страны Юго-Восточной Азии начинали экономические реформы, средний размер ВВП на душу населения составлял 700–900 долларов США. Это позволило перенять технологические достижения Запада и соединить их с дешевой рабочей силой. Однако результат такого соединения общество ощутило в среднем через 15–25 лет после начала реформ: до этого зарплата росла на 1–2% в год, а доля накоплений в ВВП сохранялась на уровне 38–50% ... серьезный рост доходов населения начался, когда «дореформенные» показатели были превышены в 2,5–4 раза» [3]. И далее: «серьезную промышленную державу нельзя построить без мобилизации усилий, — как народа, так и власти. А мобилизация всегда нуждается в порядке и ответственности, которых нельзя требовать от «низов», если их нет «наверху» [4].

Возникает вопрос, могут ли в Украине на такие жертвы пойти верхи, утопающие в роскоши и привыкшие ко вседозволенности? Конечно, нет! А раз так, то и население (в ситуации типа нынешней) не включится полноценно в процессы формирования инновационной модели. Оно в такой (как нынешняя) ситуации превращается в толпу, ожидающую подачек. Толпа хочет получить всегда «все и сразу»; она не склонна ужимать свой аппетит из-за рискованных вложений в будущее, и поэтому общество (и верхи, и низы) сообща ставят крест на перспективе. Еще Конфуций говорил: «Общество, которое живет лишь настоящим, — уничтожает будущее».

Хочется верить, что состояние безысходности — это прелюдия перед очередным Майданом, но уже не оранжевым (он дискредитирован даже в глазах участников этого заказного действия), а сине-желто-белым и красно-голубым. Как любит повторять известный альпинист, покоритель Эвереста Валентин Симоненко: «Когда совсем нам плохо, — значит победа близко». Ведь для такого Майдана налицо все предпосылки — от неудовлетворенности положением в экономике и политической сфере до осознания масштаба деградации этноса и понимания важности украинско-российского альянса как способа выведения страны из нынешнего тупика.

Когда-то Бенито Муссолини произнес фразу: «Представим невозможное — мы победили!» Соответственно, и мы представим, что в Украине, несмотря на все, что с ней произошло, воля к прыжку в успешное будущее всколыхнула нацию.

В такой гипотетической ситуации безальтернативно успешной может быть только инновационная модель; и состояться (а также

принести обильные плоды) она может только в украинско-российском симбиозе.

Естественно, что локомотивом инновационного рывка выступает в этом альянсе Россия. Главными же факторами успешности такой модели являются, с одной стороны, эффект резко возросшего масштаба, а с другой — сохраняющаяся пока что производственно-экономическая и научно-технологическая взаимодополняемость двух наших стран. Немаловажное значение будет иметь и десятилетиями формировавшаяся общая хозяйственно-организационная культура. И наконец украинцы, вошедшие в кооперационные взаимодействия с россиянами, не будут себя ощущать (как в странах Запада) гражданами второго сорта.

Переход к инновационной модели в Украине осложняется необходимостью преодоления механизмов, а еще важнее — сил, которые обслуживают господствующие в стране чиновничье-олигархические и кланово-политические интересы. Ведь все то, что сказочно обогащает нынешних хозяев жизни (то ли за счет прорех в законодательстве, то ли посредством сложившейся коррупционной практики) добровольно с арены не сойдет. Тем более, что в Украине сама практика «левого» обогащения переросла в особую теневую институциональную систему, которая по своей отлаженности намного превосходит тот легальный институциональный «недодосок», который представляет официоз.

Главное — не только в масштабе и отлаженности теневой системы обогащения; еще важнее то, что она несовместима, в первую очередь, именно с инновациями. Ведь никакой инновационный интерес (т.е. система соответствующих стимулов), заложенный в Украине, предположим, в индикативное планирование, в выставление длинных денег, в налоговые стимулы и льготы инновационной ориентации и т.д., в нынешней ситуации не перешибет враждебный всему инновационному теневой интерес. И, действительно, зачем бизнесворотилам вкладывать деньги в далекое и рискованное будущее и годами ожидать отдачи, когда есть возможность (именно у крупного, способного на инновации капитала) присосаться к госбюджету; подешевке скупить со временем подорожающую землю; обогатиться за счет спекуляций недвижимостью и/или рейдерства и передела (в том числе государственной) собственности и т.д.

Конечно, если бы владелец, предположим, металлургического комбината, был бы государством «загнан» в легальное «стойло»,

то актуальним способом виживання була бы тільки конкурентно-способність, а значить — модернізація. Но нині кождий владелец крупного бізнеса знає, що цього, с учетом природи української влади, нікогда не буде. А раз крупний бізнес враждебен інноваціям, то і малий і середній бізнес інноваційно не соотіється. В отличие от этого, не тільки на успешном Западе, но и в Китае крупний бізнес інноваційно вирощивает — не без «подказок» государства — інноваційний бізнес малий і середній.

Возникает вопрос, может ли взаимодополняемый симбиоз с Россией исправить украинскую ситуацію? Убежден, что может, но при условии, что Россия исправит ситуацію свою. То есть делает институциональную систему к инновациям настолько восприимчивой, что денежные потоки текут через долгосрочные проекты в инновационное будущее так же естественно, как весной березовый сок течет вверх по стволу березы.

Нет сомнений в том, что подобный альянс, будучи нацеленный на инновации и при условии подъема духа, мог бы по успешности, и по стремительности, и даже по конечному эффекту превзойти феномены экономического чуда недавнего прошлого. Здесь ведь, в отличие от времен восхождения Ю.Кореи, Сингапура, Таиланда и Финляндии, научно-технологический подъем начался бы не с нуля, а с оживления и освоения не до конца растраченного огромного научно-технологического наследия бывшей второй державы мира. К тому же сам прогресс в науке и технологиях, а значить и отдача, с годами становятся в мире все более стремительными.

Вновь востребованными в ситуации научно-технологического ренессанса и подъема оказались бы и не до конца «оборванные» цепочки когда-то мощного конгломерата российско-украинских инновационных взаимодействий. Причем это касается и Академий наук двух стран, и отраслевых организаций, и предприятий, и отдельных личностей.

Мировой опыт, особенно недавний, свидетельствует и о том, что модернізація предполагает оптимальное соотношение сферы услуг (к чему тяготеет постиндустриальный мир) и сферы производства, способного обеспечить страну качественными промышленными товарами. Ведь те же Соединенные Штаты Америки, нарушив оптимальное соотношение этих двух сфер, существенно усугубили ситуацію и до, и в период кризиса. Чего стоит в этом

отношения зависимость США от Китая. Впрочем, добиться эффективности на этом направлении не так просто: здесь важна селекция и санация, и диверсификация обеспеченная структурными реформами. Значительный позитив есть в этом отношении и в Украине. Так, и на Юго-Востоке Украины, где находится основной массив неподъемных производств, имеются и до сих пор привлекательные — особенно с учетом возможностей модернизации, предприятия машиностроения, станкостроения и других отраслей (в том числе предприятий ВПК). Несомненно, что развертывание на почве интеграции межстрановых кооперационных цепочек откроет на украинско-российском пространстве новые возможности как для эффективной рациональной перегруппировки производств и, соответственно, товарных потоков, так и для наращивания доходов за счет эффекта структурных сдвигов и возросшего масштаба межстранового рынка.

Несомненно и то, что развитие межстрановой кооперации позволило бы каждой стране избежать неэффективных затрат, особенно затрат копирования. Один лишь пример. Уже обозначенное намерение России возобновить строительство авианосцев может быть существенно удешевлено и рационализировано, если для этого будет использовано лучшее предприятие такой специализации бывшего СССР — Черноморский завод в г. Николаеве, строивший корабли этого класса. И таких возможностей откроется много, особенно в отраслях ВПК. Что же касается Украины, то, с учетом переноса возможностей кооперирования на другой, более высокий уровень, в стране получило бы развитие производство самолетов, автомобилей, а также продукции легкой и пищевой промышленности. Украина существенно выиграла бы и в отношении притока качественных инвестиций. Ведь все предыдущие годы процесс этот существенно сдерживается узостью украинского внутреннего рынка! Соседние страны из-за этого, то есть из-за отсутствия эффекта масштаба, предпочитали ввозить в Украину не капитал, а готовую промышленную продукцию. Особенно это касается продукции крупносерийного производства.

Таким образом, формирование украинско-российского альянса, а может быть, и альянса в рамках СНГ, решающе содействовало бы не только переводу взаимодействующих стран на инновационную (постиндустриальную) основу, но и решению актуальных проблем модернизации традиционной индустрии, без чего сам

постиндустриализм проблематичен. Ведь постиндустриализация въезжает в экономику лишь на плечах полноценной индустриализации.

Литература:

1. Зеркало недели. — 2009. — 11 апреля.
2. Свободная мысль. — 2008. — № 10. — С. 60.
3. Там же. — С. 61.
4. Там же. — С. 63.

*Поручник Анатолій,
доктор економічних наук*

РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДВОСТОРОННЬОЇ СПІВПРАЦІ З РОСІЄЮ: ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ

Ступінь реалізації національних економічних інтересів України неможливий без розгляду екзогенної сфери, специфіка якої полягає у поєднанні позитивних впливів зовнішнього середовища на країну і запобігання можливим загрозам її безпеці з боку зовнішніх факторів. Так, з одного боку, інтеграція національної економіки у систему світового господарства розширює її можливості у використанні переваг міжнародного поділу праці, залучення в країну іноземних інвестицій, включення держави до науково-технічного співробітництва тощо. Водночас екзогенний фактор може зіграти негативну роль у тому разі, коли зовнішні зв'язки стримують розвиток внутрішнього ринку, обмежують потенційні можливості зростання імпортозамінного виробництва, призводять до відпливу з країни національного капіталу, погіршують екологічний стан та ін. Таким чином, реалізація національних економічних інтересів України, з погляду її економічної самодостатності, повинна розглядатися у контексті того, наскільки екзогенний фактор сприяє формуванню цілісного народногосподарського комплексу держави. І лише після того, коли встановлені та набули стійкості основні макроекономічні параметри, у сферу міжнародної економічної діяльності можуть підключатися конкретні ланки національного виробництва або розширюватися зони присутності іноземного капіталу на національному терені.

Незважаючи на пріоритетність європейського вектора інтеграційних устремлень України, реалізація її національних економічних інтересів не може обмежуватися лише цією площиною, оскільки значною мірою вона зумовлена і ефективністю налагодження стійких, взаємовигідних і довготривалих економічних зв'язків з країнами СНД, насамперед з Росією. Не випадково євразійська модель інтеграції України, зокрема за її участі в Єдиному економічному просторі, на сьогодні викликає жваві дискусії як в українському суспільстві, так і в наукових, політичних та ділових колах держави. Особливої актуальності ця проблематика набуває з урахуванням необхідності розробки нової парадигмальної основи

для розбудови євразійського співробітництва України на принципах відкритості, незалежності від політичних впливів, прозорості, взаємовигідності, еквівалентності та прагматичності, а також узгодження цього напрямку міжнародної економічної політики держави з її остаточним євроінтеграційним вибором.

Розвиток багатостороннього та взаємовигідного, і одночасно максимально деполітизованого, економічного співробітництва України з Росією є одним із напрямів стратегічного партнерства нашої держави. При цьому головним каталізатором економічної взаємозалежності двох країн є високий ступінь в недалекому минулому їх інтегрованості в єдиний народногосподарський комплекс колишнього СРСР, який зумовив той факт, що 80% підприємств України після отримання нею незалежності не мали закінченого виробничого циклу, що спричиняє і до сьогодні значну залежність української економіки від зовнішніх поставок, насамперед з Росії. Відсутність ефективного механізму співробітництва між Україною та Росією на нових ринкових засадах на макrorівні, через укладення міждержавних економічних угод та розрив традиційних усталених коопераційних зв'язків між суб'єктами господарювання на мікрорівні призвели до практично повної руйнації тісних економічних зв'язків між двома країнами, які почали поступово відновлюватися тільки після 2000 року.

Тривале гальмування повномасштабного і різностороннього співробітництва між Україною та Росією переважно через політичні причини і різновекторні стратегії їх зовнішньоекономічної діяльності вкрай негативно відбилося як на трансформації господарських комплексів обох країн, так і на їх економічному стані. Крім того, майже двадцятирічне дистанціювання України від Росії не було еквівалентно компенсоване її інтеграційними устремліннями в Європейський Союз чи принаймні в загальноєвропейський економічний простір. З одного боку, це трапилося через політичної волі і відсутності чіткого європейського вибору в українській владі, а з другого, — через недостатню конкурентоспроможність вітчизняних товарів на європейських та світових ринках, що є наслідком низького технологічного рівня економіки України. До того ж, слід враховувати, що розвинуті країни не мають наміру створювати для себе нових конкурентів.

Таким чином, поглиблення економічного партнерства між Україною та Росією дозволить обом державам вирішити низку нагрітих проблем, що відповідає їх корінним інтересам.

Національні економічні інтереси України з Росією полягають у забезпеченні умов для розвитку довгострокових економічних відносин з цією державою. Складовими елементами цих інтересів, на нашу думку, є такі:

- задоволення виробничого та споживчого попиту українських суб'єктів у стратегічних ресурсах (нафта, газ, деревина, уранове паливо, поліметали), основним постачальником яких є Російська Федерація;

- розв'язання комплексної проблеми поставки із Росії в Україну паливної сировини (нафта, газ) та її транспортування на Захід територією України через використання існуючих трубопровідних артерій на клірингових умовах розрахунків, що дозволить досягти паритетності інтересів України з Росією;

- суттєве збільшення частки традиційно орієнтованих на російський ринок галузей економіки України через виробничо-технологічну рекооперацію між підприємствами України і Росії (в першу чергу, у сферах паливно-енергетичного комплексу, машинобудування, електроніки, судно і авіабудування, енергетичного, транспортного і сільськогосподарського машинобудування, хімічної, легкої і харчової промисловості, сільського господарства та ін.), а також активізацію процесу укладання міждержавних угод;

- розширення сегмента вітчизняних товарів та послуг на російському ринку, насамперед за рахунок продукції обробних галузей промисловості з високим ступенем доданої вартості та наукоємної продукції;

- розширення масштабів залучення та використання у вітчизняному промисловому виробництві інноваційних продуктів російської науки і венчурного підприємництва (військові технології та біотехнології, ядерна фізика, фізика твердого тіла, хімія, фармацевтика, альтернативні джерела енергії, медицина та ін.);

- динамізація та структурна оптимізація інвестиційних потоків російського капіталу в Україну для прискореного розвитку пріоритетних галузей та територій України зі встановленням ефективного державного контролю за використанням іноземних інвестицій;

- розширення зони інвестування українського капіталу як у галузі ресурсодобувної промисловості, що пов'язані з українською переробною промисловістю, так і технічно передові галузі виробництва, продукція яких поступає на українські ринки;

– залучення на вигідних умовах в Україну російських інженерно-технічних та наукових кадрів, у першу чергу громадян українського походження;

– забезпечення ефективного управління процесом трудової міграції з України до Росії через розробку дієвого механізму державного регулювання обміну трудовими ресурсами між двома країнами, що дозволить нашій державі: по-перше, максимально використати позитивні наслідки такої еміграції (послаблення тиску на вітчизняний ринок праці, зниження соціальної напруги, особливо у східних та західних регіонах України, створення додаткового джерела валютних надходжень до бюджету тощо); по-друге, створити ефективний механізм соціального захисту українських працівників-мігрантів, які працюють на російському ринку, що дозволить уникнути зловживань та ошукувань з боку агентств та фірм з працевлаштування українських громадян в Росії, зайнятості українських громадян на роботах зі шкідливими умовами праці, дискримінації з боку місцевого населення тощо; по-третє, зменшити можливості еміграції висококваліфікованих кадрів, які становлять найконкурентнішу частину трудового та інтелектуального потенціалу трудових кадрів України; по-четверте, зменшити імовірність виникнення політичних та економічних претензій з боку російської сторони через розширення української нелегальної міграції до цієї країни; по-п'яте поліпшити міжнародний імідж України в очах російської громадськості та дозволити дещо пом'якшити упереджене ставлення росіян до українського етносу загалом;

– розвиток співробітництва в рамках СЕП, на рівні мікроструктур, транскордонного та регіонального, яке є важливою передумовою та виступає як мікромодель субрегіонального інтеграційного процесу та фактора стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні, що є особливо важливим для Криму, Донбасу, Східної України, де переважає населення з проросійською орієнтацією.

Тож представлена класифікація складових елементів національних економічних інтересів України у співробітництві з Росією у комплексі відображає присутність їх в усіх сферах економічної взаємодії двох країн, включаючи торговельну, інвестиційно-інноваційну, виробничо-технологічну та гуманітарну. Разом з тим, нова основа довгострокових українсько-російських економічних відносин повинна базуватися не лише на формуванні цілісної системи науково обґрунтованих національних економічних інтересів України та розробці ефективного механізму їх реалізації та

захисту, але й на розумінні характеру національних економічних інтересів Росії у співробітництві з Україною. Їх, на нашу думку, можна окреслити таким чином:

- збереження та закріплення за Росією ролі основного, безальтернативного постачальника паливно-енергетичної сировини в Україну з прагненням монополізувати канали її постачання та зберігання;

- збереження та розвиток економічних зв'язків з Україною як одним з найперспективніших ринків збуту продукції російського виробництва, яка за своїми характеристиками внаслідок загалом низького технологічного рівня у сучасних галузях промисловості є неконкурентоспроможною для виходу на ринки розвинених країн;

- диверсифікація товарного асортименту у зовнішній торгівлі з Україною за рахунок продукції обробних галузей промисловості: електротехнічної, машинобудівної, автомобільної, авіаційної та інших;

- нарощування обсягів імпорту сільськогосподарської сировини, марганцевої та залізної руд, труб, продукції важкого машинобудування, суднобудування, літакобудування та ін.;

- намагання російського капіталу закріпитися у всіх галузях і сферах вітчизняної економіки і особливо у стратегічно важливих сферах (нафтопереробка, енергетика, фінансово-банківська сфера, зв'язок та ін.);

- отримання в Україні сприятливого режиму використання мережі її транспортної інфраструктури (морських портів, автомобільних, залізничних та трубопровідних шляхів) для доставки російських товарів та продуктів в Європу, країни Близького Сходу та ін.;

- блокування виходу українських товарів на ті сегменти світових ринків, де їх інтереси пересікаються (ринки озброєнь, військової техніки, металургійного та енергетичного устаткування та ін.);

- зацікавленість Росії у перманентному масовому використанні дешевої робочої сили з України, яка нелегально працевлаштована на території сусідньої держави і таким чином не тільки компенсує її дефіцит трудових ресурсів, але й забезпечує економію коштів на соціальні та пенсійні відрахування з боку приймаючої країни;

- реалізація всієї системи національних інтересів Росії у співробітництві з Україною через інтеграційну модель — Єдиного економічного простору.

Двостороннє економічне співробітництво суверенних держав буде ефективним за умов взаємодії, гармонійного узгодження, а в окремих точках і зіткнення їх національних економічних інтересів. Виходячи з цього, позиція України щодо розбудови довгострокового економічного співробітництва з Росією в контексті інтеграції нашої держави до європейського економічного простору повинна ґрунтуватися на засадах пріоритетного партнерства, рівноправності, взаємної вигоди, поваги до державного суверенітету, територіальної цілісності та спрямовуватися на реалізацію комплексних програм економічної співпраці, перенесення акценту співробітництва зі сфери переважно міждержавного обміну на відновлення та розвиток як виробничої, так і інноваційно-технологічної кооперації між господарюючими суб'єктами двох держав, незалежно від форм власності, суттєве розширення масштабів спільного підприємництва тощо.

Це вимагає від обох держав не тільки визначення ними своїх національних економічних інтересів у відношенні однієї до другої, але й їх зіставлення з метою окреслення кола збігу цих інтересів або незбігу (розбіжностей). На сьогодні, на нашу думку, коло спільних українсько-російських інтересів охоплює такі позиції:

- коригування курсу на подальшу структурну перебудову національних економік з посиленням частки експортноорієнтованих на взаємні ринки галузей;

- координація дій на ринках третіх країн;

- забезпечення умов для взаємного доступу до сировинних ресурсів та ринків збуту двох країн, вихід на які є набагато легшим і простішим, ніж вихід на ринки розвинутих західних держав;

- спільне використання «транспортних коридорів» для створення надійної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини із Росії, що дозволить їй стати важливою ланкою у забезпеченні транспортною інфраструктурою транзиту каспійської нафти та газу з середньоазіатських держав та у формуванні нових їх потоків через територію України;

- урегулювання всього комплексу питань, що пов'язані з трудовою міграцією українських громадян в Росію (легалізація частини іммігрантів, правовий та соціальний захист українських громадян, пенсійне забезпечення, усунення криміналізації та маргіналізації іммігрантського середовища та ін.);

- активізація діяльності спільного підприємництва з метою його поглиблення та диверсифікації.

Аналіз політико-правових, економічних та соціально-культурних критеріїв інтеграційної готовності України засвідчує, що, виходячи з її національних економічних інтересів, об'єктивно наша держава сьогодні не готова до членства у будь-яких діючих чи потенційних регіональних угрупованнях, блоках чи союзах. Тож її включення в інтеграційні об'єднання держав є передчасним, стратегічно невмотивованим актом і потребує часу для нарощування системних конкурентних переваг, які змінять умови і вигоди для її повноцінної інтеграції у континентальний і міжконтинентальний поділ праці.

На нинішньому етапі найдоцільнішим є створення зони вільної торгівлі країн ЄСП, у рамках якої можна створити передумови для наступних, більш глибоких інтеграційних форм співробітництва. До числа цих передумов належить, передусім, подолання технологічної відсталості країн блоку через реалізацію політики випереджального розвитку з розвитком потенційно конкурентоспроможних на світових ринках видів продукції, перш за все авіаційної, ракетно-космічної та озброєнь; або політики наздоганяльного розвитку з випуском продукції, що має високий платоспроможний попит на внутрішньому ринку (електронне та енергетичне устаткування, сільськогосподарські машини та техніка, нафтове та нафтохімічне обладнання, суднобудування та судноремонт).

Підтвердженням цього є і той факт, що зона вільної торгівлі як найпростіша форма економічної інтеграції є майже виключно позитивним чинником впливу на українську економіку, в той час як більш глибокі рівні інтеграції містять у собі низку важливих потенційних загроз економічній безпеці України. По-перше, митний союз може сприяти посиленню конкурентного тиску на українського виробника з боку партнерів по союзу, які приділяють більшу увагу захисту власного виробництва (насамперед РФ, де, як відомо, відбувається активне реформування податкової системи). По-друге, не виключається можливість підпорядкування зовнішньоекономічної політики інтеграційного об'єднання досягненню суто політичних цілей. По-третє, функціонування монетарних систем країн-членів ЄСП передбачає проведення кожною з них незалежної монетарної політики, що не дає об'єктивних підстав навіть обговорювати перспективи впровадження єдиної грошової одиниці.

Одночасна взаємодія з обома інтеграційними об'єднаннями — ЄС та ЄСП — має передбачити, поза сумнівом, як стратегічну перспективу всебічну інтеграцію України в європейський економічний

простір. Резюмуючи вищесказане, слід відмітити, що співробітництво України повинно бути таким: у регіональному угрупованні ЄЕП — зона вільної торгівлі, що передбачає ліквідацію торговельних бар'єрів між учасниками угоди і збереження власного торговельного режиму у відносинах з третіми країнами; в регіональному об'єднанні ЄС — зона преференційної торгівлі, режим якої становить найнижчу, практично передінтеграційну фазу і передбачає надання партнерам певних пільг, таких як квоти на експорт певної продукції (текстиль, вироби металургійної промисловості), секторальне і транскордонне співробітництво (єврорегіони, європейські транспортні коридори тощо), надання технічної допомоги та інше.

Загалом же роль зовнішньоекономічної сфери на сьогодні полягає у виконанні двох функцій: трансфер в Україну кращих світових стандартів у соціальній, економічній і духовній сферах і компенсація відсутніх у державі ресурсів (технологічних, інвестиційних, природних). Варто враховувати і таку обставину, що іноземний капітал іде в країну, якщо в ній процвітає національний капітал. А це можливо лише за умови економічного піднесення і стабільності.

*Рафальський Олег,
доктор історичних наук*

УКРАЇНА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

На кінець тридцятих–початок сорокових років минулого століття в цивілізаційній історії України, яка попри зовнішні атрибути державності все більшою мірою перетворювалася на одну з провінцій сталінської сатрапії, відбулася ще одна знаменна подія. Після укладення 23.08.1939 р. «пакту Ріббентропа — Молотова» та секретних протоколів до нього про розподіл сфер впливу між СРСР і Німеччиною, Червона армія 17 вересня 1939 р. розпочала свій т.зв. «визвольний похід» проти Польщі, внаслідок якого Західна Україна і Західна Білорусія увійшли до складу СРСР. У червні 1940 р. Радянський Союз добився від Румунії повернення Бессарабії, силоміць відторгнутої у 1918 р., і передачі йому Північної Буковини — споконвічної української землі. Вперше в історії народ України було майже цілковито возз'єднано в одній, нехай і бутафорській державі. Соборність стала реальністю, хоча, як і все, до чого торкалася рука Сталіна, зроблено це було напрочуд цинічно і брутально — через змову з таким самим тоталітарним хижаком Гітлером. За звичним сценарієм, відпрацьованим за двадцять років радянської влади до автоматизму, на територіях, що увійшли до України, було проведено народні збори, які ухвалили декларації про входження до УРСР.

Проте обіцяного радянською владою щастя галичани у складі УРСР не знайшли. За два довоєнні роки Західна Україна на собі відчула всі «принади» колективізації й масових репресій. Уже з грудня 1939 р. розпочалася підготовка до депортації населення західних областей України і Білорусії до віддалених районів Радянського Союзу. Перших мешканців було депортовано у лютому 1940 р. разом з родинами польських військових осадників і лісничих. Друга депортація у квітні 1940 р. охопила родини репресованих. Третя і четверта, відповідно, у червні 1940 і травні-червні 1941 — переважно біженців. Усього за 1939–1941 роки з колишніх Волинського, Львівського, Тернопільського, Станіславського воєводств було вивезено близько 550 тис. осіб. Жертвами насильницького переселення став майже кожний десятий житель Західної України [1].

Така «доброзичливість» радянської влади не могла не викликати обурення великих мас населення цього регіону. Зважаючи

ж на те, що саме на західноукраїнських землях у міжвоєнний період активно діяла Організація українських націоналістів, лідери якої сподівалися добитися незалежності за допомогою гітлеровської Німеччини, можна собі уявити, як останні чекали початку війни.

Слід сказати, що певні підстави розраховувати на подібний перебіг подій оунівці мали. Нацистське керівництво Німеччини розглядало два основні варіанти стосовно майбутнього України. Перший відстоював відомий нацистський ідеолог Альфред Розенберг: він передбачав створення маріонеткової «української держави» під повним контролем рейху з подальшим використанням її у війні проти СРСР. «Відновлення» української державності мало б відіграти роль каталізатора національних революцій на теренах Радянського Союзу й прискорити перемогу Німеччини. Інший сценарій, до якого схилився сам фюрер та його найближче оточення, повністю ігнорував такі «складні» схеми й розглядав Україну як звичайний політичний простір, позбавлений будь-якої самостійності.

На початку 1941 р. керівництво бандерівської ОУН доручає своєму емісару в Берліні Ріко Ярому встановити контакти з керівництвом вермахту з тим, щоб заручитися дозволом на створення українського спецпідрозділу у складі німецької армії. Шукало своїх шляхів співпраці з німцями й друге крило ОУН — мельниківське. Саме воно згодом виступило ініціатором створення дивізії СС «Галичина», брало найактивнішу участь в її формуванні.

А поки ж українським націоналістам дозволили сформувати дві диверсійні частини абверу — легіони «Нахтігаль» і «Роланд». Аналогічно до абверівських легіонів весною 1941 р. були створені «похідні групи ОУН». Згідно з задумами німецького командування, вони мали відігравати роль допоміжного окупаційного апарату, бути своєрідною сполучною ланкою між окупаційною владою й українським населенням. Оунівці розраховували, що участь у «похідних групах» дасть їм змогу займатися певною політичною діяльністю, не зазнаючи надто великих неприємностей з боку гестапо. Крім того, завдяки «похідним групам» і мельниківці, і бандерівці планували якнайшвидше потрапити до України і відразу, тільки-но пройде фронт, політично заволодіти територією. Звичайно, це був блеф, бо німці ніколи не дозволили б оунівцям скористатися перемогами вермахту. Жодної влади «похідні групи» на захопили, але окупаційну владу розлютили й спонукали до суворих репресій щодо оунівських активістів.

Інакше й бути не могло. Бо ж цілі українських інтегральних націоналістів й німецького керівництва були абсолютно різні. Про це свідчить і зміст секретної інструкції, яку провід ОУН(б) розіслав своїм представникам у травні 1941 р. Уже першим реченням цього документа поставлено перед організацією найголовніше завдання: «ОУН використає війну з СРСР для розгортання боротьби за Суверенну Соборну Україну, для прискорення її здобуття». І далі: «Якщо фронт боротьби третіх держав з Москвою буде пересуватися через українські землі, тоді військова окупація України подібними чужими військами неминуча...

Наше завдання в такій ситуації: не допустити, щоби Україна була тільки тереном поєдинку чужих сил з нашим ворогом, а вслід за тим об'єктом чужого володіння. Навпаки, власною боротьбою, будівництвом власної Держави власними силами та за власною ініціативою здобути собі роль підмета і партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах Московської імперії...

Для того держави, які ведуть боротьбу з Москвою і не ставлять вороже до України, трактуємо як природних союзників...

Дальше відношення України до тих держав залежатиме від того, як вони будуть трактувати і шанувати права та життєві вигоди України».

За тиждень до початку німецько-радянської війни ОУН(б) підготувала меморандум для офіційного Берліна. Але потрапив цей документ у рейхсканцелярію лише на другий день після німецького нападу на Радянський Союз.

У меморандумі наголошено, що розв'язання української проблеми має відповідати українським інтересам і що тільки за такої умови вирішення українського питання принесе користь і Німеччині. Проте німецькі інтереси не мають переважати над інтересами України.

З аналогічною пропозицією до німців звернулося й мельниківське відгалуження ОУН — Провід українських націоналістів. Як зазначав відомий український військовий діяч М.Капустянський, ПУН через полковника А.Бізанца, колишнього командира 7-ї галицької бригади, що мав зв'язки з керівництвом вермахту, звернувся до німецької ставки з планом відновлення української армії «як союзної, під українською політично-стратегічною кермою. В парі з цим ішли й наші плани відновлення суверенної України. На горі собі, зарозуміла вища німецька команда не узгодила нашої далекойдучої цілеспрямованої пропозиції» [2].

Як справедливо відзначає М.Горелов, «німецьке командування, м'яко кажучи, було здивоване появою такого «могутнього» союзника. Легше було уявити «союз» пацюка з удавом, аніж ОУН з рейхом. Та в перші дні війни гітлерівському удавові було не до пустоців інтегральних націоналістів. Скориставшись цим, оунівці й проголосили «відновлення української незалежності» [3].

Від німців на зборах, які було проведено 30 червня 1941 р. в будинку «Просвіти» на львівській площі Ринок, були присутні майор Айкерн і представник відомства Розенберга в групі армій «Південь» капітан Ганс Кох. Саме їх присутність видавалася бандерівцям за лояльність офіційного Берліна до «акту 30 червня». Проте німецькі офіцери виконували зовсім іншу функцію. Зокрема, Г.Кох, після того, як зачитали Акт відновлення Української держави та декрет про призначення Я.Стецька головою уряду, попередив присутніх у залі українців, що вони не повинні займатися політикою, що тільки Гітлер може віддавати накази в Україні.

Як згадував на сторінках журналу «Самостійна Україна» один з очевидців цієї події, Кох «зборів не вітав, говорив щось грізно й накінець заявив: «Будете робити те, що вам скаже німецький уряд!» [4]. До речі, подібний перебіг подій передбачав навіть такий апологет нацизму, як Д.Донцов. Коли 1941 р. С.Бандера запропонував йому стати президентом української держави, Донцов, не бажаючи брати участь у відвертому фарсі, відповів: «Я радо прийму цю посаду, але не з ваших рук, пане Бандера».

Німецька реакція на непослух інтегральних «союзників» була блискавичною. Вже 2 липня в секретній депеші за підписом начальника поліції безпеки СД Р.Гейдріха констатувалося: «Елементи з групи Бандери під проводом Стецька і Равлика організували (у Львові) міліцію й муніципальне управління. Айнзацгрупа створила на противагу групі Бандери незалежне управління міста.

Готуються подальші заходи проти групи Бандери й особливо — проти самого Бандери. Вони будуть якнайшвидше реалізовані».

3 липня до Кракера прибуває заступник держсекретаря Кундт, де зустрічається з провідними діячами Українського національного комітету, а також з Бандерою. По суті, це був справжній допит. Насамперед Кундт безапеляційно заявив: «...фюрер — єдиний, хто керує боротьбою, і ніяких українських союзників не існує. Можливо, що українці особисто відчують велике піднесення і почувають себе нашими союзниками, але в розумінні державної термінології ми не є союзниками, ми є завойовниками російсько-

радянської території». І вже далі кілька разів наголосив, що створювати український уряд і взагалі вирішувати все, що має надалі відбуватися в Україні, може тільки «фюрер, який завоював цю країну».

Через два дні німці арештували С.Бандеру і відправили до Берліна для подальших допитів. Невдовзі затримали і Я.Стецька, а також багатьох членів Українського національного комітету в Кракові.

Український історик Петро Мірчук цілком справедливо зазначав з цього приводу: «Німці не мали наміру толерувати створення української держави, ані тим більше допомагати в її творенні» [5]. Це повинні були розуміти і бандерівці. Адже, як наголошує той же автор, «всі друковані за нацистських часів праці німецьких авторів про Україну підкреслювали природні багатства української землі та плодючість українського чорнозему і дбайливо промовчували факт, що ту землю замешкує від віків український нарід, який завжди змагав і змагає до збереження своєї державно-національної суверенності. Після прочитання таких творів малося завжди враження, що це не познайомлювання німців з батьківщиною та історією українського народу і з його національно-політичними змаганнями, але — опис багатой «нічій» землі, яку повинні собі взяти, прогнавши більшовиків, німці. Ті, яким пощастило познайомитись з гітлерівською пропагандою на внутрішньонімецькому ринку, знали, що таке питання про Україну не випадкове, а плянове, бо гітлерівські вожаки насправді збиралися йти в Україну тільки для того, щоб перетворити її в німецьку колонію» [6]. Саме про це свідчать події, які відбувалися на українському театрі воєнних дій Другої світової війни.

Що ж стосується ОУНівців, то до осені 1944 р. вони виконували роль допоміжної німецької адміністрації на окупованих територіях, служили в німецько-українській поліції, боролися з радянськими партизанами в лавах Поліської Січі, а згодом ОУН–УПА. Перед відступом з України німці озброїли Українську повстанську армію та укомплектували її керівництво досвідченими абверівськими диверсантами з «Роланду» та «Нахтігала». Це дозволило оунівцям ще кілька років після закінчення війни боротися з радянською владою. Але це вже була війна громадянська.

У поглибленому осмисленні історії Другої світової війни особливої уваги заслуговує розгляд «українського фактора», тієї ролі, яку Україна відіграла у кінцевій перемозі Радянського Союзу. Розглядаючи проблему з цього боку, не можна не відзначити

дуже відчутного впливу на динаміку воєнно-політичних подій саме цього фактора.

Ми вже зазначали, що керівники рейху розглядали Україну як своє колоніальне придбання, свого роду «німецьку Індію». Крім того, німецькі стратеги вважали, що, відірвавши Україну від Росії, вони завдадуть останній смертельного удару, назавжди зачиняють перед нею двері в Європу й водночас перетворять Німеччину на крайню-гегемона на континенті. Напередодні Другої світової війни Г.Герінг у розмові з американським дипломатом недвозначно заявив: «Нас більш за все і насамперед цікавить Україна». Цей геостратегічний плацдарм вважався керівництвом вермахту одним з основних у «бліцкригу» Німеччини проти СРСР. Саме тут, за планом «Барбаросса», мали бути знищені великі угруповання радянських військ. «З цією метою головною удару завдається з Любліна у загальному напрямку на Київ». А по завершенні цієї операції німецьким військам належало «своєчасно зайняти важливий у воєнному та економічному відношенні Донецький басейн» [7].

Сталін також приділяв колосальне значення південно-західному угрупованню радянських військ, вважаючи Україну найважливішим майбутнім театром воєнних дій. Саме тут у 30-ті роки було споруджено розгалужену систему з 16 укріплених районів, оснащених новітнім озброєнням. На новому ж кордоні 1939 р. спішно будувалася потужна оборонна «лінія Молотова».

Необхідно зазначити, що українська економіка була найважливішою складовою радянського військово-промислового комплексу. Наприкінці 1940 р. вона виробляла 50,5% загальносоюзного видобутку вугілля, 64,7% чавуну, 48,8% — сталі, 67,6% — залізної руди, 25,7% — електроенергії тощо. До того ж Україна була житницею всього СРСР.

На українській і взагалі південній ділянці в ході війни практично ніколи не наставало затишшя, не було стабільної лінії фронту, «окопної» війни, постійно тривали активні бойові дії. Саме тут відбулися такі великомасштабні операції 1941 р., як перша танкова битва в районі Луцьк — Броди — Рівне — Дубно, Київська, Одеська, Донбаська оборонні операції. У тяжкому першому році війни радянські війська зуміли цими, хоч загалом і невдалими операціями, поставити під сумнів графік гітлерівського «бліцкригу».

Стратегічне значення Україна зберегла і у 1942 р. Німецький генеральний наступ «Блау», що мислився як вирішальний для долі війни, мав наслідком затяжні й виснажливі воєнні операції —

на Волзі та Північному Кавказі, у яких Німеччина зазнала непоправних поразок, їх результатом став початок визволення території України у грудні 1942 р.

Значення українського воєнно-стратегічного чинника зросло після Курської битви (вона також географічно пов'язана з Україною, бо закінчилася 23 серпня 1943 р. здобуттям Харкова). Видатний український письменник і кінорежисер Олександр Довженко, який перебував на той час на Південно-Західному фронті, мав усі підстави занотувати у своєму щоденнику: навколо України «точиться добра половина світової війни» [8].

Це й справді було так. Війна на Україні не припинялася протягом 40 місяців — аж до 28 жовтня 1944 р. На її території проведено майже половину стратегічних операцій радянсько-німецького фронту. Лише в одній оборонній, 11 стратегічних і 23 фронтових наступальних операціях у січні 1943 — жовтні 1944 рр. на українській землі загинуло й було поранено 3,5 мільйона бійців Червоної армії. Територія республіки впродовж майже всієї війни була місцем найбільшої концентрації військ та озброєння воюючих армій. Так, у боях 1943–1944 рр. з обох сторін брали участь понад 6 млн чоловік, 85 тис. гармат і мінометів, 11 тис. танків, самохідних артилерійських установок та штурмових гармат, 10 500 літаків.

Коли битва за Україну досягла апогею (з осені 1943 до осені 1944 рр.), тут було зосереджено до половини всього особового складу діючої радянської армії. В цій кампанії брали участь шість фронтів (1-й, 2-й, 3-й, 4-й Українські, 1-й і 2-й Білоруські, а також Чорноморський флот, три військові флотилії тощо). І це були найдобріші війська — з 10 гвардійських армій того часу 8 діяли на українських теренах.

З німецького боку в битвах за утримання України також взяли участь кращі сили у складі групи армій «Південь» — «Північна Україна» і «Південна Україна», ударні есесівські танкові з'єднання: 1-й танковий корпус СС, дивізії і бригади «Рейх», «Велика Німеччина», «лейб-штандарт Адольф Гітлер», «Валлонія», «Вікінг», «Мертва голова», а також 14-та гренадерська дивізія СС, 8-а кавалерійська дивізія СС тощо. Саме на теренах України великою мірою вирішувалася доля Другої світової війни.

Після кампанії 1943–1944 рр. в міру просування на Захід радянська армія дедалі більше українізувалася. На завершальному етапі війни чимало з'єднань і підрозділів на 50–70% склалися з українців, щойно мобілізованих до війська.

За час гітлерівської окупації німецькі власті робили все для того, щоб скасувати саме поняття «Україна», позбавити її хоча б і умовної суверенності. Україна, як така, по суті, перестала існувати. Більша її частина під назвою «рейхскомісаріат Україна» (назва не території, а інституції) розглядалася як складова «великонімецького простору». Галицький район («дистрикт Галіцієн» — також назва інституції), включено як округ до «генерал-губернаторства», створеного на території Польщі. Східні області передано у військове управління. Південь під назвою «Трансністрія» віддано Румунії як плату за участь у «східному поході». За те саме Угорщина отримала Закарпатську Україну. І коли в 1942 р. намісник Гітлера Еріх Кох зрік: «України немає. Ми — народ панів — тут господарі... Два центнери української пшениці варті для мене значно більше, ніж усі національно-державні проблеми України разом узяті», то він лише констатував реальний факт [9].

Пограбування багатств України набуло безпрецедентних масштабів. Тільки худоби різних видів фашисти вивезли з України 28 млн голів, 60 млн штук свійської птиці, багато мільйонів тонн зерна, інших сільськогосподарських продуктів. Недарма той же Еріх Кох якось промовився: «... Якщо дійсно колись був поворотний пункт у цій війні, то це були бої при Умані, Києві та Ростові, які передали у володіння Німеччини багату Україну з її важливими базами харчування та сировини... Наші вояки не пролили свою кров у цій країні за які-небудь ідеї, що повинні були ошчасливити людство, але для того, щоб наявні тут багатства поставити на службу фронту та фатерлянду» [10].

Та окупанти не задовольнилися самим грабунком. Жертвами їх терору стали до 4 млн жителів республіки, 1 366 тис. радянських військовополонених з таборів, розташованих на території України, 2,4 млн молоді, силоміць вивезеної на примусові роботи до Німеччини.

Від цілковитого знищення українців, як й інших націй світу, врятувала Червона армія. Вище ми зазначали, що у її складі воювало близько 50% українців. Тому, на нашу думку, професор М.Коваль мав рацію, коли зазначив: «аж ніяк не виглядає науково-обґрунтованою теза про так звану окупацію території України Червоною армією. Ця теза не витримує критики ні з точки зору міжнародного права, ні з етичного погляду. Адже на той час реально існувала унітарна держава — Радянський Союз, до складу якого входила, поряд з іншими національними республіками,

і Україна. Західні кордони цієї держави, визначеної міжнародним співтовариством, були підтверджені в лютому 1945 р. спеціальним рішенням Кримської конференції, а пізніше й на Паризькій мирній конференції.

Сьогодні ці кордони є кордонами Української незалежної держави. І порушувати питання про так звану окупацію Радянським Союзом чи то всієї України, чи то окремих її земель — означає навмисно чи мимоволі ставити під сумнів легітимність кордонів сучасної України, іншими словами — робити підкоп під її соборність» [11]. (Над цим варто було б замислитися тим «просунутим» діячам України сучасної, які 2007 р. відкрили у Києві «Музей радянської окупації». Адже, якби перемогли німці, такі «музеї» влаштовувати було б нікому. Українська нація припинила б своє існування).

Поява згаданої тези відбиває сумний факт: українське суспільство ані на початку німецької окупації, ані в кінці її не було єдиним. Його розколола незрима ідеологічна барикада, причому цивілізаційний розлом поглиблювали різні історичні, соціальні, релігійні умови, в яких розвивалися обидві гілки єдиної української нації. Тяжка провина висить і на сталінському режимові, який своєю нелюдністю штовхав в обійми ворога тисячі потерпілих громадян. Поділивши гірку долю інших роз'єднаних націй, українці нерідко воювали у військових формуваннях супротивних сторін. Певна їх частина в Українській повстанській армії зі зброєю в руках відстоювала оунівську версію державної незалежності України. Переважна ж більшість у складі радянських збройних сил билася саме за існування України як такої, за існування українського етносу. Між цими цілями, безперечно, була генетична спорідненість.

Активна участь українського народу в антигітлерівській коаліції, його величезні загальні людські жертви — до 8 млн чоловік, колосальні матеріальні збитки, як це не парадоксально, сприяли поглибленню національної свідомості як у радянській, так і національно-патріотичній формах, висвітили розуміння його місця серед інших народів, а відтак активізували процес поступового реального наповнення державницького потенціалу України, формування її соборності, виходу на світову арену, зміцнення престижу республіки і в СРСР, і за рубежем навіть в умовах жорсткої централізації унітарної держави. Як неформальний член антигітлерівської коаліції, Україна стала однією з країн-фундаторів

Організації Об'єднаних Націй, а її представник Д.Мануїльський очолив 1-й Комітет ООН [12].

Як ми вже зазначали, восени 1944 р. вся територія України була звільнена від гітлерівських загарбників. Але війна закінчилась не для всіх. На території Західної України продовжувався повстанський рух проти радянської влади. На той період в Україні збереглася досить потужна підпільна організація ОУН. Ми вже згадували, що на початку війни оунівці сподівалися на допомогу німців. Вони її й одержали в тому вигляді, який ми описали. Відступаючи з України, німці залишили радянській владі «кістяк у шафі» у вигляді ОУН-УПА.

У липні 1944 р. у зв'язку зі вступом Червоної армії в Західну Україну ОУН створило українську головну визвольну Раду (УГВР). Командуючим Української повстанської армії став один з лідерів ОУН(б) гауптман легіону «Нахтігаль» Роман Шухевич під ім'ям генерала Тараса Чупринки (він же «Тур»).

Лідери ОУН сподівалися на взаємне ослаблення Німеччини і СРСР, а також на те, що Англія буде активно протистояти встановленню гегемонії СРСР в Європі. На порядку денному стояло питання про всенародне повстання, яке б підтримали інші народи СРСР. Але, як і попередні плани оунівців, цей також на ділі виявився блефом. ОУН була змушена проводити військові операції власними силами. Головним завданням УПА став захист західноукраїнського населення від загрози терору і масової депортації. Населення західних областей України підтримувало УПА, що дозволило їй вести збройну боротьбу протягом тривалого часу вже після закінчення Другої світової війни.

Зі вступом Червоної армії на територію Західної України радянське командування й уряд УРСР закликали повстанців скласти зброю, обіцяючи їм амністію. Однак звернення не дало вагомих результатів. Протягом 1944–1947 років було шість такого роду звернень з продовженням строку амністії. В 1945 р. основні сільськогосподарські райони Західної України, глибинка, контролювалися повстанцями. У лютому 1946 р. населення Західної України в своїй більшості бойкотувало перші повоєнні вибори до Верховної Ради УРСР, хоча в офіційних повідомленнях, як завжди, стверджувалося, що населення одностайно голосувало «за» [13].

Окрім ведення збройної боротьби, повстанці розповсюджували листівки, здійснювали спеціальні пропагандистські рейди в Словаччину, в східну частину України, в Білорусію і навіть Румунію.

Повстанці чинили безжалюну розправу з офіцерами і солдатами військ НКВС, радянськими і партійними активістами, які потрапляли до їх рук, вчителями, яких направляли в Галичину зі східних областей України. Жорстокість з обох сторін була звичайним явищем.

За підрахунками відомого українського дослідника історії ОУН–УПА В.Кучера, кількість повстанців на території Західної України наприкінці війни коливалася в межах 300 тис. бійців [14]. Порівняно з могутньою збройною машиною Радянського Союзу, це, безумовно, було не дуже багато. Але керівництво ОУН–УПА ухвалило рішення не відходити на Захід і продовжувати боротьбу з більшовицькою владою на українських теренах.

Звертаючись до особового складу УПА і підпільної мережі ОУН, обґрунтовуючи необхідність боротьби за власну державу, Р.Шухевич наголошував: «Коли Ви раз вступили на шлях боротьби зі сталінським режимом, то не на те, щоб перед ним капітулювати, бо з ворогом, що загрожує існуванню нації, треба боротися на життя і смерть. Я певний, що зброї, яку Ви одержали з рук нації, не посоромите і прийдешнім поколінням передасте своє ім'я, вкрите безмерною славою» [15].

Зазнаючи тяжких втрат у збройній боротьбі з радянською владою на західноукраїнських землях, а також щоб розширити соціальну базу повстання й експортувати його на східні терени України, Р.Шухевич висуває 1948 р. гасло «обличчям до Сходу!». На Лівобережжя засилаються оунівські емісари, які мали вести агітаційну та розвідувальну роботу. Тогочасна політична платформа ОУН–УПА передбачала запровадження суспільної власності на засоби виробництва, усунення експлуатації людини людиною, утвердження безкласового суспільства. Заперечувалися диктатура і тоталітаризм, поліцейське свавілля, проголошувалися принципи відповідальності влади перед народом, свобода слова, друку, зібрання, сумління, рівноправність національних меншин [16].

У такий спосіб керівництво ОУН–УПА намагалося залучити до повстання широкі маси населення по всій Україні. Однак скільки-небудь значного успіху у цій справі оунівські агітатори не досягли.

Складні умови, викликані масованим наступом на повстанців радянських регулярних збройних сил, військ МВС і МДБ, змусили вояків УПА перейти до партизанських методів боротьби. Пояснюючи цей крок, відомий оунівський ідеолог П.Полтава наголошував, що в умовах терористичного ладу в СРСР національно-визвольні

сили мали можливість діяти лише у підпіллі. Саме тому підрозділи УПА, поділившись на невеликі бойові групи, змушені були переховуватись у лісах, болотах, горах, підземних криївках. Така тактика вважалася оунівцям єдино правильною й універсальною для всіх поневолених більшовиками народів [17]. Слід підкреслити, що подібна тактика за підтримки місцевого населення мала певний успіх: українське підпілля за період партизанської боротьби вчинило 14 424 акції, внаслідок яких загинуло 30 676 військовослужбовців, радянських і партійних працівників, господарників, вчителів тощо.

Безповоротні втрати підпілля за цей час становили 155 108 осіб, з них у східних областях 1746. За той же період вийшло з повинною 76 753 особи. У 1943–1956 рр. за всіма «забарвленнями» було заарештовано 103 866 осіб. За 1944–1952 рр. з регіону було депортовано 203 тис. осіб [18].

Голод в Україні 1947–1948 рр. змусив десятки тисяч селян Східної України перейти в Західну, де вони ставали резервом повстанського руху. Проти нього радянська влада застосовувала найрізноманітніші заходи: військові операції, масову депортацію до Сибіру, переселення цілих сіл з районів, що були під контролем повстанців, до східних областей України, колективізацію, заборону уніатської церкви. Останню було фактично ліквідовано 1951 р. й вона на довгі роки припинила своє легальне існування. Збройна боротьба у Галичині у все менших масштабах тривала до середини 50-х років.

Більшість депортованих з західноукраїнських земель були селянами, непричетними до будь-яких злочинів. У регіоні було проведено колективізацію й посилено індустріалізацію (улюблена методика Й.Сталіна), які супроводжувалися масовим переселенням в Галичину т.зв. східняків, а також росіян з РСФСР. Склад населення змінився, повстанці вже не мали його підтримки, до того ж зазнали невідшкодованих втрат в особовому складі. Лідерів УПА було або знищено (Шухевич) або арештовано (Кук). Для того, щоб назавжди покінчити з ОУН, радянські агенти знищили у Західній Німеччині її лідерів Лева Ребета (1957) та Степана Бандеру (1959). Так закінчився період збройної боротьби на західноукраїнських землях, яку з великою часткою ймовірності можна вважати громадянською війною проти більшовицького панування.

Збройно-політичне протистояння між радянською владою і національно-повстанським рухом у повоєнний період за своєю суттю було унікальним цивілізаційним явищем. Українські повстанці

вперше після громадянської війни кинули такий масштабний виклик могутній радянській тоталітарній владі, кілька років боролися за незалежну соборну державу. Це був непримиренний цивілізаційний конфлікт тоталітаризму з рухом за вільне життя у власній державі. Намагаючись силоміць встановити на західноукраїнських землях порядок сталінської імперії, більшовики спровокували зіткнення двох гілок українського народу — західної та східної, на довгі роки поселили в них взаємну недовіру і відчуженість. Як образно зазначав О.Довженко, «у тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році возз'єдналась Україна східна і західна... Обнялися, зіткнули, притиснулися одна до одної й... не зійшлися. Розімкнулись обійми, радість поступилася місцем ненависті, непевність — сумніву, сумнів змінився здивуванням, здивування розчаруванням, а потім гнівом і обуренням... Ах, коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів і про все, що з цього вийшло, що говорили і говорять, кому влетіло. І як народ український фактично був тут ні при чім» [19].

Література:

1. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. — К., 2002. — С. 586.
2. Капустянський Микола. Військова підготовка ОУН / М.Капустянський // Організація українських націоналістів. 1929–1954. — На чужині. — 1955. — С. 138.
3. Горелов Микола. «Українська держава» на львівському Ринку / М.Горелов // Діалог. Україна і Німеччина. — 2000. — №1. — С. 151.
4. Самостійна Україна. — Чикаго, США. — 1981. — № 7–8. — С. 8.
5. Мірчук Петро. Акт відродження української державності 30 червня 1941 року (його генеза та політичне й історичне значення). Друге видання / П.Мірчук. — Мюнхен, 1953. — С. 60–61.
6. Там само. — С. 13.
7. СССР — Германия, 1939–1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 по июнь 1941 гг. — Вильнюс, 1989. — Ч. 2. — С. 138.
8. Довженко Олександр. Україна у вогні / О.Довженко. — К., 1990. — С. 253.
9. Україна у Другій світовій війні. Уроки історії і сучасність. — К., 1995. — С. 8.
10. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр. — К., 1951. — С. 195.

11. Коваль Михайло. Український театр воєнних дій Другої світової війни / М.Коваль // Діалог. Україна і Німеччина. — 2000. — № 1. — С. 148.
- 12 Там само.
13. Геллер М. Утопия у власти / М.Геллер, А.Некрич. — London, 1989. — С. 501.
14. Кучер Володимир. Збройно-політичне протистояння: радянська влада проти національно-визвольного руху у повоєнні роки / В.Кучер // Наукові записки. Вип. 26. — К.: ІПіЕНД НАН України, 2004. — С. 238.
15. УПА в світлі документів боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Збірка документів). — Мюнхен, 1957. — Ч. 2. — С. 134.
16. Веденєєв Дмитро. Погляди українських націоналістів на проблеми державотворення // Наукові записки. Вип. 26. — К.: ІПіЕНД НАН України. — С. 78.
17. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. — Дрогобич, 1991. — С. 21.
18. Див.: Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. — С. 770.
19. Довженко Олександр. Вказ. праця. — С. 197–198.

Рыжов Владимир

УКРАИНА И РОССИЯ: ПОТЕНЦИАЛ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И СОТРУДНИЧЕСТВА

«Владельцы капитала будут стимулировать рабочий класс покупать все больше и больше дорогих товаров, зданий и техники, толкая их тем самым брать все более дорогие кредиты, до тех пор, пока кредиты не станут невыплачиваемыми. Невыплачиваемые кредиты ведут к банкротству банков, которые будут национализированы государством» (*Карл Маркс. «Капитал»*).

(*Л.Макарон:*) Они опять будут стимулировать производство, стимулировать потребление. Это все, что эти люди умеют. Они опять будут наращивать стремление человека иметь больше.

Алан Гринспен: Мои взгляды и убеждения относительно результатов финансовой деятельности оказались опрокинутыми. Вера в эгоистический интерес в качестве ведущего принципа бизнеса стара, как сам Адам Смит. Но причины того, что случилось с англосаксонской моделью капитализма, несколько иные: — принцип рационального экономического эгоизма был возведен в абсолют, заменив собой и государство, и само регулирование. Эгоизм превратился в добродетель.

(*Н.Сергеева:*) На рынке, кроме потребителей и производителей, еще есть масса «народа», который помогает тем и другим купить или продать, но фактически со временем начинает считать себя главным участником процесса и требует за свои услуги неподъемные деньги. Эти «посредники» настоящего рынка — банкиры, страхователи, аудиторы, чиновники, не говоря уж о брокерах, риэлтерах и мудрого вида аналитиках — и довели мир до кризиса.

Роберт Солоу затронул интересный аспект — изменение понятия богатства и ценности: Как сейчас можно выразить ценность? Во времена золотого стандарта все было привязано к золоту, а на текущий момент, когда правительство США печатает деньги, которые фактически ничем не обеспечены, в чем измерять ценность активов? Ценность — доверие. Доверие строится на уверенности, что государство выполняет свои гарантии. Если мы потеряем это, то уже негде будет скрыться. Правительство не должно допустить потерю веры населения в покупательную способность денег.

Президент Франции Николя Саркози: Идея невмешательства государства в рынки мертва. Идея, согласно которой рынок всегда

прав, оказалась безумной. Нынешний кризис должен заставить нас обновить капитализм на основе этики и честного труда. Принципы «laissez-faire» (принцип невмешательства) — кончился. Всесильный рынок, который всегда прав, — кончился также. Встает вопрос: что же дальше?

Пол Волкер — советник Обамы: Время «разнузданного капитализма» кануло в прошлое вместе с крахом ряда банков США. Новый капитализм видится «регулируемым и поднадзорным».

Канцлер Германии Ангела Меркель: Финансовые рынки, финансовые продукты, деятельность инвесторов не может осуществляться без контроля — больше не должно остаться никаких дыр.

Британский премьер-министр Гордон Браун заявил о необходимости того, чтобы банкиры служили интересам национальной экономики, а не распоряжались ею.

Джованни Арриги: Идея глобализации изначально переплеталась с идеей интенсивной межгосударственной конкуренции за приток все более подвижного международного капитала и, как следствие, более жесткого подчинения большинства стран диктату частных капиталистических организаций. Глобализация — это вводящий в заблуждение термин для обозначения перехода от финансовой системы, управляемой иерархией правительственных организаций к глобальной финансовой системе, в которой правительства практически не контролируют свои финансы и отчаянно конкурируют друг с другом за расположение и содействие частного капитала.

Майкл Спенс: На внутреннем рынке и на глобальном рынке возврата в прежние условия уже не будет. Старые правила больше не действуют. Сложилась ситуация, когда деятельность компании в одной стране зависит от качества регулирования в других странах.

Сорос: Рыночный фундаментализм, вера в то, что рынок может сам себя корректировать, привели к дерегуляции глобального рынка... Банкротство Lehman Brothers стало коллапсом финансовой системы, которую подключили к искусственным аппаратам поддержания жизни, на которых она держится и сейчас.

М. Лайтман: Но это все внешний фон. Внутри — неудержимый человеческий эгоизм, который прорвался на следующую ступень. С одной стороны, он показал свою глобальность, взаимосвязанность всех и вся: всех людей и всех организаций во всем мире. С другой стороны, показал, что он настолько вышел наверх, что не управляем нами. Не управляем ни «двадцаткой», ни «семер-

кой», ни «восьмеркой». Мы просто не знаем, как им управлять. Раньше мы как-то могли договориться. Он был под нами, весь этот эгоизм. А сейчас?!

Сергей Кара-Мурза: Кризис как будто приоткрыл ту бездну, в которую сползает наша культура. Что-то клубится внизу, дна не видно. И не видно, за что можно зацепиться на мокром грязном склоне. Весь этот мрак и тлен — не явление природы. Это — плод наших мыслей, наших действий... и бездействия за последние 25–30 лет.

Я долго могу цитировать известных и сильных мира сего.

Если позволите, добавлю из своих публикаций: «предохранительные и регулирующие механизмы должны быть в любой системе, иначе концентрация негативных составляющих в одном месте и в одно время приведёт конструкцию к самоликвидации. Как на Чернобыльской АЭС».

В эйфории бурной глобализации абсолютно забыли, что это лишь экономическая её форма и что бизнес, вырвавшись из национальных традиций добропорядочности и правил приличия, способен вернуться к «дикому» капитализму в мировом масштабе. В странах же (кроме Китая), куда пришли западные компании, понятия о социальной значимости бизнеса и правил приличия его ведения не было вообще.

Экономическая глобализация, не ограниченная пропорционально своему шествию по планете адекватной, а может быть — и опережающей, всеобщей моральной составляющей, породила человеческие существа без стыда, совести и чести.

Глобализация оказалась избирательной, обеспечивающей некоей «элите» возможность чудовищного накопительства ради бессмысленной роскоши и извращённого расточительства при бедности и даже нищете значительно большего числа людей.

Сегодня мало интересны те или иные заключённые контракты между украинскими и российскими компаниями. Это просто текущие события.

Значение имеет лишь определение — что будет на выходе из кризиса в России и Украине.

Давайте рассмотрим исходные данные для того, чтобы определиться — где есть точки соприкосновения между украинской и российской экономикой с целью исправления диспропорций в каждой из них.

К моменту распада СССР Украина, по мировым меркам, считалась индустриально развитой страной. Слаборазвитой была только

лёгкая промышленность. Но до 40% индустрии Украины — это был военно-промышленный комплекс. Безусловно, это был перекос. Но, в то же время, это был колоссальный потенциал из высококвалифицированных рабочих, техников и инженеров. Не секрет, что оборонные предприятия в мире выпускают более 70% гражданской продукции. В Украине — около 20%.

Развитие производства товаров для населения должно было идти не по пути «изобретения отечественного велосипеда», а с привлечением к организации производства фирм с зарекомендовавшей себя потребительскими свойствами иностранной продукции, используя потенциал военно-промышленного комплекса.

Конверсия же «отечественного разлива» была безнадежной с самого начала. Да и в последние годы, по выражению политолога А. Ермолаева, «главный упрек нашей олигархии — близорукость в использовании ренты от своей «старой индустрии». Был шанс за последние несколько лет «войти» в новые отрасли, стимулировать развитие производств с высокой добавленной стоимостью. Пожадничали, не успели, увлеклись властью, недооценили глубину глобального кризиса».

Зайдите в магазины промтоваров, хозяйственных товаров или на вещевые рынки. Там 80% — это импортная продукция. Именно власть инициировала совершенно экономически бессмысленную приватизацию металлургических предприятий и горнообогатительных комбинатов, облэнерго и облгазов. Всё это делалось под лозунгом, что частный собственник лучше государственного управленца. Идея применить тантьему к госуправленцам не прошла.

Тантьема (фр. *tantieme*) — дополнительное вознаграждение, выплачиваемое в виде процента от чистой прибыли высшему руководящему составу, директорам и руководящим служащим предприятий, фирм, компаний, различных акционерных обществ, банков и пр. Но ведь и частный собственник, как правило, не сам управляет предприятием или банком, а нанимает управленцев и устанавливает им дополнительное вознаграждение.

Единственной целью такой приватизации было наполнение бюджета. Всё остальное — словесное прикрытие. По уму, надо было бы в первую очередь приватизировать машиностроительные предприятия и предприятия лёгкой промышленности с обязательным условием наладить выпуск конкурентоспособных товаров народного потребления. Тогда не было бы такой зависимости от рынков металла, нефти, газа и прочего сырья и такого провала во

внешней торговле, внутренний рынок не пострадал бы так от финансового кризиса. Пример тому — Китай, Турция, Польша.

Базовыми секторами экономики (не путать с бюджетонаполняющими!) являются энергетика, транспорт, связь, продовольственный и финансовый сектор. Именно здесь в момент кризиса должно быть сосредоточено внимание правительства — не дать им развалиться. Не исключено, что для этих секторов на время кризиса должно быть введено госрегулирование. Мало того, надо спрогнозировать, а какими эти сектора экономики должны быть на выходе из кризиса, и уже сейчас предпринимать определённые меры.

Заботясь о будущем, Правительство должно инициировать развитие инновационной деятельности. При каждом техническом, аграрном или медицинском ВУЗе должны существовать инновационные компании, как малые или средние предприятия. ВУЗам надо разрешить через такие инновационные компании заниматься научно-проектным и внедренческим бизнесом, как это делается во всех развитых странах мира. Должен быть, наконец, принят закон о действительно приоритетных направлениях развития и по работам, в границах этих приоритетов. Правительство должно страховать инновационные риски для получения финансирования той или иной инновационной компанией. Всё это уже опробовано, вошло в практическую жизнь и не даёт сбоев ни в Европе, ни в Америке, ни в Японии.

В первую очередь инновационные компании должны заняться освоением импортозамещающей продукции и энергосбережением. Правительство должно ввести разграничения в малом и среднем бизнесе. Одно дело «купи-продай», совершенно иное — малый и средний бизнес в индустриальном, аграрном, медицинском товаропроизводстве. И совершенно иное — малый бизнес в сфере услуг. Они разные и подходы в налогообложении должны быть разные. Нельзя приравнять торговлю на рынках с ремонтом бытовой и иной техники. Нельзя сравнивать кафе с медицинской лабораторией. И так далее.

Что же будет значимым на выходе из кризиса в Украине? Если в Украине производится «Кольчуга» и «Зоопарк», то это значит, что в радиолокации мы находимся в авангарде мировой науки и производства. Мы разрабатываем и производим уникальные гидравлические и гидроэлектрические силовые приводы и агрегаты. Разрабатываем и производим турбины для атомных и гидроэлектростанций. Разрабатываем и производим тяжёлое оборудование

для заводов, портов, рудников и шахт. Всё это понадобится, как только мировая экономика начнёт выходить из рецессии. Конечно, понадобится и примитивный стальной прокат, но ещё больше будут нужны новые материалы и сплавы.

Поговорим и о наукообразующих секторах экономики — самолётостроении, авиамоторостроении и оборонной промышленности. В принципе, Боинг, Аэробус, Локхид, Эмбрайер и Бомбардье могут обеспечить весь мир самолётами для пассажирских и грузовых перевозок. Для того, чтобы выжить, фирмам «Ильюшин», «Антонов» и «Туполев» надо потеснить в конкурентной борьбе названные зарубежные фирмы. Как говорится, самолётами торгуют президенты, то есть, национальный протекционизм здесь достаточно высок. В США и Европе существует множество отлаженных каналов нерыночной поддержки самолётостроения.

Есть господдержка и в России, и в Украине. Только она неструктурирована. А потому использование господдержки предприятиями неэффективно, если не коррупционно. А в российско-украинском авиастроительном сотрудничестве сыплется ещё и политический мусор в авиамоторы и суются политические палки в шасси. Так вот вместе загубили великолепный проект Ан-70. Немцы довольны. Вместо нашего Ан-70 в небе будет летать их А-400Т.

Я не вижу, чтобы в России и Украине правительства создавали новые условия экономического хозяйствования. Пока из бюджета и золотовалютного запаса затыкаются социальные дыры и покрываются долговые обязательства. Если правительства России и Украины ожидают возврата к прежним условиям хозяйствования в режиме неолиберализма, то понятно, почему они так себя ведут. Но тогда не стоит прилагать никаких усилий — в том числе и здесь, сегодня.

Не устану повторять: да, банковская система — кровеносная система экономики. Но не кроветворный орган! Реальные деньги образуются не там. Реальные деньги появляются от продажи произведённой в стране продукции. Ныне покойный американский экономист Хайман Мински настаивал на социализации банковской системы как единственно возможной формы стабильного капитализма, основанного на высоких темпах потребления, совместимых с растущим и процветающим промышленным частным сектором. Ныне экономисты признают справедливой его теорию финансового кризиса.

Я не устану писати, говорити и настаивать на том, что без установления правопорядка Украина не нужна даже собственным гражданам, не говоря уже о других государствах. Так уж устроен человек, что для него важны такие причинно-следственные связи, как неизбежность наказания за преступления и вознаграждения за добродетели. В силу того, что добропорядочность отношения государства к своим гражданам основательно разрушена, первое, с чего надо начать, насколько возможно, восстанавливать моральность власти. К тому же, и украинский, и российский бизнес не ощущают своей социальной значимости и ответственности и поэтому ведут себя примитивно варварски. О добропорядочности просто не стоит и говорить.

Я думаю, что пока экономики Украины и России, да и не только их, не покинут «Скотный двор» по Оруэллу, говорить о том, как и чем мы будем полезны друг-другу через 4-5 лет просто так невозможно. Надо обеспечить моральность власти и бизнеса, а учёным определиться — что будет на выходе из кризиса. Может ли кто гарантировать, что нынешняя власть пойдёт на нужное и выгодное взаимодействие? Ну, кажется, наука и высокотехнологичное производство Украины и России так переплетены, что совместная инновационная компания просто просится к созданию. Но такая компания ближайшие 5-7 лет дохода олигархам не принесёт, а значит — создана не будет. Хотя и в России, и в Украине высокотехнологичные отрасли стали слабым звеном.

Потенциал есть, порядочности нет.

А текущему сотрудничеству между фирмами России и Украины пока нужно просто не мешать.

*Рудяков Павел,
доктор филологических наук*

ГУМАНИТАРНЫЙ РАЗЛОМ КАК ФАКТОР КОНФУЗА В УКРАИНСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

За два десятилетия суверенно-независимого бытия своих стран-наследниц СССР в ставшем однополюсным «послехолодновоенном» мире государственно-политическим элитам Украины и России удалось заострить двухсторонние отношения до степени конфликтности, которой могли бы «позавидовать» даже такие откровенно враждебные друг к другу страны, как, скажем, Индия и Пакистан, Греция и Македония или Сербия и Хорватия.

И это при, в общем-то, аксиоматичном по своему характеру и вряд ли требующем специального обоснования представлении об особой весомости и значимости для каждой из сторон потенциального российско-украинского союза, способного при определенных условиях претендовать на роль одного из экономических, политических, духовных, военно-безопасностных центров как регионального и межрегионального, так и глобального масштаба.

Достижения такого союза могли бы уже в среднесрочной перспективе оказаться, как минимум, не менее значимы, чем результаты, достигнутые благодаря франко-германскому альянсу, послужившему фундаментом создания интегрированной Европы.

Парадокс ситуации состоит в том, что на фоне явного выхолащивания политического и гуманитарного диалога между двумя соседними странами торгово-экономические связи между ними и субъектами хозяйственной деятельности каждого из них, хотя и сокращены, но не прекращены полностью. Они продолжают развитие на новой основе, следуя объективным обстоятельствам, естественной логике установления кооперативных связей, природе выстраивания производственных «цепочек», а еще — подтвержденной мировым опытом склонности инвестиционного капитала «работать» прежде всего в странах, имеющих общую границу со страной его происхождения.

Товарооборот, хоть и не такими темпами, как хотелось бы и как требовалось бы для обеспечения динамичного устойчивого роста, — увеличивается. Объем инвестиций — особенно российских в Украине — растет. По нарастающей идет сотрудничество в финансовой сфере, где удельный вес российских финансовых учреждений в ук-

раинском банковском секторе уже достиг весьма солидной цифры. Позитивная динамика наблюдается по целому ряду макроэкономических показателей, подтверждаемых успешным функционированием целых отраслей и сегментов украинской экономики.

Степень экономического сотрудничества Украины и России в настоящее время не следует, конечно, ни преувеличивать, ни переоценивать. Она не может идти ни в какое сравнение с тесной, эффективной кооперацией, существовавшей между ними в рамках единой советской экономики во времена СССР и, к тому же, уступает степени сотрудничества каждого из партнеров с рядом других участников мировой системы хозяйствования (для Украины, например, таковым является Европейский Союз).

Тем не менее, украинско-российское экономическое партнерство существует не на инерционной — постсоветской — базе, а на основе реальных, собственно экономических по своей природе интересов обеих сторон, демонстрируя как завидные жизнеспособность и функциональность, так и устойчивую тенденцию к дальнейшему расширению и углублению.

Обоюдная объективная заинтересованность Киева в Москве, а Москвы — в Киеве как в партнере, причем, в партнере стратегическом в самом прямом понимании термина, сохраняется, несмотря на все трудности и проблемы.

Ситуативный конфуз в двухсторонних украинско-российских отношениях, наблюдаемый практически с момента обретения независимости, обусловлен целым рядом факторов и обстоятельств, в том числе — таких, которые имеют преимущественно контекстуальную природу.

То есть, иными словами, зависят не от самих Украины и России, а от обстоятельств, которые можно было бы в данном случае определить как «привходящие». Одним из них, к примеру, является политика, проводимая по отношению к каждой из наших стран и к региону, к которому они принадлежат, другими государствами из числа «великих» и влиятельных на глобальном и межрегиональном уровнях, а также от позиции авторитетных международных организаций, таких, как Евросоюз, НАТО и др.

Значительное, если не решающее, воздействие на все происходящее оказывает непрекращающаяся борьба за «наследство СССР», главной целью которой является перераспределение ресурсов и принципов доступа к ним в пользу международных ТНК и Запада и в ущерб России, а также закрепление новых зон влияния

и стран-клиентов за стороны, небезосновательно считающей себя победительницей в «холодной» войне.

Гуманитарная сфера в этом плане является все-таки зависимой, а потому в каком-то смысле второстепенной. И, кроме того, — в определенной мере автономной как от экономики, так и от политики и геополитики, хотя степень такой автономности проявляет тенденцию к снижению.

Вместе с тем, конфуз отношений, о котором идет речь, во многом, с одной стороны, определяется этой сферой, а с другой, — проявляется как раз в ней. Именно тут острота как украинских претензий к России и россиянам, так и российских обвинений и обид на Украину и украинцев без преувеличения зашкаливает. Именно тут в последние годы стали невозможны любые, даже самые, вроде бы, естественные и само собой разумеющиеся, компромиссы.

События двух последних десятилетий и связанные с ними самые разнообразные коннотации наглядно подтвердили, что решение задачи по формированию и внедрению в практику новой национальной «матрицы» в гуманитарной сфере не происходит ни автоматически, ни безболезненно, требуя колоссальных целенаправленных усилий как власти, так и общества.

Сложности, стоящие в этом смысле перед украинцами, куда более серьезны, чем испытания, с которыми сталкиваются россияне. Стремясь избавиться свою гуманитарную «матрицу» от нежелательных отпечатков постсоветского образца и пытаюсь идти в ногу со временем и с другими странами, столкнувшись с похожими проблемами, — Украина как национальное государство с четкой обозначенной титульной нацией вынуждена делать акцент на ее — этой «матрицы» — национальной составляющей. Принимая во внимание специфику процесса формирования и развития украинской нации, значительная часть которого прошла под знаком общности, единства, взаимодействия с Россией и русскими, это направление оказывается одним из наиболее проблемных по целому ряду причин.

Отрицательное влияние на скорость и качество достижения искомой цели оказывают очевидная аморфность и внутренняя противоречивость украинской национальной идеи в ее современном варианте.

Одним из главных проявлений этого конфуза стало отрицание устами государственных чиновников, целым рядом СМИ, части интеллектуальной элиты Украины известного и бывшего не так

давно общепризнанным тезиса об украинском и русском народах как о народах-братьях.

При всей идеологической насыщенности, характерной для идеи братства украинского и русского народов в советской доктрине, она — эта идея — с момента ее формулировки, публичной апробации и последующего возведения в ранг непреложных истин основывалась на вполне реальных фактах, на твердом историко-философском, антропологическом, социологическом, филологическом фундаменте.

Демонстративное оспаривание, а затем и отрицание идеи братства, наоборот, всегда отличалось голословностью и тенденциозностью, что приносило в обсуждение проблемы элемент идеологической войны на уничтожение, не предполагающей возможности учета иного мнения, достижения компромисса или хотя бы относительного сближения позиций.

Проводниками этой точки зрения в какой-то момент было найдено серьезное усиление своей, в целом демагогической и лженаучной, позиции в виде отождествления двух понятий: «братский народ» — «имперский центр», — употреблявшихся в украинском гуманитарном дискурсе в отношении России.

Подмена этих понятий позволила еще выше поднять градус русофобии в среде определенной части новой украинской государственно-политической и духовной элиты, а также усилить степень легализации традиционно сильных антирусских настроений у населения Западной Украины.

Не менее знаковым и важным оказался отказ от культивирования идеи славянского единства, подкрепленной противопоставлением якобы извечно характерной для славян духовности и моральности — бездуховности и глубокой аморальности Западной Европы и неславянского мира как такового.

Отрицание единства и взаимности славян в самом славянском мире пошло вразрез с представлениями по этому поводу части европейских мыслителей и политиков.

В Европе никогда не существовало, не существует и, судя по всему, не будет существовать единства мнений по «славянскому» вопросу. Взгляд на славян как на «низшую» расу и «недоевропейцев» всегда имел и продолжает иметь место, пользуясь, надо сказать, значительной популярностью.

Вместе с тем, имеет место, пользуясь достаточным распространением, противоположный подход, в соответствии с которым

славянство является особой, самостоятельной, самобытной составляющей как общеевропейского эйкуменического пространства, так и европейской цивилизации. Без славянских стран и народов проект объединенной Европы не может быть полноценным и до конца успешным (такую точку зрения отстаивал, например, занимая пост председателя Европейской Комиссии Р.Проди)

Углубление и обострение гуманитарного разлома в украинско-российских отношениях проявилось даже в языковой сфере, где, принимая во внимание общность происхождения, близость, степень взаимопроникновения двух языков, казалось бы, по определению невозможны никакие инсинуации и негативные явления, поскольку для любых из них элементарно отсутствуют научно обоснованные и рационально осмысленные основания.

Тем не менее, и тут сначала наметились, а затем приобрели четкие контуры явления, фиксирующие некоторое удаление украинского языка от близкородственного для него русского (например, на лексическом уровне). Проявилась и усилилась тенденция подготовки насильственного языкового разрыва, ударной точкой которого призван был бы стать перевод украинской письменности на латинский алфавит, обусловленный, само собой разумеется, исключительно внеязыковыми, политическими, факторами. Необходимость такого шага уже была публично озвучена.

Особую остроту приобрела проблема распространения и функционирования русского языка в украинской языковой среде, выведенная за рамки социолингвистики и политизированная до крайнего предела.

В Украине, большая часть территории которой никогда в своей новой и новейшей истории не была моноязычной, совмещаая в себе, как минимум, две языковые стихии: украинскую и русскую, — сам факт постановки на повестку дня вопроса о закреплении за украинским языком монопольного права на использование во всех без исключения сферах жизни и о существенном ограничении использования русского языка был предельно провокативен.

Украинизация фрагментов государственной территории, бывших прежде преимущественно не украинско-, а русскоязычными, в ходе государственного строительства представляет собой, по крайней мере, на уровне чистой теории объективно обусловленный процесс.

Вместе с тем форсирование этого процесса стороной, заинтересованной в украинизации по мотивам сугубо политического

свойства, привносит в него ярко выраженные элементы конфликтности и конфронтации, искажая естественное течение событий и становясь причиной целого ряда эксцессов.

В условиях ряда регионов Украины внедрение украинского языка в качестве единственного средства общения является очевидным насилием над реальной ситуацией, в рамках которой гораздо большее распространение, чем украинский, по традиции имел и продолжает иметь русский язык.

Характерной особенностью украинской жизни в других регионах было реальное двуязычие, состоявшее в «мирном» сосуществовании практически на равноправной основе украинского и русского языков при более высокой степени престижности с точки зрения массового сознания последнего как атрибута городской среды в ее противопоставлении среде сельской и пригородной («местечковой»).

Дополнительную напряженность и негативные коннотации в процесс украинизации языковой среды привносит падение уровня грамотности основной массы населения, для которой политические битвы на лингвистических фронтах становятся поводом для отказа от освоения литературного — и украинского, и русского — языка и для отчуждения от всего комплекса явлений, охватываемого понятием «культура речи».

Параллельно с форсированным нарастанием конфликтности в языковой сфере и независимо от него еще одним очагом напряжения стала история. Незаметно для многих был запущен и быстро набрал обороты процесс кардинального переосмысления исторического прошлого, оценки его общей направленности, сущности, результатов. В Украине он пошел путем изъятия из национальной истории всего того, что могло быть интерпретировано как общее с Россией, акцентирования — часто насильственного, противоречащего фактам — того, что было отдельно от нее или враждебно ей.

То обстоятельство, что после обретения независимости Украина стала на путь переосмысления своего исторического прошлого под углом зрения вызревания, формирования и развития концепции собственной национальной государственности, — не должен никого ни удивлять, ни отпугивать. Это, как и украинизация языкового пространства, объективно обусловленный процесс. Таким путем шли и идут практически все «молодые» державы, восстановившие свой суверенный статус или впервые обретшие его.

Нет ничего странного и страшного и в том, что украинское видение прошлого отлично от российского. Перед украинскими историками в настоящий момент стоит естественная с точки зрения обеспечения государственных интересов задача представления событий прошлого под углом зрения обоснования вывода о глубокой исторической укорененности и непрерывности процесса формирования национального государства.

Принимая во внимание более чем длительное теснейшее переплетение исторических судеб украинцев и русских, а также создававшихся ими — совместно или отдельно — в разные эпохи государств и государственных образований, задача выделения украинской истории «в чистом виде» и ее эмансипации от русской оказывается далеко не из легких. Еще более трудноразрешимой делают ее, с одной стороны, установка не только на несхожесть с русской историей, но и на несвязанность с ней, с другой, — сознательная ориентация не на основанное на документах научное описание, а на мифологизацию национального прошлого в угоду политической моде.

Переосмысление и переоценка истории в связи с целями и задачами, продиктованными спецификой нового этапа государственного развития, в Украине оказались несвободны от разного рода негативных наслоений, перегибов и откровенно «холостых» выстрелов, скорее компрометирующих молодую национальную государственность, чем укрепляющую ее.

Украинская историческая наука, в достаточно сжатые сроки проделав огромную по объему работу и совершив целый ряд настоящих прорывов, вместе с тем не смогла преодолеть некоторые идеологические в своей основе стереотипы, с которыми столкнулись не только украинцы, но и другие постсоветские и постсоциалистические нации и народности.

Показательным в этом плане примером может служить принятое на государственном уровне решение Польши в год 70-летия начала Второй мировой войны, вопреки фактам и исторической логике, отмечать как «черный» день национальной истории не 1 сентября 1939 года, когда на страну напала гитлеровская Германия, а 17-е, когда часть польской территории заняли войска Красной армии.

В русле ставшей характерной для ряда стран Европы тенденции скрытой реабилитации нацизма, проявившейся в отождествлении гитлеризма и сталинизма как в равной степени тоталитарных пре-

ступних режимов без виявлення принципіальних различий между ними, — в Україні при потужній підтримці державної влади повним ходом розвернулася кампанія по включенню в національну історію в якості героїв, овеяних ореолом мучеників і внеслих неocenимий вклад в боротьбу на незалежність, українських пособників фашизму из дивізії СС «Галичина» и УПА.

В якій-то момент предметом дискусії став факт загальної цивілізаційної належності українців і росіян, який в старіші часи ніколи не викликав ні найменших сумнівів ні в російській, ні в українській, ні в світовій науці.

Замість давно успішних старі традиційних і практично загальноприйнятими для визначення такої належності етнічного і конфесійного ознак були зроблені спроби введення в науку обіход територіально-регіонального критерію, на основі якого стали говорити про певну особу «євразійської» цивілізації, підразумеваючи під нею саме Росію, відірвану як від інших православних, так і слов'янських і, в частині, східнослов'янських народів.

При цьому багато українські автори акцентували неповноцінний, «архаїчний» характер «євразійського» цивілізаційного кола, особливо підкреслювали його вторинність і навіть «второсортність» по відношенню до західноєвропейської цивілізації, залежність від неї і в те ж час концентрація на ній як на недосяжним ідеалом.

З іншої сторони, з'явилися публікації, обґрунтовуючі існування української — локальної або субрегіональної — цивілізації, самостійної і самодостатньої по відношенню до «євразійської» або просто російської і, крім того, історично чітко орієнтованої на Європу як найбільш близьке для України цивілізаційне простір.

Ілюзорну цивілізаційну неоднаковість українців і росіян стали використовувати як важливий аргумент для обґрунтування висновку про необхідність і вищої цілесобразності дальшого дистанціювання України від Росії, маючи на увазі при цьому, що таке дистанціювання є невід'ємним попереднім умовою повноцінної європейської і євроатлантичної інтеграції першої з них.

Справа дійшла до постановки на повестку дня і активного просування в колективне свідомість українців питання про існування

специфической украинской идентичности, с одной стороны, основанной на закономерно сложившейся, якобы, еще в эпоху Киевской Руси, а впоследствии окончательно оформленной и закрепленной в ходе исторического развития украинского этноса и государственности «европейскости», с другой, не только не подобной и не однотипной с идентичностью русской, но даже прямо противоположной ей по целому ряду признаков и особенностей.

Идентичность, в рамках которой украинцы сосуществовали с русскими, была объявлена президентом В.Ющенко в одном из выступлений накануне 18-ой годовщины независимости Украины «фальшивой», то есть, иными словами, чуждой для украинцев, навязанной им со стороны и, следовательно, требующей в новых условиях самой радикальной ревизии.

«Фальшивость» прежней украинской идентичности устанавливалась, в первую очередь, в отношении идентичности советской, характерной для жителей Украины в период ее существования в рамках СССР. Подмена понятия «советский» на, по сути, отнюдь неравноценное с ним понятие «русский» производилась незаметно для массового сознания, без аргументов в пользу такой подмены, без обсуждения ее обоснованности, что являло собой типичный образчик применения манипуляционных технологий.

Отождествление «русского» с «советским» с целью компрометации первого из них представляется показательным. На уровне объективных реалий украинско-российский гуманитарный разлом в значительной степени стал следствием краха коммунистической идеологии эсэсэсэровского образца, а также безусловной потери остатков привлекательности советского (нередко презрительно обозначаемого теперь как «совковый») образа жизни с присутствующими для него отрицанием культа потребления как фундамента западного общества, а также системным, жестким и акцентированным, противопоставлением Западу.

Одним из важных проявлений украинско-российской «конкуренции» (а, по сути, — квазиконкуренции) в гуманитарной сфере оказалась система праздников и памятных дат, отмечаемых на государственном уровне.

После распада СССР и естественного перехода в разряд архаичных (то есть таких, которые противостоят «модерным», отвечающим новым условиям) существовавших в нем государственных праздников Украина и Россия оказались в сходном положении, требовавшем кардинального обновления праздничного реестра,

приведения его в соответствие с качественно новым форматом государственности каждой из них, а также с измененными идеологическими установками и представлениями.

Роль праздников, публичных торжеств, ритуалов, церемоний в современном мире в целом и в мире большой политики в частности, как принято считать, чрезвычайно велика. Известно, что праздники, особенно те из них, что в той или иной мере принадлежат к числу политических манифестаций, представляют собой неотъемлемую составную часть любого политического режима, политической культуры и политического действия.

Новая российская власть, взявшись за формирование посткоммунистического праздничного «кодекса», носившего откровенно переходный характер, определилась в пользу максимального допустимого следования советской ритуально-церемониальной традиции. Тем самым была лишней раз подчеркнута ее сориентированность на правопреемственность ельцинской и путинско-медведевской России по отношению к СССР.

Власть украинская, со своей стороны, с первых лет независимости взяла курс на существенное обновление набора праздников, хотя и вынуждена была в течение относительно длительного времени поневоле уважать сложившиеся в предшествовавшие десятилетия у значительной части украинцев — в особенности принадлежавших к старшему и среднему поколениям — представления о том, что, когда, зачем и почему отмечать.

О том, чтобы сохранять советскую праздничную традицию в Украине, не думала и не заявляла ни одна из основных политических сил, кроме «левых» партий классического типа — КПУ, СПУ. В то же время предложить внутренне целостный, полностью соответствующий модели возрожденной национальной государственности набор праздников общенационального масштаба и звучания, а также церемоний, способных вызвать у всей нации или хотя бы у большей ее части то эмоциональное состояние и ту реакцию, которые хотели бы видеть их организаторы, не удалось до сегодняшнего дня.

По состоянию дел на данный момент новая система государственных праздников в Украине не заработала надлежащим образом, так и не став катализатором концентрации созидательной энергии общества, проявления «дионисийского компонента» политики. Показательным в этом смысле, хотя и, безусловно, отрицательным примером можно считать попытки третьего Президента

Украины и его канцелярии вдохнуть жизнь в праздник государственного флага, остающегося для подавляющего большинства украинцев малопонятным, а в чем-то даже чуждым.

Ожидаемый от подобных мероприятий эффект общего эмоционального подъема, сопровождаемого единением власти и нации, а также возникновение ситуативной иллюзии причастности широких слоев населения к «деланию» истории, соучастия масс в этом творческом политическом акте — остается для Украины явлением из разряда неосуществимых надежд.

Прогнозируемо острой и болезненной оказалась украинско-российская борьба за право считать своими тех или иных «общих» выдающихся деятелей прошлого, а также за формирование нового — отвечающего букве и духу суверенного статуса государства — перечня национальных героев и кумиров.

Конкуренция за те или иные фигуры, общие для двух народов и культур (так называемая «двойная принадлежность»), коснулась целого ряда персонажей, наглядно проявив явственно ощутимый «боевой настрой» обеих сторон. В этом случае, как и в ряде других, украинцы и русские своими действиями исключили возможность достижения компромисса, который бы устроил всех, позволив снять искусственно нагнетаемую напряженность.

Любопытно, что при этом претензии участников спора на ту или иную знаковую личность были избирательны. Украинская сторона, например, ввязавшись в изначально проигранную для себя борьбу за Николая Гоголя, особенно обострившуюся в связи с подготовкой к празднованию и самим празднованием юбилея классика, не проявила никакого интереса к тому, чтобы оставить за собой, скажем, Никиту Хрущева или Николая Щорса.

Решающее значение в данном случае приобретала возможность или, наоборот, невозможность использования выдающегося соплеменника в создании исторической цепи преемственности украинской национальной идеи. Все остальные факторы и обстоятельства в расчет практически не принимались. Так и Гоголь оказался на некоторое время востребован украинской властью лишь для того, чтобы дать основания украинскому лидеру сказать о нем: «...он думал по-украински, а писал по-русски...», — в очередной раз разделив украинское и русское начала и противопоставив их друг другу даже там, где для этого не было ни малейших оснований.

В год 200-летия со дня рождения автора «Мертвых душ» и «Ревизора» «русский» Гоголь вышел поинтереснее и попривлекатель-

нее «украинского». Последний, тем не менее, сослужил правящему режиму в Киеве и его идеологам очень полезную службу. Благодаря навязчивому акцентированию украинского национализма в его современном — «оранжевом» — варианте, который, якобы, был присущ писателю, хотя и тщательно скрываем им, стало возможным, во-первых, пополнить довольно скудную когорту украинцев-патриотов с русофобским «отливом» прошлых эпох, во-вторых, найти еще один повод для гуманитарной пикировки с Россией и Кремлем.

В условиях масштабной государственно-политической, социально-экономической, духовной и идеологической трансформации, охватившей Восточную, Центральную, Юго-Восточную Европу, Балтию, Кавказ и ряд других регионов после окончания «холодной» войны то явление, которое мы определяем как «гуманитарный разлом», отнюдь не было редкостью.

Немало примеров такого разлома подсказывает и история, в том числе — история XX века. Одним из них можно считать отношения между Королевством Сербов, Хорватов, Словенцев и СССР в 20-е годы. Не менее показателен в этом плане и конфликт между Югославией и СССР в период после 1948 года, вызванный разрывом между их руководителями Й.Броз-Тито и Й.Сталиным.

На уровне «чистой» теории гуманитарный разлом представляет собой конкуренцию идей, идеологических представлений, толкований проблем нематериального свойства, по тем или иным причинам приобретших повышенную ситуативную актуальность на данном конкретном этапе исторического развития.

Важнейшей особенностью этого разлома следует считать то, что отношения конкуренции, о которой идет речь, устанавливаются не внутри того или иного государства, этноса, той или иной нации, а между ними как целостностью (пускай в значительной степени и иллюзорной, декларативной) и внешним фактором.

Конкуренция идей — явление, безусловно, положительное. Если удастся достигнуть соответствующего уровня конструктивности, именно она в значительной степени способствует выработке новых взглядов и подходов, продвигая гуманитарное знание к новым глубинам постижения Истины.

В случае украинско-российского гуманитарного разлома ни о каком конструктивном соперничестве идей речь, к сожалению, не идет. И это создает колоссальные дополнительные препятствия как в развитии двухсторонних отношений между Украиной

и Россией, так и в поисках каждой из них адекватных ответов на вызовы и угрозы текущего момента. Без прекращения гуманитарной войны и преодоления ее последствий думать о восстановлении украинско-российского добрососедства и о налаживании полноценного сотрудничества — не на словах, а на деле — нереально.

Ситуация гуманитарного разлома лишает любых, даже самых минимальных, шансов на продвижение вперед в деле формирования новой национальной идентичности и полноценной политической субъектности. Это утверждение касается обеих сторон, но, в первую очередь, относится все же к Украине, для которой упорство в категорическом отказе от «русской» составляющей своей идентичности — как в ходе исторического развития, так и в современных условиях — способно до предела обострить целый ряд серьезнейших угроз.

Отторжение России и всего российско-русского является для Украины тупиковым направлением развития. Кроме всего прочего, оно делает ее еще более уязвимой на международной арене, превращая в легкую добычу далеко не самых авторитетных стран, таких, например, как Румыния и Польша.

Важность гуманитарной составляющей в международных отношениях хорошо известна. Именно на ней, искусно, хотя и несколько цинично, поданной под «соусом» приверженности демократии и общности основополагающих «ценностей», зиждился, например, триумфальный успех дипломатии США на постсоветском и постсоциалистическом пространстве.

Преодоление гуманитарного разлома в украинско-российских отношениях следует считать первоочередной задачей, решение которой не терпит отлагательств.

*Фомін Сергій,
кандидат економічних наук*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

На саміті в Ялті у вересні 2003 р. Україна підписала рамкову угоду про створення Єдиного економічного простору з Білоруссю, Казахстаном та Росією (ЄЕП) із застереженнями, що буде виконувати тільки ті положення угоди, які не суперечать Конституції України. 20 квітня 2004 р. Верховна Рада України більшістю в 265 голосів ратифікувала рамкову угоду по ЄЕП. При цьому було збережене застереження, зроблене Україною під час її підписання в Ялті, а саме: що Україна буде брати участь в формуванні і функціонуванні ЄЕП тільки в тих межах, які відповідають Конституції України. Українські експерти (разом з експертами Росії, Білорусі та Казахстану) брали участь у роботі експертної групи з питань розробки 93 угод щодо співробітництва у різних галузях господарства, які деталізують ідею Єдиного економічного простору, хоча Україна погодилася виконувати тільки третину таких угод. Пізніше, після 2004 р., участь України в процесі узгодження документів ЄЕП була зупинена, що пояснюється переходом української влади до більш твердого євроатлантичного курсу.

Застереження, яке українська сторона зробила під час підписання та ратифікації Верховною Радою України рамкової угоди про створення ЄЕП, тобто застереження, що Україна буде виконувати тільки ті положення угоди, які не суперечать Конституції України, по суті, мало на меті юридично виправдати відмову України від участі в митному або валютно-економічному союзі, якщо такий утвориться в межах ЄЕП. Насправді, справа не в тому, що Конституція не дозволяє Україні входити в міждержавні союзи, а в тому, що Україна бажає інтегруватися в зовсім інший союз, а саме — в Євросоюз. Але ж відомо, що Європейський Союз містить в собі політичний, митний, економічний і валютний союзи, членом яких Україна стане в разі її прийому до ЄС. Тобто, можна сказати, що стратегічна ціль України — стати повноправним членом Євросоюзу — також не відповідає Конституції України.

Як заявляють деякі українські політики, членство України в ЄЕП, який має своєю метою створення митного союзу і на його основі спільного економічного простору між Росією, Білоруссю

та Казахстаном, могло би завадити набуттю Україною членства в Євросоюзі (досить гіпотетичного), оскільки країна не може одночасно перебувати в двох митних або економічних союзах, двох «єдиних економічних просторах.» Про це також неоднаразово говорили представники Єврокомісії, заявляючи, що членство України в ЄЄП, в митному союзі з країнами ЄЄП виключає можливість прийому України до Євросоюзу. В останній час з боку деяких представників Єврокомісії лунали заяви, що участь України навіть у зоні вільної торгівлі з Росією, Білоруссю та Казахстаном може негативно вплинути на євроінтеграційні шанси України.

Упродовж усього останнього часу ціль української зовнішньо-економічної політики щодо Росії та інших країн-членів ЄЄП полягала в тому, щоб скласти угоду з цими країнами про створення зони вільної торгівлі «без будь-яких обмежень та товарних вилучень». Іншими словами, така зона для української сторони є верхньою границею участі в ЄЄП, яка б дозволяла створити умови для безмитної торгівлі українськими товарами на російському і євразійському ринках та одержувати енергоресурси з Росії на пільгових умовах, зберігаючи при цьому повну свободу дій відносно третіх держав, зокрема щодо ЄС. Як відомо, країни-члени зон вільної торгівлі зберігають свободу дій в галузі зовнішньої торгівлі, і зокрема, свій власний національний митний тариф.

Наштовхуючись на відмову України приєднатися до ЄЄП як повноправного члена, Росія, в свою чергу, відмовляється від створення зони вільної торгівлі з Україною «без обмежень та товарних вилучень.» Тим більше, що як свідчить світовий досвід, зон вільної торгівлі «без товарних вилучень та обмежень» в сучасному світі просто не існує. На практиці режим вільної торгівлі в існуючих зонах охоплює лише більш-менш обмежене коло товарів, що викликано, насамперед, саме відсутністю у країн-членів зон вільної торгівлі спільного митного тарифу та єдиної торгової політики щодо третіх країн, тобто характеристик, що притаманні тільки митному або економічному союзу. Режим вільної торгівлі без будь-яких тарифних та нетарифних обмежень і товарних вилучень може бути досягнутий лише в форматі економічного та валютного союзу.

Досвід Євросоюзу показує, що формування зони вільної торгівлі без товарних вилучень і обмежень може бути успішним лише тоді, коли поступове скасування митних тарифів йде паралельно із розробкою спільного митного тарифу щодо третіх країн, тобто,

якщо зона вільної торгівлі створюється у виді митного союзу. Проте митний союз, скасовуючи тарифні мита, є безсилим стримати «компенсаційний» нетарифний протекціонізм у вигляді антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних мит, митних платежів, імпорتنних депозитів, різних технічних, санітарних, фітосанітарних та екологічних стандартів, валютних обмежень, різних ставок податків, коливань курсів національних валют тощо. Хоча з 1 липня 1968 р. в ЄС почав діяти митний союз, у торгівлі між країнами ЄС зберігалось багато саме таких, перерахованих вище нетарифних обмежень. Поступове їх скасування або гармонізація стали можливими внаслідок прийняття Єдиного Європейського акту та ратифікації Маастріхтської та Амстердамської угод, які привели до створення Єдиного Європейського ринку та перетворили Європейське співтовариство в політичний, економічний та валютний Європейський Союз. З 1993 р. в межах ЄС функціонує Єдиний європейський ринок товарів, послуг, капіталів та робочої сили, лібералізований банківський та страховий бізнес.

Слід зазначити, що в питаннях створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом (на відміну від української позиції щодо зони вільної торгівлі в межах ЄП) українська сторона ніколи не наголошувала, що зона вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом повинна створюватися «без вилучень і обмежень,» добре розуміючи, що в разі створення такої зони вона передбачала би вилучення з режиму вільної торгівлі «чутливих» для ЄС товарів. Про це свідчить увесь досвід складання аналогічних угод між ЄС та іншими країнами.

Таким чином, «ідеальна формула,» тобто зона вільної торгівлі без товарних вилучень та інших обмежень між Україною, з одного боку, та Росією та іншими країнами ЄП, з іншого, і одночасне просування України на шляху до повноправного членства в Євросоюзі на практиці нереальна. Реальна лише можливість створення зони вільної торгівлі з країнами ЄП з численними товарними вилученнями з режиму вільної торгівлі. У разі ж вступу України до Європейського Союзу їй взагалі довелося б скасувати всі домовленості про вільну торгівлю з Росією та іншими країнами ЄП та СНД, ввести з ними візовий режим, відмовитися від будь-якої самостійної зовнішньоекономічної політики, від своєї грошової одиниці, ввести євро, тобто передати всі ці функції на національним органам Євросоюзу.

Єдиний економічний простір вимагає єдиних ставок мит стосовно третіх країн, єдиного митного тарифу, а в ході переговорів

про вступ до СОТ, членом якої Україна стала в 2008 р., Україна вже погодилася з низкою країн-членів цієї організації свої зовнішньоторговельні тарифи. В той же час Росія, Казахстан та Білорусь не є членами СОТ і в питаннях вступу до СОТ діють узгоджено, виходячи при цьому з прийнятого Радою глав урядів держав — членів Євразійського економічного співтовариства рішення про єдину позицію держав-учасників на переговорах по приєднанню до СОТ. В 2010 р. планується завершення створення Митного союзу між Росією, Білоруссю та Казахстаном, що на практиці означає, що для України звужаються можливості будувати свої торговельно-економічні відносини з цими країнами на двосторонній міждержавній основі. Не маючи шансів набути повноправного членства в Євросоюзі та відмовляючись приєднатися до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану, Україна опиниться між двома інтеграційними угрупованнями, доступ на ринки яких не відповідатиме експортним можливостям України.

Нереальне і сподівання повернути пільгові ціни на енергоресурси як російські, так і середньоазійські. Ціни на імпортований газ для України будуть в майбутньому відповідати європейському рівню, як це і було зафіксовано в газовій угоді між Україною та Росією на початку 2009 року.

За оцінками Ради з вивчення виробничих сил Росії, втрати для російського бюджету від створення зони вільної торгівлі з Україною без будь-яких товарних вилучень (включаючи скасування податку на додану вартість і експортних мит на енергоносії, що їх Росія експортує до України) могли б дорівнювати 3 млрд дол. на рік. Незважаючи на це, на початку 2004 р. Росія прийняла рішення скасувати ПДВ на енергоносії, експортуючи їх в Україну, і таким чином приблизно 1 млрд дол., які до цього моменту йшли в бюджет Росії, стали поступати в бюджет України. Одночасно була встановлена дуже низька ціна на російський газ, що його імпортувала Україна (50 дол. за 1000 кубометрів). Такі дії Росії пояснювалися бажанням заохотити активну участь України в ЄСП. Проте перенесення в 2005 р. акценту зовнішньої політики України в першу чергу на інтеграцію в НАТО та Євросоюз призвели до зміни політики Росії відносно України. В російській пресі та політичних колах з'явилися висловлювання, що такі широкі жести з боку Росії мали б сенс тільки у разі створення політичного та економічного союзу Росії та України, довгострокові вигоди від якого могли б виправдати втрати для російського бюджету. Як зазначали російські

аналітики, Україна, не збираючись ставати повноправним членом ЄЄП з усіма правами та обов'язками, із всього цілісного пакету угод по ЄЄП бажає відібрати для себе тільки ті, що належать до створення зони вільної торгівлі і не заважають її прагненню добитися членства в Євросоюзі. Іншими словами, для України зона вільної торгівлі в межах ЄЄП — це лише тактичний засіб, необхідний для безмитного, пільгового матеріального та ресурсного забезпечення на період підготовки України до реалізації її головної стратегічної мети — вступу до Європейського Союзу.

Таким чином, нова прагматична політика Росії щодо України і деяких інших країн СНД базується на принципі, що односторонніх економічних пільг та поступок цим країнам (зокрема, низьких, порівняно зі світовими, цін на енергоносії) більше не буде. Економічне співробітництво Росії з іншими країнами СНД буде залежати від того, наскільки ці країни готові враховувати політичні, військово-стратегічні, економічні та гуманітарні інтереси Росії (зокрема, ставлення цих країн до російськомовного населення та статусу російської мови). Добре відомо, що деякі країни СНД втягуються в зону політичного та економічного впливу США та Євросоюзу, а керівники цих держав висловлюють бажання стати членами НАТО, що, на думку російського керівництва, може загрожувати національній безпеці Росії. У зв'язку з цим стає зрозумілою нова російська прагматична політика щодо таких країн, як Україна, Молдова, Грузія. Росія не бажає більше дотувати їх економіки шляхом преференціальних, відносно низьких цін на енергоносії або широко відкривати свій ринок для товарів з цих країн. Російські політики вже не мають більше ілюзій, що методом надання економічних преференцій можна буде залучити ці країни до тісної політичної та економічної інтеграції чи то в форматі Євразійської економічної співдружності (ЄврАзЕС), чи то в форматі ЄЄП або ОДКБ. Свідченням більш жорсткої прагматичної політики Росії щодо України були виступи президента Путіна на пресконференціях в 2006 та 2007 рр. (а також як прем'єр-міністра наприкінці 2008 р.), в ході яких він заявив, що дотування з боку Росії економік країн СНД не може більше продовжуватися, оскільки у Росії є багато своїх проблем. Зокрема, за словами Путіна, дотування економіки України з боку Росії сягало 3–5 млрд дол. щорічно. В. Путін зазначив необхідність розвивати нові маршрути для постачання російського газу і нафти в країни Євросоюзу, щоб запобігти конфліктів з транзитними країнами.

Намагаючись позбавитися від дуже великої газотранзитної залежності від України та інших транзитних країн, Росія шукає альтернативні шляхи для своїх газу та нафти, зокрема вирішує питання будівництва газопроводів через Балтійське та Чорне моря («Північний потік» та «Південний потік»), планує збільшити потужність вже існуючого газопроводу «Голубий потік» (через Чорне море до Туреччини) з метою транспортування газу через Туреччину до країн Південної Європи, буде нафтопровід та газопровід до узбережжя Тихого океану та Китаю, створює заводи для виробництва скрапленого газу (зокрема, на Сахаліні). Між Росією, Болгарією та Грецією досягнута угода про будівництво нафтопроводу Бургас-Александруполіс, по якому буде транспортуватися російська та казахстанська нафта, яку будуть доставляти танкерами з Новоросійська.

В Україні ще й досі поширена думка, що головна перешкода на шляху України до ЄС — це «поведінка» самої України, характер її внутрішньої та зовнішньої політики, ступінь успіхів на шляху забезпечення демократії, проведення ринкових реформ та економічного розвитку, рівень виконання своїх міжнародних зобов'язань тощо. Тобто, вважається, що якщо так звані «Копенгагенські критерії» вступу до Євросоюзу будуть виконані, Україна може сподіватися на повноправне членство. Серед цих критеріїв — забезпечення демократії, прав людини і прав меншин; існування діючої ринкової економіки, здатність взяти на себе обов'язки членства в ЄС, втілити в національне законодавство юридичні акти Євросоюзу. При цьому вказують на те, що прийом в ЄС 10 країн Центральної Європи був результатом саме виконання цих критеріїв.

Насправді жодна з центральноевропейських та балтійських країн — нових членів ЄС не виконала цих критеріїв у повному обсязі. Особливо показовим у цьому плані є прийом в 2007 р. до ЄС слабозвинених Румунії та Болгарії. Абсорбція Євросоюзом колишніх соцкраїн була запланована ще до появи будь-яких копенгагенських критеріїв. Якоюсь мірою це заповнення вакууму, що утворився після розпаду СРСР та соціалістичної системи.

Головною причиною відмови ЄС дати «добро» на прийом України до ЄС як повноправного члена — це перешкоди, які не залежать від «поведінки» України, і зокрема, внутрішні труднощі та нові проблеми, які встають перед Євросоюзом у процесі його розширення та інституціональної перебудови, неможливість нині прогнозувати всі наслідки прийому до ЄС великої кількості відносно

слаборозвинених країн, песимістичні прогнози щодо можливої втрати Євросоюзом своєї ефективності та «європейської ідентичності» внаслідок такого розширення. Саме тому Євросоюз не погоджується підписати з Україною угоду про асоціацію на зразок тих угод, що були складені між центральноєвропейськими країнами та ЄС (тобто таких угод, які передбачають можливість набуття повноправного членства) і на складанні якої наполягає українська сторона на переговорах з Євросоюзом.

Ясно, що «абсорбувати» Україну або Туреччину в Євросоюз з їх відповідно 47 млн і більш ніж 70 млн. населення (населення Туреччини до того ж зростає майже на 2% щорічно) набагато важче, ніж будь-яку малу центральноєвропейську або балканську країну. В ЄС є розуміння того, що перехід за межі того розширення, яке відбулося в травні 2004 р. і в січні 2007 р., може призвести до зниження ефективності Євросоюзу. Крім того, чимало західних політиків вважає, що, приймаючи нових кандидатів, Євросоюз повинний враховувати не тільки стан виконання ними копенгагенських критеріїв, але й те, як ці кандидати впишуться в європейські цивілізаційні та культурні норми. Так, наприклад, вступ Туреччини до ЄС, як вважають численні західноєвропейські політики, може призвести до кінця ЄС як організації, до втрати Європою своєї християнської цивілізаційної ідентичності, посилить міграцію турецьких громадян в Європу, що призведе до інтенсифікації процесу її ісламізації, який і без того йде зараз швидкими темпами внаслідок легальної та нелегальної імміграції з країн третього світу. Слід додати, що на членство в Євросоюзі претендують також напівмусульманські Македонія та Боснія і Герцеговина, а також мусульманська Албанія. Таким чином, серед певної частини західноєвропейських політиків відчувається страх перед можливістю виникнення нових міжрелігійних та міжнаціональних конфліктів у межах ЄС внаслідок вступу до нього країн, «не зовсім європейських». Цікаво відмітити, що вступ Туреччини до ЄС активно підтримують США, які, можливо, в цьому бачать свій шанс послабити цю організацію, яка зараз є конкурентом США на світових ринках.

Усе, що пропонує сьогодні Євросоюз Україні, а також Грузії, Білорусі, Азербайджану та Молдові — це так зване «Східне партнерство», яке передбачає створення з цими країнами в майбутньому зони вільної торгівлі (з вилученням з режиму вільної торгівлі деяких найбільш «чутливих» для Євросоюзу товарів), але жодним

чином не повноправне членство. В умовах слабкої загалом конкурентоспроможності української економіки забезпечення свободи пересування товарів та послуг є більш вигідним для значно потужнішого в економічному відношенні Євросоюзу. Тому в разі створення зони вільної торгівлі з ЄС необхідно домагатися таких умов для України, які б забезпечили гарантії виживання і розвитку для українських національних виробників. Тобто, така зона вільної торгівлі повинна мати асиметричний характер на користь більш слабкої економіки України.

Україна дедалі більш відстає від розвинених країн. Її економіка — це перш за все традиційні індустріальні галузі, які тривалий час були в стані стагнації, використовують здебільшого застарілу енергоємну технологію, експортують на світовий ринок переважно напівфабрикати та сировину. Так, основними статтями в структурі українського експорту до країн ЄС з 1993 р. залишаються неблагородні метали та вироби з них, мінеральні продукти, текстиль та текстильні вироби, продукти рослинного походження. В загальній структурі імпорту з країн ЄС в Україну домінують поставки машин, устаткування та механізмів, засобів транспорту, продукції хімічної та фармацевтичної промисловості, текстильних виробів та інших товарів широкого вжитку. В зв'язку з сучасною світовою економічною та фінансовою кризою український експорт до Європи різко скоротився. Відповідно, скоротився обсяг промислового виробництва в Україні, значно зросло безробіття.

У цих умовах зростає важливість активізації торговельно-економічних зв'язків України з Росією та іншими країнами ЄСП. Для України важливим є не тільки режим вільної торгівлі товарами з цими країнами, але і вільна торгівля послугами, розвиток виробничої кооперації та спеціалізації, науково-технічного співробітництва, створення спільних підприємств, фінансово-промислових груп, вільний рух робочої сили та громадян тощо. Для розвитку цих напрямів зони вільної торгівлі і навіть митного союзу недостатньо. Ці напрями співробітництва можна розвивати лише в межах більш просунутих форм економічної інтеграції, таких як економічний або валютно-економічний союз. З урахуванням того факту, що світові ринки машинотехнічної продукції значною мірою перенасичені, що на цих ринках, всупереч нормам СОТ, діють суворі «закони» нетарифного протекціонізму, головним ринком збуту для експорту машинобудівної промисловості України залишається Росія та деякі країни СНД. Якщо Україна

хоче розвивати експорт товарів високого ступеня обробки (які навряд чи зможуть пробитися на ринки розвинених західних країн, де таких товарів більш ніж достатньо, до того значно вищої якості), то вона повинна боротися за збереження російського та євразійського ринків, на яких продукція машинобудівної промисловості України поки що знаходить попит. Україні потрібна промислова кооперація з Росією, оскільки більшість високотехнологічної промислової продукції в Україні не може бути вироблено самостійно без поставок комплектуючих з Росії.

Проте, євроатлантичний курс України не дозволяє їй розвивати глибоку інтеграцію зі своїми східними сусідами на євразійському напрямі. Крім того, певні керівні кола в Євросоюзі побоюються і не бажають будь-якої тісної інтеграції України та Росії. Не маючи ясних та визначених планів щодо євроінтеграції України як повноправного члена ЄС, керівники Євросоюзу в той же час намагаються тримати Україну в сфері свого політичного та економічного впливу, посилаючи періодично «сигнали» про гіпотетичну можливість її входження в ЄС в якомусь невизначеному майбутньому. Цілком ясно, що такі сигнали, підживлюючи євроінтеграційні надії та ілюзії в українських політичних колах, мають, зокрема, на меті запобігти можливості створення ефективного інтеграційного об'єднання на пострадянському просторі, який Захід хотів би тримати під своїм економічним, політичним та військово-стратегічним контролем, втягнувши Україну, зокрема, в НАТО, що неминуче призвело б до згортання високотехнологічного українсько-російського співробітництва в галузі військово-технічної та військово-промислової кооперації та мало б дуже негативні наслідки для ВПК України.

УКРАИНСКО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ КАРДИНАЛЬНОГО ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО БАЛАНСА

Некоторые из распространенных оценок нынешней ситуации вокруг развития украинско-российских отношений и прогнозов их потенциального развития в среднесрочной перспективе вызывают ряд возражений. Прежде всего, на мой взгляд, следует принять во внимание кардинальные изменения параметров глобальных и региональных балансов сил, динамично меняются глобальные и региональные правила игры, а Украина демонстрирует свою неадекватность этим изменениям.

В США произошла смена администраций с республиканской на демократическую и, соответственно, произошли смены акцентов в глобальной игре, в стратегии национальной безопасности. В рамках этой смены ключевым для нас выступает уход «вопроса Украины» на второй и даже третий план для администрации Б.Обамы. В свою очередь, американо-российская глобальная повестка дня выходит на первый план, которая будет проистекать в рамках сложного торга вокруг таких вопросов, как ПРО в Европе, СНВ-2, Иран, Северная Корея и др. США не готовы жертвовать своей повесткой дня с Россией ради Украины — о чем откровенно свидетельствуют второстепенность Украины в заявлениях ключевых лиц администрации Б.Обамы. Не следует исключать, что сложность торга вокруг первостепенных глобальных вопросов в американо-российских отношениях может привести к геополитическому обострению между двумя сторонами — Украина, будучи под американским протекторатом, находится на линии огня и может стать передовой линией такого обострения, как это произошло с Грузией.

Далее, следует принять во внимание основной вывод 2008 года с далеко идущими для стратегии Украины последствиями — требующие парадигмальных изменений в Стратегии национальной безопасности Украины. Украина не будет принята в НАТО в течении ближайших 10 лет, т.е. никогда по целому ряду причин. Бухарестский саммит НАТО 2008 года, декабрьская 2008 года встреча Альянса на уровне министров иностранных дел довольно откровенно продемонстрировали, что Украина не получит ПДЧ.

Юбилейный саммит НАТО 2009 года вообще носил скандально открытый для Украины характер — нашу страну даже не пригласили в качестве гостя. То, что не хотят понимать наши политики и стратеги, — в Европе сформировалась очень влиятельная оппозиция членству Украины и Грузии в Альянсе из стран прежде всего «Старой Европы», способной выдерживать давление со стороны США.

Кроме этого, «турецкий пример» и заявления еврочиновников также говорят о том, что Украину не ждут в ЕС в перспективе 20 лет как минимум. Т.е. вся наша предыдущая стратегия последних десяти лет «через НАТО в ЕС» или «польская модель» евроатлантической интеграции на сегодняшний день не реальна и устарела, не отвечает реалиям. Не следует забывать и о Новой стратегии национальной безопасности России, где вопросу расширения НАТО уделено соответствующее внимание, особенно в части сдерживания Альянса на постсоветском пространстве. Приведенные примеры демонстрируют, что нынешняя парадигма/«матрица» Стратегии национальной безопасности и приоритетов внешней политики загнали Украину в геополитический тупик и фактически ведет к геополитической патовой ситуации, в рамках которой возрастают риски и опасности безопасности нашей страны.

Следует принять во внимание, что глобальный финансово-экономический кризис не только обостряет социально-политическую ситуацию в стране на фоне затянувшегося внутривнутриполитического кризиса, но существенно ограничивает ресурсные возможности Украины продолжать участие в таких американских геополитических проектах, как «Балто-Черноморско-Каспийский регион» и ГУАМ (который сегодня больше напоминает ГУ — Грузия и Украина). Маловероятно, что на фоне «глобальной американо-российской повестки дня», администрация Б.Обамы продолжит приоритетное финансирование этих проектов на уровне администрации Д.Буша. В тоже время, продолжение активного позиционирования Украины в рамках этих не только антироссийских, но и антиевропейских проектов со стороны Украины (угроза продолжения энергетической войн — «клин между Россией и Европой») усиливает геостратегические и экономические риски, существенно ограничивают диапазон антикризисного международного сотрудничества. Продолжение нынешнего бесперспективного и нерационального геополитического курса (членство в НАТО и ЕС) ведет к истощению ограниченных финансово-экономических ресурсов

страны в условиях глобального кризиса и существенно ограничивает ее международное сотрудничество.

Но одним из самых основных факторов, на который менее всего обращают внимание наши политологи и стратеги, есть факт динамичного формирования энергетического альянса наиболее влиятельных стран Европейского Союза (Германии и Италии) и России путем строительства энергетических артерий XXI ст., которые изменят европейскую геополитику и перестроят балансы сил (в рамках координат «Восток — Запад») в ближайшие несколько десятилетий. Речь идет о ускоренном строительстве Североевропейского газопровода по дну Балтийского моря («Северный поток») и «Южного потока». Данные проекты стали результатом энергетических войн между США и Россией вокруг энергообеспечения Европы, в которые была втянута Украина (в ущерб своим интересам), а также стратегических договоренностей на уровне влиятельных европейских элит. Хотел бы подчеркнуть, что этот энергетический альянс формируется динамично и уже в ближайшие годы, на мой взгляд, будет определять Европейскую политику, поскольку все больше стран НАТО и ЕС подключаются к этому альянсу. Украина на фоне американского патроната и соответственного участия в энергетических войнах теряет свои транзитные преимущества в угоду обходных проектов и проекта НАБУККО. При этом вопрос о запуске нефтепровода «Одесса — Броды» в аверсном режиме и потенциале реализации проекта «Белый поток» мифологически пронизывает стратегическое планирование и политику Украины. В рамках нынешней парадигмы геополитического позиционирования Украины эти проекты ожидают судьба, аналогичная «членству в НАТО» — в Европе на уровне стратегических политических и бизнес элит («Старая Европа») не будет найден консенсус, а соответственно, инвестиций и политической поддержки для реализации этих проектов.

Подведя итог, хотел бы сказать, что у Украины есть две потенциально-реалистичные стратегии в области украинско-российских отношений на сегодняшний день:

1. Оставаться в парадигме патроната США и нести все неоправданные риски и угрозы, продолжая бесперспективный и экономически-губительный «евроатлантический курс», предполагающий дальнейшее обострение отношений с Россией вокруг Крыма, границ, энергетических войн, ЧФ и т.д. Членом НАТО мы все равно не станем (сколько бы не трубили о преданности и важности

этого курса), поскольку Европейско-российский энергетический альянс заблокирует членство Украины в НАТО, да и для США мы не являемся сегодня приоритетным партнером, в который Вашингтон готов вкладывать миллиарды долларов для удержания внутренней социально-политической стабильности как основы успеха геополитического противостояния с Россией.

2. Путем переговоров, используя свои сегодняшние транзитные преимущества и изменив стратегию (выход из геополитических проектов США), договориться с Европой и Россией (как это сделали европейские члены НАТО) войти в новый энергетический союз на правах основного сухопутного транзитера евразийских энергетических ресурсов. При этом Украина сохраняет свою независимость и суверенитет, выходит при минимальных потерях из финансово-экономического кризиса, а энергетический транзитный статус становится дополнительной гарантией безопасности нашей страны. Такой сценарий не противоречит евроинтеграционной стратегии Украины и принципам демократии (стратегия восстановления суверенитета), но снимает для Европы и России угрозу дестабилизации транзита энергетических ресурсов в угоду третьей стороны. Эта стратегия может получить понимание и поддержку на уровне национальных элит и политических групп в условиях подготовки к президентским выборам и может выступить адекватной антикризисной программой.

Ни о каком улучшении украинско-российских отношений в рамках сегодняшней парадигмы геополитического позиционирования, а тем более стратегического развития этих отношений не может идти речи — это самообман и неадекватность изменившемуся миру. Поэтому представляется, что второй сценарий более приемлемый с точки зрения оценки рисков и стратегии развития страны.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**УКРАЇНА ТА РОСІЯ:
ПОТЕНЦІАЛ ВЗАЄМОДІЇ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА**

Збірник наукових праць

Проект здійснено за інформаційної підтримки Інтернет-порталу
DC-SUMMIT.INFO

Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 12,09. Обл.-вид. арк. 11,75.
Підписано до друку 8.11.2010. Зам. №
Наклад 300 прим.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
01011, Київ-11, вул. Кутузова, 8; тел.: 285-73-11

Друк ТОВ «Видавництво Дельта»
04071, м. Київ, вул. Прирічна, 37, к. 145
Свідоцтво про реєстрацію № 2044 від 23.12.2004
тел./факс: (044) 463-49-47
e-mail: delta_vidav@ukr.net20